

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd - Institut politologických studií

KONEC PRVNÍ ITALSKÉ REPUBLIKY

- Útěk před řešením systémových anomálií -

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autorka: **Tereza Kožichová**

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Bělohradský

Obor: Politologie

LS 2007

Prohlašuji,

*že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla
všechny použité zdroje informací.*

V Praze, dne 12. května 2007

A handwritten signature in cursive script, reading "Tereza Kožichová", written over a horizontal dotted line.

Tereza Kožichová

*Ráda bych velice poděkovala vedoucímu své diplomové práce,
prof. Václavu Bělohradskému, za cenné rady, připomínky a všestrannou pomoc,
které mi při přípravě této práce a následně jejím psaní ochotně poskytoval.*

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK:

AN	<i>Alleanza nazionale</i> (Národní aliance)
CSM	<i>Consiglio superiore della magistratura</i> (Nejvyšší soudní rada)
DC	<i>Democrazia cristiana</i> (Křesťansko-demokratická strana)
MSI	<i>Movimento sociale italiano</i> (Italské sociální hnutí)
PDS	<i>Partito democratico della sinistra</i> (Demokratická strana levice)
PCI	<i>Partito comunista italiano</i> (Italská komunistická strana)
PLI	<i>Partito liberale italiano</i> (Italská liberální strana)
PPI	<i>Partito popolare italiano</i> (Italská lidová strana)
PRI	<i>Partito repubblicano italiano</i> (Italská republikánská strana)
PSI	<i>Partito socialista italiano</i> (Italská socialistická strana)
PSDI	<i>Partito socialista democratico italiano</i> (Italská sociálně demokratická strana)
RC	<i>Rifondazione comunista</i> (Komunistická obnova)

OBSAH:

Seznam použitých zkratk.....	4
Úvod.....	7
1. Konec prvorepublikového systému.....	11
1.1 Začátek akce „Čisté ruce“.....	11
1.2 Symptomy změny na počátku 90. let.....	13
1.3 Parlamentní volby 5. - 6. dubna 1992.....	15
1.4 Milánský <i>pool</i> a rozšíření akce „Čisté ruce“.....	16
1.5 Volba prezidenta.....	18
1.6 Dopad tangentopolis na politické strany.....	19
1.7 Referenda z dubna 1993, „Consovy dekrety“ a konec Amatovy vlády.....	21
1.8 „Vláda profesorů“ C. A. Ciampiho.....	22
1.9 Aféra Enimont a proces s Cusanim.....	24
1.10 Decimace „tradičních“ vládních stran.....	25
1.11 Konec starého systému.....	27
2. Anomálnost první republiky.....	29
2.1 Dědictví minulosti.....	29
2.1.1 Deficit národní identity a občanských ctností.....	29
2.1.2 Vypořádání se s fašismem.....	32
2.2 Čtyři italské anomálie.....	35
2.2.1 Sever versus Jih.....	36
2.2.2 Zablokovaná demokracie.....	39
2.2.2.1 G. Galli – „nedokonalý bipartismus“.....	41
2.2.2.2 G. Sartori – „extrémní polarizovaný pluralismus“.....	44
2.2.2.3 Triumf transformismu.....	47
2.2.3 <i>Sottogoverno</i> („demodernizace“ veřejné sféry).....	50
2.2.4 Negativní vliv katolické církve.....	53
2.3 Systém „legitimní nelegálnosti“.....	56
2.3.1 Ambientální korupce.....	59
2.4 Specifičnost soudní moci.....	63
2.5 Imanentní krize systému.....	67

3. Problematičnost konce první republiky.....	70
3.1 Veřejné mínění před vypuknutím tangentopolis.....	70
3.2 Expanze soudní moci a silná pozice prokurátorů.....	74
3.2.1 Praktiky prokurátorů v akci „Čisté ruce“.....	77
3.3 Mobilizace na podporu soudců a klíčová role médií.....	81
3.3.1 Vzednutí se vlny podpory.....	82
3.3.2 „Koalice“ média – soudci.....	83
3.4 Akce „Čisté ruce“ jako degradační rituál.....	86
3.4.1 Degradací rituály a politická delegitimizace.....	86
3.4.2 Cusaniho proces.....	88
3.4.3 Volba diskurzivních strategií aktérů procesu.....	91
3.4.3.1 Dominantní rámec „Čisté ruce“.....	92
3.4.3.2 Kontra-strategie politiků.....	93
3.4.4 Důsledky jednotlivých strategií a role A. Di Pietra.....	96
3.4.5 Enormní míra manipulace.....	100
3.5 Fenomén sebevražd.....	101
3.5.1 Dopis Gabriele Cagliariho.....	102
3.5.2 Dopis Sergia Moroniho.....	103
3.6 Rozdílný přístup soudců.....	105
3.6.1 PDS/PCI – „strana soudců“.....	105
3.6.2 Ekonomická sféra jako „oběť“.....	107
3.7 Konec první republiky s otazníkem.....	110
Závěr.....	118
Seznam příloh.....	121
Přílohy.....	122
Seznam použité literatury a pramenů.....	128
Riassunto.....	134
Projekt diplomové práce.....	136

ÚVOD

System první italské republiky se na počátku devadesátých let ocitl v důsledku spolupůsobení řady vnitřních i vnějších faktorů v hluboké krizi. Jejím rozhodujícím katalyzátorem se stala bezprecedentně rozsáhlá intervence soudní moci, na niž paralyzovaný systém již nedokázal adekvátně zareagovat a pod jejím tlakem se zhroutil. Akce „Čisté ruce“, rozpoutaná prokuraturou v Miláně na jaře roku 1992, postupně zachvátila celou zemi, špičky ekonomického a především politického života byly za enormní podpory médií a veřejnosti vtaženy do soudních procesů kvůli obviněním z porušování zákona o financování politických stran a z rozsáhlé korupce. Tradiční politické strany, které byly po téměř padesát let „alfou a omegou“ italského politického systému, v následujících volbách až na výjimky naprosto propadly a s nimi skončila ve své dosavadní podobě i první italská republika.

Přestože akce „Čisté ruce“ často bývá, v souladu s výkladem jejích iniciátorů, prezentována a interpretována jako proces očisty systému od neduhů partitokracie a od zvláště politiků, v němž soudní moc sehrála roli zachránce země z pasti, do níž ji v poválečném období strany dostaly, jedná se o výklad povrchní a tendenční a při komplexnějším pohledu, domnívám se, i zcela mylný. První italská republika byla velice specifickým systémem, zásadně ovlivňovaným řadou anomálií, jež byly výsledkem protnutí se mnoha historických, kulturních, společenských i mezinárodních vlivů a ve své podobě představovaly mimořádně závažnou překážku efektivního fungování demokracie v zemi. Jako způsob jejich překlenutí se postupně jako samotný základ systému vytvořil systém „legitimní nelegálnosti“, určitá tichá dohoda napříč společností, v jejímž rámci se nelegální praktiky vycházející z transformistických metod staly obecně akceptovanými a prakticky všechny složky společnosti se na nich do určité míry podílely.

Poté, co se první republika počátkem devadesátých let dostala do krize, z iniciativy soudní moci a médií, které ovšem až donedávna byly vědomou součástí systémových praktik, došlo k obratu, kdy byl systém jako celek skandalizován a kriminalizován a vina za jeho stav byla připsána v rozporu s realitou výhradně jediné jeho složce - politické sféře. Její představitelé byli ze strany prokurátorů podrobeni abnormálnímu tlaku za systematického využívání a zneužívání mimořádných

prostředků trestního práva (jednalo se zejména o velmi specifickou aplikaci institutu předběžné vazby) a vystavení procesům „rituální degradace“ za plného využití potenciálu skýtaného masmédií, která ve prospěch konání soudců vedla horlivou kampaň. Vážná diskuse o vlastních hlubokých příčinách deficitu občanskosti v zemi a anomálií italské první republiky, které ve skutečnosti byly pravou příčinou degenerace systému do nyní souzené podoby, tak byla zcela obejita moralizujícím zjednodušením; došlo k záměrné inverzi politického a nepolitického. *Tangentopolis*, jak bývá vlna skandálu rovněž nazývána, tak v důsledku nejen že nebyla řešením italských nejvážnějších problémů, ač na tuto roli aspirovala, ale naopak byla jejich projevem, prohloubením a vzhledem ke svému spornému charakteru, povrchnosti a používaným praktikám přispěla svým vlastním zásadním dílem k jejich dalšímu zhoršení.

Italský systém, sám o sobě anomální, se tak dočkal neméně anomálního, problematického a rozporuplného konce, který byl přímým důsledkem charakteru systému a jeho neduhů, stejně tak jako jejich nejvlastnějším projevem a rozšířením, a nemohl tak v rozporu s očekáváním v něj vkládanými nic vyřešit, neboť změny, které přinesl, byly pouze formální. Doložit tuto tezi prostřednictvím představení a analýzy anomálií systému první italské republiky a jejich geneze, s následnou prezentací a rozбором problematických momentů a rysů akce „Čisté ruce“, které klíčovým způsobem zpochybňují její užitečnost i oprávněnost, je cílem této práce.

Za tímto účelem je práce je rozdělena do tří hlavních kapitol, které se člení na další podkapitoly. První kapitola se zaměřuje na představení událostí dvou let, v nichž ve své institucionální podobě skončila první italská republika, vymezených zatčením Maria Chiesy v únoru 1992, které je považováno za začátek akce „Čisté ruce“, a parlamentními volbami z jara 1994, od nichž je možné datovat republiku druhou. Jedná se o deskriptivní část práce, v níž jsou chronologicky prezentovány události inkriminovaného období, s důrazem na vývoj a propojení akce prokurátorů s událostmi a změnami na politické scéně (události v jednotlivých stranách, vývoj stranických preferencí, výsledky voleb, změny vlád, vývoj institucionálních změn, volba nového prezidenta), s krátkým představením politického klimatu na počátku devadesátých let.

Druhá kapitola se na časové ose vrací zpět k období existence první republiky, s cílem analyzovat její specifika a příčiny defektnosti jejího fungování od historických kořenů přes vývoj až do počátku devadesátých let, neboť právě ony bezprostředně ovlivnily způsob, jak byla ukončena a jsou klíčem k pochopení a interpretaci tohoto konce. Pozornost je nejprve věnována deficitu občanských ctností v zemi a

problematickému vypořádání se s fašismem, a poté se zaměřuje přímo na čtyři italské anomálie – rozpor mezi Severem a Jihem země, systém zablokované demokracie (analyzovaný na základě dvou klíčových politologických konceptů – teorie „nedokonalého bipartismu“ Giorgia Galliho a „extrémního polarizovaného multipartismu“ Giovanni Sartoriho), vytvoření takzvaného „*sottogoverno*“, tedy jakési paralelní vlády, a negativní ovlivnění politické kultury v zemi katolickou církví. Následně je představen koncept systému „legitimní nelegálnosti“, který se vytvořil jako řešení existujících anomálií, a vysvětlen mechanismus „ambientální korupce“, který byl jeho součástí. V rámci jedné z podkapitol je popsána i bezprecedentní podoba ústavního ukotvení a postavení soudní moci v systému a její fungování v jeho rámci, která bezprostředně umožnila expanzi prokurátorů v době krize systému. Této je věnována podkapitola poslední.

Jádrem práce je kapitola třetí znovu se vracějící k akci „Čisté ruce“, tentokrát ale již z jiného pohledu a v podobě určité syntézy předchozích dvou kapitol – soustředí se na dva roky konce první republiky z pozice analýzy jejího problematického charakteru. Nejprve je v ní krátce věnována pozornost veřejnému mínění na prahu vypuknutí skandálů, jehož vývoj v průběhu tangentopolis sehrál klíčovou roli. Následuje rozbor expanze hlavního aktéra a iniciátora akce – představitelů soudní moci - včetně praktik a postupů, které v jejím průběhu volili, a poté rozbor role nejdůležitějšího „spojence“ prokurátorů – masmédií - a s nimi úzce souvisejících praktik rituální degradace, které byly využity proti obviněným politikům a do velké míry determinovaly charakter a výsledek celé tangentopolis. Vzhledem ke klíčovému významu těchto praktik jim je věnován větší prostor, neboť právě na jejich pozadí je možné nejlépe demonstrovat, na čem se expanze soudců a její výsledek pro jednotlivé aktéry procesů ve skutečnosti zakládaly. V návaznosti na to pak lze vyslovit pochybnost o oprávnění akce „Čisté ruce“ a o respektování práva v jejím rámci a poukázat na enormní míru její manipulativnosti, s níž úzce souvisí i fenomén sebevražd, který konec první republiky doprovázel. Následně je jako jeden ze zřejmě nejrozpornějších bodů tangentopolis demonstrována jednostrannost jejího zaměření, kdy v přímém rozporu s logikou systému „legitimní nelegálnosti“ byly akce soudců zaměřeny takřka výhradně proti politické třídě, a to ještě s důležitou výjimkou (post)komunistů. V závěru kapitoly je pak vyslovena pochybnost o způsobu a výsledku takového „tranzice“.

Celá práce tak uzavírá pomyslný kruh stýkající se v období konce první italské republiky. Jejím záměrem výslovně není poskytnout detailní popis jejího politického

systému a zabývat se jeho genezí a událostmi z období jeho existence, tyto aspekty zde figurují pouze jako pozadí k vyobrazení anomálnosti systému. Vzhledem k danému rozsahu a vymezení tématu práce rovněž nepřesahuje do období druhé republiky a k otázce úspěšnosti tranzice k ní přistupuji čistě v rámci prizmatu konce republiky první, který je tématem této práce. V důsledku toho i akci „Čisté ruce“ opouštím na jaře 1994, i když de facto trvala ještě několik let.

Při výběru literatury a pramenů jsem čerpala převážně ze zdrojů italské provenience, neboť vzhledem k důležitosti a významu tématu první republiky a jejího konce v zemi, a rovněž díky jistému časovému odstupu od konkrétních událostí, jich existuje velké množství, pokrývající v dostatečné míře nejružnější aspekty problematiky, zatímco v české produkci zdroje odpovídající vymezení tématu této práce, poskytující nový pohled nevyskytující se již u italských autorů v podstatě chybí, s důležitou výjimkou textu Václava Bělohradského (1999). Využila jsem pak především sekundární zdroje, jež plně odpovídají zvolenému přístupu k problematice, s doplňkovým využitím zdrojů primárních – jako biografie a rozhovory s relevantními aktéry konce první republiky a monografiemi novinářů. V první kapitole jsou použity převážně obecnější monografie věnující se vývoji první republiky a zahrnující i popis událostí z let 1992 – 1994 (Scoppola, Ignazi) a studie z výročního politologického sborníku *Politica in Italia* z inkriminovaného období. V kapitole druhé pak k deskripci italských deficitů a anomálií slouží zejména studie Tullia-Altana, Galliho della Loggia, Putnama a Spottse s Wieserem (tedy i dvě anglické studie odborníků na problematiku), co se týče politických aspektů pak Galliho a Sartoriho, v konceptu „legitimní nelegálnosti“ práce vychází z Ungara a Bělohradského, prohloubení aspektu korupce z textů odborníků na ni – Della Porta a Vannucioho. Třetí kapitola se pak opírá především o originální studie Giglioliho a spol. o použití rituální degradace k politické delegitimizaci v rámci tangentialis, Bělohradského, Ungara, Colaprica, a rovněž ve větší míře také o primární zdroje.

1. KONEC PRVOREPUBLIKOVÉHO SYSTÉMU

1.1 Začátek akce „Čisté ruce“

Tangentopolis (doslova „město úplatků“) nebo akce „Čisté ruce“¹ jsou termíny, které bývají používány pro označení série vyšetřování politické korupce a ilegálního financování politických stran, rozpoutané prokuraturou v Miláně na jaře roku 1992 a rozšířivší se poté po celé Itálii jako lavina, která smetla první italskou republiku. Byla katalyzátorem její krize, stejně jako rozhodující ranou pro ni. Co do své bilance, akce „Čisté ruce“ postihla více než pět set členů parlamentu, desítky exministrů, šest bývalých ministerských předsedů země, tisíce úředníků, členy armády, celní úřad (*guardia di finanza*), státem vlastněné společnosti i sektory soudnictví samotného.² Přes tento svůj rozsah a důležitost začíná událostí, jíž by zprvu sotva kdo připisoval nějaký větší význam.

Dne 17. února 1992 je v Miláně se zrovna přijatým sedmimilionovým³ úplatkem v kapse zatčen Mario Chiesa, ředitel *Pio Albergo Trivulzio* – místního pečovatelského domu pro seniory, dosazený socialistickou stranou. Dá se říci člověk nijak zvláště exponovaný, hantýrkou výstižně označitelný jako „malá ryba“ (i přesto, že pomocí úplatků údajně nashromáždil poměrně slušné peníze⁴). A co se týče úplatku, o který se v tomto případě jednalo, nešlo ani o nějak závratnou částku, ani obecně v o nijak důležitou kauzu – peníze byly za uzavření smlouvy o provádění úklidu v Chiesově hospicu s jistou úklidovou společností. A vůbec už nešlo o prvního vyšetřovaného ve věci politické korupce v Miláně⁵. V průběhu několika předcházejících let bylo milánskou prokuraturou předvoláno k soudu za trestné činy ve veřejné správě, a to i nesrovnatelně

¹ Italsky *Tangentopoli* – poprvé použito novinářem Pierem Colaprikem; resp. *Mani pulite*. Oba termíny jsou v podstatě při používání zaměnitelné, jak poznamenává Pietro Scoppola, akce „Čisté ruce“ odkazuje na cíl vyšetřování, *Tangentopolis* na fenomén, na kterou se vyšetřování zaměřila. Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 476

² Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 17; graf nárůstu počtu obžalovaných ve věci korupce v první polovině 90. let viz Příloha I.

³ 7 000 000 ITL se v té době rovnalo cca 160 000 CZK.

⁴ Jednalo se prý o 6 miliard lir. To, že člověk jako Chiesa dokázal „nashromáždít“ takoveto peníze dávalo jasně tušit dimenze fenoménu, jehož byl jeho případ projevem. Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 143

⁵ A to zde zcela pominěme případy, o kterých se vědělo a nebyly ani vyšetřovány – například roku 1980 křesťanskodemokratický ministr Evangelisti v jistém rozhovoru připustil nelegální financování své strany, ze strany soudní moci však nevyšla v této věci žádná iniciativa. Viz např. Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia*, s. 163

většího významu, než byl Chiesův, mnoho úředníků i podnikatelů. Podobná vyšetřování však byla zpravidla „zametena pod koberec“ díky mocné podpoře příslušné politické strany, se kterou byl vyšetřovaný spjat (když bylo třeba, i zařízením vstupu do parlamentu dotyčného a získáním imunity), bez toho, aniž by kauza vyvolala jakoukoli pozornost veřejnosti.⁶ Vzhledem k mnoha okolnostem, přímým i nepřímým, přesto se právě tato okrajová, a snad až bizarní⁷ událost dokázala stát oním rozhodujícím impulsem.

Mario Chiesa byl zatčen na příkaz milánského zástupce prokurátora (*sostituto procuratore*), jehož jméno, v té době širší veřejnosti zcela neznámé, získalo v průběhu několika dalších měsíců až neuvěřitelnou aureolu - Antonia Di Pietra. Di Pietro se v Miláně začal zabývat trestnými činy v oblasti veřejné správy asi pět let před Chiesovým zatčením a během této své práce na jméno ředitele Pio Albergo Trivulzio narazil, dlouho však proti němu neměl konkrétní důkaz.⁸ Z části tedy díky dlouhodobé pozornosti věnované mechanismům (*dis*)fungování milánské veřejné sféry, z části hrou náhody, kdy majitel úklidové firmy udal Chiesu, že si mu řekl o úplatek, a na ředitele hospicu byla za jeho pomoci nastražena léčka, aby byl chycen přímo při činu, ho Di Pietro dostal do vazby za vymáhání úplatku (*concussione*). V té chvíli se stále ještě zdálo, že nepůjde o nic mimořádného, co by se vymykalo rámci předchozích případů a co by mohlo získat větší vliv. „Když jsem 17. února 1992 zatknul Maria Chiesu, ani uvnitř mého vlastního úřadu jsme si nikdo nebyli vědomi, co se právě děje, a především jsme vůbec netušili, že by řetěz vyšetřování mohl vést až tam, kam nakonec došel“⁹, řekl po letech sám Di Pietro. Stal se však pravý opak.

Zpočátku zatčený klasicky mlčel, ale po více než měsíci izolace ve vězení nastal zlom. Chiesa pochopil, že byl ponechán svému osudu - předseda jeho strany Bettino Craxi ho označil za „darebáka (*mariuolo*), který hází stín na obraz celé strany, která v Miláně, za padesát let, neměla nikdy veřejného úředníka odsouzeného za závažné trestné činy v oblasti státní správy“¹⁰, čímž se od něj a od jeho konání pokusil zřetelně distancovat, ve snaze naznačit, že korupce byla ojedinělým proviněním Chiesy jako jednotlivce; a stejně tak ti, kterým si o úplatek řekl, o něm prohlásili, že se jedná o

⁶ Viz Della Porta, D.: *La capitale immorale: le tangenti a Milano*, s. 219 a Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 19

⁷ Okolnosti zatčení viz např. Montanelli, I., Cervi, M.: *L'Italia degli anni di fango*, s. 296-299; o roli Chiesovy manželky zmínka viz Colaprico, P.: *Capire tangentopoli*, s.17

⁸ O tom, co říká o případu Chiesa sám Di Pietro, viz Di Pietro, A.: *Intervista su Tangentopoli*, s. 13

⁹ Viz tamtéž, s. 4

¹⁰ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 19

člověka, který tyto praktiky provozoval naprosto běžně (což byla nicméně pravda). Když si k tomu uvědomil důsledky skutečnosti, že nová pravidla o předběžné vazbě (*custodia cautelare*) umožňují delší a snadnější zadržování podezřelých v podstatě dle uvážení prokurátora¹¹, rozhodl se zachránit spolupracováním s vyšetřovateli a ochotou „mluvit“. Zeď omerty kryjící síť politické korupce v Miláně byly prolomena a Chiesa svojí výpovědí doslova otevřel pomyslnou „Pandořinu skříňku“.

1.2 Symptomy změny na počátku 90. let

K těmto událostem dochází ve chvíli, kdy politické klima v Itálii, i velmi konkrétně politický systém sám, již nějakou dobu procházely citelnou proměnou. Roberto Cartocci uvádí tři hlavní „mechanismy, které podnítily politickou tranzici“¹² v zemi na přelomu 80. a 90. let a v podstatě tak shrnuje jevy, na kterých se v této souvislosti shodují i ostatní autoři¹³. Prvním byl rozpad tzv. Východního bloku, který ve svém důsledku zvedl stavidla blokace systému, trvající od vzniku studené války, neboť vyprázdnil zdroje argumentace ve prospěch její nutnosti a oprávněnosti. (Kvazi)rovnováha, na níž byla logika fungování italského systému po desetiletí založena, přestala tímto mít své vnější zakotvení a byla vážně narušena. Opodstatnění hlavní konfliktní linie podél osy komunismus/antikomunismus se stalo minulostí, což mělo bezprostřední efekt na všechny politické aktéry i na systém jako celek.¹⁴

Druhým mechanismem pak byla iniciativa za institucionální reformu prostřednictvím využití ústavou zakotveného institutu referenda, zosobňovaná křesťanským demokratem Mariem Segnim. Segni již od poloviny osmdesátých let usiloval o reformu volebního zákona ve smyslu jeho modifikace na většinový¹⁵, aby bylo umožněno odblokování systému a alternace stran u vlády. Pro svůj projekt ale

¹¹ Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 142; podrobně o využívání institutu předběžné vazby v akci „Čisté ruce“ viz kap. 3.2.1

¹² Viz Cartocci, R.: *L'Italia di Tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, s. 228

¹³ Viz např. Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 459

¹⁴ Velmi zjednodušeně, co se týče tří hlavních tradičních stran: pro PCI se jedná o konečný impulz k vlastní reformaci, na podnět nového předsedy A. Occhetto mění název na PDS a program ve směru evropské sociální demokracie; DC ztrácí právě v opírání se o antikomunismus; PSI velmi podobně, ovšem ještě navíc přichází o prostor na umírněné levici posunem PDS do pozice potenciálně relevantního „hráče“.

¹⁵ Roku 1987 zakládá „Hnutí pro volební reformu“ (*Movimento per la riforma elettorale*) s cílem zavést v Itálii dvoukolový většinový systém po francouzském vzoru. Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 459

nenášel podporu ani v rámci své vlastní stany, ani na půdě parlamentu. Z politických stran jako celků byla od počátku pro, celkem pochopitelně, jen PCI – později PDS, jinak sympatie k podobné reformě přicházely od velmi heterogenního „anomálního reformního subjektu“ (*soggetto riformatore anomalo*), jak Patrick McCarthy označil „rozličné skupiny, pocházející z různých stran, které se dávají dohromady, aby vybojovaly tuto bitvu, ale již připravené rozdělit se v těch dalších“¹⁶. Právě z tohoto důvodu se Segni rozhodl použít prostředku referenda jako alternativní ústavní cesty, a i když ze tří otázek k předložení voličům, pro něž se mu podařilo získat podpisy, byly dvě stěžejní zavrženy Ústavním soudem¹⁷, vyjádření se veřejnosti k zůstavšimu torzu bylo naprosto jednoznačné. Dne 9. června 1991 se při takřka dvoutřetinové účasti přes 95% voličů vyjádřilo pro předložený návrh zredukovat počet preferenčních hlasů ze tří na jeden. Význam tohoto „referenda o jediné preferenci“, jak vešlo ve známost, jasně překročil v podstatě podřadnou úpravu volebního zákona jím požadovanou – ve skutečnosti se jeho prostřednictvím voliči vyslovili proti současnému *establishmentu*¹⁸ a téma institucionálních reforem schopných narušit staré mechanismy, se dostalo do centra pozornosti¹⁹.

Třetí mechanismus je pak jasně demonstrován objevením se fenoménu Liga Severu (*Lega Nord*), a to v tom smyslu, že její nástup a úspěch je možné interpretovat rovněž jako projev potřeby vyjádřit protest proti systému, jako příznak, že tento již není schopen účinně odpovídat na potřeby části italské společnosti. To je jasně patrné z „jinakosti“ Ligy vzhledem k ostatním tradičním stranám v systému a také z jedinečnosti jejího úspěchu v italských poválečných dějinách.²⁰ Tangentopolis se rozbíhá právě na tomto pozadí značně narušené dosavadní logiky fungování systému, což je potřeba mít v patrnosti, neboť jde o nezbytnou podmínku pro pochopení jejího „úspěchu“.

---

¹⁶ Viz McCarthy, P.: *Il referendum del 9 giugno*, s. 43

¹⁷ První se týkala změny volebního systému pro senát, druhá rozšíření většinového systému v obecních volbách na všechny obce.

¹⁸ Indro Montanelli výsledek tohoto referenda označuje za „morální konec partitokracie“, předcházející tomu institucionálnímu. Viz Montanelli, I., Cervi, M.: *L'Italia degli anni di fango*, s. 290; dopad a význam referenda byl o to větší, že přidělování preferenčních hlasů, tak, jak za první republiky probíhalo, se slovy Jiřího Kuncce rovnalo „posvěcení praxe obecné korupce“ (cit. viz Kunc, Jiří: *Zrod a zánik stranického systému: První italská republika*, s. 11) a vyslovení voličů proti němu mělo tudíž i velký symbolický význam.

¹⁹ Viz Cartocci, R.: *L'Italia di tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, s. 234. Důležitým politickým aktérem prosazujícím změnu institucionálního rámce systému byl od roku 1990 i prezident Cossiga. Jeho snaha ale nebyla komplementární s referendárním hnutím, ale spíše jeho alternativou a z mnoha důvodů byl ve svém počínání v podstatě marginalizován. Více viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 471-472

²⁰ Více o tomto fenoménu viz Leopardi, R., Kovacs, M.: *L'irresistibile ascesa della Lega nord*, s.123

1.3 Parlamentní volby 5. - 6. dubna 1992

Na začátku dubna 1992, tedy krátce poté, co po Chiesově přiznání milánská prokuratura naplno zahájila řetěz vyšetřování²¹ (kterému zatím politickými špičkami nebyla věnována žádná zvláštní pozornost), se v zemi konaly parlamentní volby (co do pozornosti zmiňovaných na zcela opačném konci pomyslné osy). Jejich výsledky²² jen potvrdily, že rovnováha (či spíše rigidita) italského politického systému vzala za své, což bylo patrné hned z několika hledisek. Křesťanská demokracie, hegemon prvorepublikové politické scény, klesla poprvé ve své historii pod třicetiprocentní hranici hlasů. Značně ztratila i druhá nejsilnější PDS, pro níž znamenalo dosažených 16% jen sotva dobrý výsledek (oproti poslednímu výsledku PCI si pohoršila i v součtu s hlasy odštěpené RC). PSI pak navzdory svým nadějím ve volbách pouze stagnovala. Součet zisků dvou nejsilnějších stran činil pouze 45,8% hlasů, stejně jako 50% nedosáhl ani celkový zisk dosavadní vládní koalice. Fluktuace voličů (tedy počet těch, kteří volili jinou stranu, než v předchozích volbách) se oproti osmdesátým letům zdvojnásobila na takřka třetinu těch, co přišli k volbám, neúčast dosáhla rekordu, vzrostla fragmentace systému - počet stran v parlamentu stoupl na 16 oproti 14, přičemž oba nové subjekty (RC a Liga Severu) dosáhly na italské poměry významného zisku přes 5% hlasů. Liga se dokonce stala čtvrtou nejsilnější stranou v celostátním měřítku²³ (z toho dokázala být druhá ve třech severních regionech²⁴ a v několika provinciích dokonce zvítězila). Geografický aspekt jejího úspěchu pak také poukázal na rostoucí rozdíl mezi Severem a Jihem země, a pro systém jako celek bylo rovněž významným faktem, že své preference Liga získala od dřívějších voličů prakticky všech stran spektra, poměrně k jejich velikosti.²⁵

I když toto vše nemělo okamžitý radikální dopad na systém, neboť dosavadní vládní koalice (tzv. *quadripartito*) křesťanských demokratů, socialistů, sociálních demokratů a liberálů si díky poměrům sil dokázala zachovat většinu křesel v parlamentu, znamenaly volby její zřejmou politickou porážku a pro svůj nebyvalý

²¹ Chiesa byl po doznání propuštěn z vazby, v listopadu téhož roku pak odsouzen k šesti letům odnětí svobody za korupci a k finanční náhradě ve výši šest miliard lir. Viz Hellman, S., Pasquino, G. (ed.): *Politica in Italia 1993*, s. 36

²² Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 139; Besson, J., Bibes, G.: *Né maggioranza, né opposizione: le elezioni politiche del 5 e 6 aprile 1992*, s. 57; výsledky voleb viz Příloha II.

²³ Bezmála devítiprocentní zisk Ligy představuje největší poválečné vychýlení v stranických preferencích vůbec.

²⁴ Piemont, Lombardie, Benátsko

²⁵ Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 141

výsledek i zřejmý „zlom“ či „zvrát“²⁶. Jak trefně napsal Indro Montanelli: „V Itálii, která byla zvyklá na volby jako ‚přes kopírák‘ a která považovala za konec světa, jestliže jedna z velkých stran ztratila tři procentní body a jiná je získala, byl výsledek parlamentních voleb z 6. dubna 1992 omračující.“²⁷ Konečná akcelerace těchto změn v italském politickém systému však měla přijít ze strany pro jeho aktéry nečekané, avšak to až a právě ve chvíli, kdy byla pro tento neobvyklý způsob takto „připravena půda“.

1.4 Milánský pool a rozšíření akce „Čisté ruce“

Výsledky Maria Chiesy poskytly milánské prokuratuře informace, pomocí nichž se jí otevřely dveře k zákulisí sítě nelegálních praktik a jala se toto „klubko“ s velkou razancí rozmatávat. Vzniká zde „pool Mani Pulite“ (sdružení, skupina) - tým v čele se státním prokurátorem Franceskem Saveriem Borellim a viceprokurátorem Gerardem D'Ambrosiem, a dále se skládající ze tří zástupců prokurátora Antonia Di Pietra, Gherarda Colomba a Piercamilla Daviga²⁸. S nimi pak úzce spolupracoval Italo Ghitti jakožto takzvaný *gip* – soudce pro předběžná šetření (*giudice per le indagini preliminari*), což je funkce, pod jejíž výhradní pravomoc spadá rozhodování o uvalení předběžné vazby.²⁹ Byl to pak právě Di Pietro jako muž, který se nejvíce přičinil o rozpoutání kauzy, jehož úkolem bylo řízení vyšetřování týkajících se tangentialopolis, a jeho tým si v tomto počínalo velice obratně.³⁰

Počet těch, kteří obdrželi soudní obsílku (*avviso di garanzia*) v rámci akce „Čisté ruce“ vzrůstal den po dni. Již do dubnových parlamentních voleb vyšetřování milánské prokuratury postihla, vedle některých místních podnikatelů, zástupce všech

---

²⁶ Takto je označují Piero Ignazi (viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*), resp. Giorgio Galli (viz Galli, G.: *I partiti politici italiani (1943-2004)*).

²⁷ Viz Montanelli, I., Cervi, M.: *L'Italia degli anni di fango*, s. 321

²⁸ Jedná se o poměrně dost známá jména. Například Colombo (spolu s G. Turonem) byl spojen s odhalením seznamu členů lóže P2 a dvacet let nazpět to byl právě on, kdo vyšetřoval „černé fondy“ IRI, D'Ambrosio pak s vyšetřováním masakru na piazza Fontana v Miláně z roku 1969.

²⁹ Cfr. kap. 3.2.1

³⁰ P. Colaprico o Di Pietrově skupině hovoří jako o „prokuratuře v prokuratuře“. Di Pietro kolem sebe shromáždil tým spolupracovníků (který se ze čtyř členů rozrostl až ke čtyřicítce) z nejrůznějších oblastí – diplomované informatiky, karabiniéry, policisty, odborníky na finanční záležitosti atd. Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentialopolis*, s. 27. Velký význam je rovněž připisován Di Pietrově pracovní zkušenosti z policejního komisařství, stejně jako obratnému využívání moderních technologií. Viz např. Montanelli, I., Cervi, M.: *L'Italia degli anni di fango*, s. 296

tradičních stran³¹, ale stále pouze na lokální, milánské, úrovni, aniž by se zdálo, že akce tyto hranice dokáže překročit.³² Na začátku května však milánská prokuratura oznámila poslanecké sněmovně svou žádost o vydání dvou bývalých milánských starostů za PSI, nyní poslanců, Pillitteriho (mimo jiné švagra Bettina Craxiho) a Tognoliho (bývalého ministra) kvůli stíhání za korupci³³. Pár dní nato byli zatčeni dva členové lombardské regionální rady za vymáhání úplatků (*concessione*). Pak následovalo doposud téměř neuvěřitelné – soudní předvolání dostal senátor Severino Citaristi, celostátní administrativní tajemník DC (*segretario amministrativo nazionale*). Jednalo se o signál, že se akce „Čisté ruce“ začala dotýkat i stranických špiček a že udělala onen rozhodující krok za hranice Milána a začala se rozrůstat po celé Itálii. Do léta pak zahájily analogická vyšetřování týkající se korupce, jaká byla rozpoutána v lombardské metropoli, i prokuratury v mnohých dalších městech (Milán však stále zůstal „centrem“) a najevo začaly vycházet další a další korupční skandály.

Tangentopolis se zároveň se svým rozšiřováním dostává do centra pozornosti Italů. Přes počáteční apatii se s geometrickou řadou narůstajícím počtem osob vzatých do vazby začal prosazovat dojem, že může být prolomena bariéra nedotknutelnosti establishmentu. Na tuto „zprávu“ veřejnost reagovala a v atmosféře pozitivní ke změnám se ukázala být vyšetřováním prakticky plně nakloněna.³⁴ Jak poznamenává Piero Ignazi: „Soudci, a především drsný zástupce milánského prokurátora Antonio Di Pietro, jsou povýšeni do role ‚lidových hrdinů‘, kteří se mstí za křivdy obyčejných čestných lidí bohatým a mocným a kteří znovunastolují legálnost, ve výbušné směsi populismu, honbě za spravedlností a rozhořčení občanů“.³⁵ Klíčovým činitelem pro živení této atmosféry byly masmédiá, jež v následujících událostech sehrála zásadní roli.³⁶ Podpora ze strany veřejného mínění rovněž povzbudila prokurátory v pokračování vyšetřování a oslabila v rozhodujících okamžicích strany a pozice

---

³¹ A to včetně PDS, což je zásadní okolností s ohledem na to, že se jednalo o trvale opoziční stranu – odkrývá se tu fenomén, jež P. Colaprico nazývá *consociativismo della mazzetta*, tedy „úplatkový konsociativismus“, více viz kap. 2.2.2.3. Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 22. Je třeba poznamenat, že výjimka platí pro MSI, která do skandálů zapletena nebyla a i v dalším textu platí toto pravidlo.

³² Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 143

³³ Sněmovna tuto autorizaci schválila 9.7. téhož roku.

³⁴ O vývoji veřejného mínění viz kap. 3.1.

³⁵ Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 143-144

³⁶ Viz kap. 3.3 a 3.4; využití médií bylo také jednou ze strategií milánského *poolu*. Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 29, také Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 56

politiků.³⁷ Tito si ale plně uvědomili, co se dalo do pohybu, až s několikaměsíčním zpožděním. V jarních měsících 1992 sice všichni váhavě připouštěli, že je v zemi „così shnilého“ a je třeba udělat pořádek, to ale především s ohledem na udržení svých vlastních pozic, stejně jako někteří zkusili krátkozrace využít situace pro vlastní prospěch³⁸. Po celé jaro však byla především pozornost většiny z nich primárně plně „zaměstnána“ povolebním rozložením sil.

1.5 Volba prezidenta

Na konci dubna, asi dva měsíce před vypršením svého mandátu, rezignuje na funkci prezidenta republiky Francesco Cossiga, bezprostředně po zvolení Oscara Luigiho Scalfara do čela sněmovny.³⁹ Vyvrcholil tak prezidentův ostrý konflikt s jeho vlastní stranou – DC – a vyústění této takřka dva roky se prohlubující problematické roztržky uvrhlo systém ještě do větších potíží, což se jasně ukázalo při volbě prezidenta nového. Cossigova předčasná rezignace zkrátila předpokládané plány tzv. CAF⁴⁰, podle nichž měl Cossiga v povolebních jednáních podpořit Craxiho aspiraci na znovuzískání premiérského postu, za což socialisté poté měli při parlamentní volbě nového prezidenta po řádném vypršení mandátu toho stávajícího hlasovat pro Forlaniho, eventuálně Andreottiho jako Cossigova nástupce ve funkci.⁴¹ Nový prezident tak byl vzhledem ke zkomplikované situaci po několika patech zvolen až v šestnáctém kole, a to bylo navíc dohody dosaženo pod vlivem mimořádné situace – atmosféry vyvolané zavražděním

---

³⁷ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 17

³⁸ Jak píše Diaconale: „Každý [strany či skupiny uvnitř nich, které se postavily na stranu Mani pulite] myslí na vlastní krátkodobý cíl. Liga a MSI na získání si veřejného mínění unaveného praktikami systému, ‚andreottiáni‘ na možnost přivést do potíží ‚forlaniáni‘ a naopak s ohledem na prezidentskou kampaň, proticraxiánští socialisté na nějakou odvetu uvnitř PSI, vůdci PDS na obrnění strany s výhledem na další měření sil.“ Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 55

³⁹ Scalfaro, který se tak mimochodem stal prvním křesťanským demokratem na tomto postu od 1968 (leč nebyl považován za „typického křesťanského demokrata“), byl jedním z nejzarputilejších kritiků Cossigových snah o posílení jeho prezidentské pozice. Více viz Della Sala, V.: *Le dimissioni di Cossiga e l'elezione di Scalfaro: presagio di presidenzialismo?*, s. 147 a Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 463-464

⁴⁰ Takto bývá označována „aliance“ mezi Craxim, Andreottim a Forlanim, jež měla vyjádřit pevné spojení PSI a DC na počátku 90. let, které bylo jasným syndromem rigidity a blokáce systému a týkalo se, přes všechny potenciální neshody, primární snahy těchto dvou stran udržet se u moci.

⁴¹ Je ovšem pravdou, že vzhledem k výsledku voleb a vysoké míře fragmentace ve sněmovně by tento plán zřejmě narazil na problémy i bez Cossigovy předčasné rezignace. Viz Della Sala, V.: *Le dimissioni di Cossiga e l'elezione di Scalfaro: presagio di presidenzialismo?*, s. 148. Podrobněji o dohodě Cossiga – CAF viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 459-461

soudce Giovanni Falconeho mafií v Palermu 23. května. Dva dny na to se tedy prezidentem nečekaně stal právě Scalfaro, který byl zpočátku považován zcela za outsidera volby. I tento fakt spolu s výjimečností a dramatičností okolností, při kterých byl zvolen, představoval další z příznaků proměn systému.⁴² Nepsané pravidlo, platné pro léta spolupráce DC-PSI, že je-li prezident z DC, premiérem jmenuje socialistu, bylo však při následném jmenování předsedy vlády dodrženo. Scalfaro ale na tento post již nevybral předsedu čím dál tím více akcí „Čisté ruce“ zasažené socialistické strany Craxiho⁴³, nýbrž jím navrženého Giuliana Amata, jehož kabinet složený z ministrů stran *quadrupartita* byl v parlamentu schválen začátkem července.

1.6 Dopad tangentialis na politické strany

Nová vláda musela prakticky vzápětí čelit vážné ekonomické krizi, která v zemi v důsledku dlouhodobého neřešení akutních hospodářských problémů propukla.⁴⁴ A nejen té, neboť to nebyla jen ekonomika, jejíž krize vyšla v polovině roku plně najevo. Po počátečním „klidu“ se nejpozději od této doby již zcela zřetelně a naplno projevila i krize tradičních stran, na něž začaly výrazně doléhat důsledky akce „Čisté ruce“. Zářijové volby v Mantově, jejichž výsledky měly pro strany být jakýmsi lakmusovým papírkem toho, jak si v atmosféře zjitřené skandály tangentialis u voličů stojí, dopadly z jejich pohledu katastrofálně.⁴⁵

Pro PSI se jednalo o jasný konec takzvané „dlouhé vlny craxismu“⁴⁶. Craxi se svým červencovým projevem ve Sněmovně před hlasováním o důvěře Amatově vládě (ve kterém řekl, že praktiky, které jsou teď vyšetřovány, byly obecnou praxí napříč stranickým spektrem - „všichni [je] dělali“, „všichni [o nich] věděli“ a „všichni mlčeli“, tudíž kriminální je systém jako celek, a tím pádem celou záležitost nelze řešit tak, jak je

⁴² Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 145

⁴³ Na veřejnost se právě v tu dobu poněkud záhadným únikem informací dostaly záznamy z výslechu Maria Chiesy, kde se hovoří o Craxim. Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 467

⁴⁴ Jak zpětně připustil guvernér *Banca d'Italia* C. A. Ciampi, země se ocitla blízko státnímu bankrotu. Vyhnila se mu jen za cenu výrazné devalvace liry a opuštění Evropské měnové unie. Viz Cartocci, R.: *L'Italia di tangentialis e la crisi del sistema partitico*, s. 240 a Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 146

⁴⁵ DC klesá z 27% (z roku 1990), resp. 21,7% (z dubnových parlamentních) na 14%, PSI ze 14,5%, resp. 12,9% na 7,2%, PDS z 32% (pro PCI), resp. 20% na 17,8%, PSDI prakticky mizí ze scény. Nevyšel tak ani pokus PDS, PSI a PSDI o úspěch společné kampaně. Tím, kdo triumfuje, je Liga Severu s 33,9%. Viz Galli, G.: *I partiti politici italiani (1943-2004)*, s. 384

⁴⁶ Podrobně o tomto a o krizi PSI viz Rhodes, M.: *Il declino dell'«onda lunga» e la fine del craxismo*, s. 103

řešena, tedy kriminalizací jedinců⁴⁷) pokusil problém tangentopolis přenést zpět do politické sféry, kam patřil⁴⁸, a zachránit stranu a její vedení, ale nenašel patřičnou odezvu (rovněž i kvůli již jasně na straně prokurátorů stojícímu veřejnému mínění).⁴⁹ V tu dobu bylo již v rámci tangentopolis vyšetřováno a vzato do vazby tolik členů a představitelů PSI, že značná část místních orgánů strany byla zcela paralyzovaná⁵⁰. Již v létě dostává soudní předvolání vrcholný představitel PSI Gianni De Michelis, exministr zahraničí. Na začátku září pak stranou otřásla sebevražda jejího poslance Sergia Moroniho, který si vzal život na protest proti vyšetřování jeho osoby v rámci akce „Čisté ruce“.⁵¹ Proti Craxiho politice i jemu samotnému se v průběhu roku zvedla ve straně vnitřní opozice v čele s prvním místopředsedou strany Claudiem Martellim. Ten se pod heslem „vrátit socialistům čest“ pokusil seskupit kolem sebe spolustraníky nakloněné změnám v PSI, postavil se na stranu akce soudců a vyjádřil se pro otevření se strany spolupráci s PDS a pro většinový volební systém. Na listopadovém celostátním sjezdu socialistů pak sice dosavadní předseda strany potvrdil své vedení ziskem 63% hlasů, nicméně stěží zanedbatelná třetina delegátů se dala na stranu Martelliho. Craxiho linie a dlouho neotřesitelná pozice ve straně se stala minulostí.

Pro DC se krize roku 1992 přidala k již dlouho trvající krizi, řekněme, identitární, spojené se sekularizací společnosti a výše zmiňovaným zmizením štěpné linie komunismus/antikomunismus. Jak uvádí Marco Follini: „Krise italské politiky a jejích nejstarších pravidel a zvyků vystavila Křesťanskou demokracii nevyhnutelně obtížím, minimálně přímo úměrným její historické roli. A tyto obtíže našly v průběhu roku 1992 svoje nejvýznamnější potvrzení.“⁵² Poté, co Segni formálně oznámil vznik nového politického hnutí *Popolari per la riforma* - „Lidovci pro reformu“ (ač zatím existujícího uvnitř DC) a po volbách v Mantově, kdy strana ztratila třetinu svého elektorátu (především na úkor Ligy Severu), byla na říjen svolána národní rada DC, aby zvolila nového předsedu, který by dal straně novou tvář a směr – aklamací se jím stává Mino Martinazzoli. Sám později řekl, že byl zvolen „ze zoufalství“⁵³, ale volba člověka

---

⁴⁷ Celý text projevu viz www.fondazione-craxi.org/pdf_discorsi/Bettino_Craxi_3_luglio1992.pdf

⁴⁸ O problému politizace a depolitizace více viz kap. 3.

⁴⁹ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 21

⁵⁰ Jak uvádí Ignazi, asi polovina členské základny byla bez řídicích orgánů. Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 150

⁵¹ Více o Moronim, dopisu který zanechal a fenoménu sebevražd viz kap. 3.5.

⁵² Cit. viz Follini, M.: *La Dc nel 1992: mali estremi, quali estremi rimedi?*, s. 85; zde také podrobně o DC v roce 1992.

⁵³ Viz tamtéž, s. 97

jako on, zcela nezapleteného do korupčních skandálů, byla jasnou strategií pokusit se vsadit na ukázání lepší tváře DC a znovuzískat ztracený konsensus, jako před lety při volbě Zaccagniniho.⁵⁴ Bohužel pro křesťanské demokraty, podmínky se oproti té době už změnilly příliš na to, aby tento strategický krok mohl znovu slavit úspěch.⁵⁵

Na krizi dvou hlavních vládních stran ale nevydělaly ani ostatní koaliční strany, které se ocitly rovněž v problémech a byly plně zasaženy tangentopolis. Hlasy voličů se v jejich prospěch nepřesunuly. Výrazný nárůst preferencí od zklamaných voličů se v roce 1992 netýkal ani PDS, která, ač (formálně) opoziční, byla do skandálů rovněž zapletena (za což v září předseda Occhetto emotivně požádal ve svém projevu zemi za prominutí), ovšem mnohem marginálněji, než strany ostatní.⁵⁶

Rok 1992 pak končí s ohledem na svůj průběh symbolicky – v polovině prosince byla překročena další pomyslná hranice k decimaci politického systému a špiček první republiky – soudní obsílku dostal, jako první stranický předseda⁵⁷, Bettino Craxi, symptomaticky vnímaný jako zosobnění „starého“ režimu a jeho neduhů. Ač odmítl okamžitě rezignovat na svou předsednickou funkci, po tlaku zevnitř strany (především od martelliovců) se k tomuto kroku nakonec rozhodl o dva měsíce později. Na uvolněnou funkci hodlal přirozeně aspirovat Martelli, ale den před sjezdem socialistů i on sám obdržel předvolání v rámci akce „Čisté ruce“. Toto byl směr, jímž se tangentopolis vydala roku 1993, ve kterém dosáhla svého vrcholu.

1.7 Referenda z dubna 1993, „Consovy dekrety“ a konec Amatovy vlády

Jaro 1993 s sebou přineslo událost, která se stala dalším z klíčových dat konce první republiky. Dne 18. dubna se občané měli vyjádřit v referendu k osmi otázkám, z nichž nejdůležitější byla, vedle zrušení veřejného financování stran, především změna volebního systému do Senátu na převážně většinový, tedy zásadní zásah do proporcionalního uspořádání, jež bylo jedním z pilířů první republiky. Odpověď voličů na všechny otázky byla kladná, pro volby do Senátu s 82,7% podporou, pro změnu

⁵⁴ O tomto viz např. Galli, G.: *I partiti politici italiani (1943 -2004)*, s. 169

⁵⁵ Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 154

⁵⁶ O PDS viz dále kap. 1.10 a 3.6.1.

⁵⁷ Tuto první za přijetí úplatku za smlouvy týkající se milánského metra. Po něm následují obsílky pro předsedy či expředsedy všech vládních stran.

stranického financování dokonce s 90,3%⁵⁸. Interpretace je opět zřejmá – jednalo se ve své podstatě a důsledku o plebiscit o konci „starého“ systému.

Jak avizovala již dopředu, ihned po vyhlášení výsledků referend podala Amatova vláda demisi.⁵⁹ Během uplynulých měsíců muselo sedm jejích ministrů rezignovat na svou funkci, neboť obdrželi soudní obsílku v rámci akce Čisté ruce⁶⁰. Ve vztahu k tangenteropolis se Amatova vláda pokusila na začátku března udělat velice zásadní krok a přijít s jejím „politickým řešením“. Tím měl být takzvaný „Consùv balíček“ – *pacchetto Conso* (podle nového ministra spravedlnosti Giovanni Consa, exprezidenta Ústavního soudu, jenž nahradil v ministerské funkci po jeho rezignaci Martelliho), který vláda schválila. Šlo o čtyři dekrety s platností zákona a tři návrhy zákonů, z nichž nejdůležitější dekriminalizoval zločin „nezákonné financování politických stran“, často napadaný skandály tangenteropolis zasaženými politiky.⁶¹ Viníci dle schválených dekretů neměli jít do vězení, ale vrátit sumy získané na úplatcích a rezignovat na své funkce.⁶² Tato snaha ale vzbudila masivní odpor veřejnosti, opět vydatně podněcený masmédií. Dokonce došlo k demonstracím, i pod jejichž vlivem prezident republiky dekret odmítl podepsat. Snaha o politické řešení tangenteropolis a omezení enormní moci získané prokuraturami, se tedy nezdařila, akce soudců už zašla příliš daleko, než aby byla snadno zbržděna.

1.8 „Vláda profesorů“ C. A. Ciampiho

Po odstoupení Amatovy vlády se stalo zřejmým, že vzhledem k pokročilé diskreditaci a paralýze stran bývalé většiny a vyslovení se voličů proti starému systému již není možné jmenovat novou vládu podle starých zvyklostí a že bude třeba přistoupit ke klíči zcela jinému, tak, aby nová vláda byla co nejméně spojena se stranami a mohla zajistit tranzici. V podstatě poprvé byl tak při jejím ustavování naplněn článek ústavy, že předsedu vlády jmenuje prezident republiky (ne stranické aparáty). A prezident Scalfaro se nakonec rozhodl pro vytvoření vlády v podstatě úřednické, v čele s

⁵⁸ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 23; o referendech více viz Corbetta, P., Parisi, A.: *Ancora un 18 aprile. Il referendum sulla legge elettorale per il Senato*, s. 141

⁵⁹ Na dokreslení je vhodné dodat, že se svými deseti a půl měsíci ve funkci dosáhla průměrné délka italských vlád první republiky.

⁶⁰ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale*, s. 22

⁶¹ Viz tamtéž

⁶² Viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 106

guvernérem Italské národní banky (*Banca d'Italia*) Carlem Azegliem Ciampim. Poprvé v italské poválečné historii se tak premiérem nestal člen parlamentu.⁶³

V Ciampiho čtyřadvacetičlenné vládě⁶⁴, která byla jmenována ještě na konci dubna a vysloužila si pro své složení přezdívku „vláda profesorů“, zasedalo kromě několika zástupců stran bývalé vládní „čtyřky“ (*quadripartito*) devět „odborníků“, a rovněž byla vládní většina rozšířena o zástupce Zelených, republikánů, a především, historicky a poprvé od roku 1947, PDS (jakožto nástupce PCI), která získala tři ministry. Je třeba poznamenat, že i u „politických“ ministrů se jednalo o osoby ne příliš politicky exponované, i proto používaná přezdívka pro vládu.

Tato široká většina, o níž se vláda mohla opírat, měla však jen velmi krátkého trvání. Prakticky ihned po ustavení kabinetu měla Sněmovna hlasovat o zbavení imunity Bettina Craxiho, o něž požádala milánská prokuratura, aby mohla pokračit v jeho soudním stíhání. Pomocí hlasů bývalé vládní koalice DC, PSI, PSDI a PLI byly však všechny čtyři žádosti milánské prokuratury zamítnuty a vyhověno bylo jen dvěma vydaným prokuratou v Římě.⁶⁵ V bezprostřední reakci na výsledek hlasování opustili ministři PDS a Zelených na protest proti nevydání Craxiho Ciampiho vládu. Na začátku května tedy pro důvěru vládě hlasovali už pouze zástupci stran *quadripartita*, Liga a MSI byly proti, ostatní strany se zdržely.

Hlavním úkolem nové vlády od počátku bylo zajistit co nejhladší přechod země k jiným „pravidlům hry“, založeným na změně volebního systému ve smyslu, ve kterém se vyjádřili voliči v dubnovém referendu. Tento přechod k jinému systému byl rovněž implicitním časovým omezením délky trvání kabinetu, určeného právě k vyvedení země z tehdejší krize - po nastolení nového pořádku a tím i splnění svého úkolu byl určen ke konci i on sám. Během doby svého trvání měla vláda rovněž zastavit ekonomickou krizi země, což byl právě jeden z aspektů, proč byl do funkce jejího předsedy vybrán vážený a schopný guvernér *Banca d'Italia*. Obecně řečeno, cílem Ciampiho vlády bylo „[...]“

---

⁶³ Viz Pasquino, G., Vassallo, S.: *Il governo di Carlo Azeglio Ciampi*, s. 71; zde také podrobně o Ciampiho vládě.

⁶⁴ V porovnání s poslední vládou před vypuknutí tangenteopolis, v čele s Andreottim, která měla 32 ministrů a 69 náměstků (*sottosegretario*), Ciampiho vláda s 24 ministry a 37 náměstků (takřka identické počty jako u Amatovy vlády), byla jasným důkazem změny logiky sestavování vlády.

⁶⁵ 291:273 proti vydání ve věci korupce v Miláně, 305:257 proti ve věci korupce na neurčeném místě, 307:253 proti vydání za „*ricettazione*“, 316:245 proti ve věci dokončení šetření; 282:278 pro vydání za korupci v Římě a 314:244 pro za porušení zákona o financování stran. Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 539

obnovit, v krátkém časovém úseku několika měsíců, důvěru v italské státní instituce ze strany trhů, mezinárodních politických institucí a občanů [...]“⁶⁶.

1.9 Aféra Enimont a proces s Cusanim

To, že Ciampiho vláda stála na bázi „odborníků“ a nejednalo se o vládu klasicky stranickou, rovněž plnilo ten záměr, aby nebyla přímo ochromována vyšetřováními tangentialis, jež dosáhla roku 1993 vrcholu. Členové parlamentu akcí soudců zasažení se již počítali na stovky, stejně jako se dotkla nejvýznamnějších soukromých firem v zemi (od Fiatu po Olivetti) i státních podniků (drah, pošt, ENELu i ENI⁶⁷).⁶⁸ A právě z ekonomického, přesněji průmyslového, sektoru pocházející „případ Enimont“ se stal jednou z nejdůležitějších a nejsledovanějších kauz celé akce „Čisté ruce“.

Ve stručnosti se jednalo o toto: při rozpouštění Enimontu (*joint venture* mezi ENI a společností Montedison) dostal předseda Montedisonu Raul Gardini od ENI za svoje akcie velice výhodnou cenu (podle expertů o 600-800 miliard ITL převyšující jejich tržní hodnotu). 135 až 150 miliard lir (tedy až přes 3 miliardy korun) „provize“ za tento „obchod“ pak bylo přerozděleno blízkým Gardiniho spolupracovníkem Sergiem Cusanim mezi vládní strany.⁶⁹ Označení „maxiúplatek“ nebo „otec všech úplatků“⁷⁰, které bývá v souvislosti s kauzou také používáno, tedy není nikterak přehnané.

V době, kdy byla aféra Enimont otevřena, tedy v létě 1993, byli Raul Gardini a prezident ENI Gabriele Cagliari již několik měsíců vyšetřováni za jiné kauzy v rámci tangentialis. Po vypuknutí aféry oba v rozmezí tří dnů spáchali sebevraždu (Cagliari ve vězení, Gardini ještě na svobodě). Hlavním obviněným byl poté zůstal Sergio Cusani, proti němuž začíná v říjnu toho samého roku v Miláně soudní proces. Vzhledem k výši a destinaci „maxitangente“ a atmosféře doby však bylo nabíledni, že „na lavici obžalovaných“ stane symbolicky spolu s ním celá politická třída starého režimu. V procesu s Cusanim byli postupně předvoláni nejvyšší představitelé minulých vlád včetně Craxiho, Forlaniho či La Malfy. Co bylo ale zřejmě nejdůležitějším faktorem,

⁶⁶ Cit. viz Pasquino, G., Vassallo, S.: *Il governo di Carlo Azeglio Ciampi*, s. 76

⁶⁷ ENEL (*Ente nazionale per l'Energia elettrica*) – „Národní společnost pro elektrickou energii“; ENI (*Ente nazionale Idrocarburi*) – „Italská petrolejářská společnost“. Více viz kap. 2.2.3.

⁶⁸ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 23-24

⁶⁹ Viz tamtéž. Stalo se tak roku 1991.

⁷⁰ Překládám „otec“, ač v italštině používáno *madre*, tedy „matka“. V tomto případě ale v italštině a češtině nekorrespondují mluvnické rody výrazu *tangente* (femininum) a *úplatek* (maskulinum).

celý proces byl plně medializován, tak jak to v Itálii do té doby nemělo obdoby - den co den, sezení co sezení, televize vysílala v „prime-timu“ záznamy z procesu za mimořádně vysoké sledovanosti. Význam této skutečnosti a s ní úzce související dopad procesu na veřejné mínění byl fundamentální. Diskreditace první republiky a jejích představitelů byla tímto „procesem všech procesů“ jaksi rituálně dovršena.⁷¹

1.10 Decimace „tradičních“ vládních stran

Rok 1993 tak přinesl v podstatě také dovršení decimace tradičních politických stran, které nedokázaly zabránit svému pádu. Jednou z důležitých událostí v této věci bylo právě výše uvedené zamítnutí vydat Craxiho k soudnímu stíhání z jara téhož roku. Rozhodnutí Sněmovny vyvolalo bouřlivou reakci veřejného mínění (podnícenou médii, odporem prokurátorů k rozhodnutí Sněmovny i stranami, které byly proti Craxiho nevydání). Den po hlasování se v mnoha městech konaly demonstrace proti tomuto rozhodnutí, které bylo vnímané jako projev samolibosti staré politické třídy a jako její snaha vyhnout se trestu. Tyto emoce pak vyšly plně najevo při komunálních volbách z 6. června, které poprvé proběhly podle nového volebního systému, který předpokládal přímou volbu starosty⁷². DC v nich propadla, uspěla pouze na Jihu, PSI z nich vyšla zlomená. Oproti tomu dobrého výsledku dosáhla PDS a Rete, triumfovala opět Liga Severu.⁷³

Pro Křesťanskou demokracii byly tyto volby jasným důkazem, že naděje vkládané do zadržení pádu stranických preferencí volbou nového předsedy se nenaplnily. I přes nové vedení zůstala strana ochromena vnitřními rozpory a neshodami o podobě vlastní reformy. V situaci, kdy již na pět set jejích představitelů na všech úrovních bylo zatčeno či vyšetřováno v rámci akce „Čisté ruce“ či za spojení s organizovaným zločinem (za to první na jaře dostává předvolání Forlani, za to druhé Andreotti), kdy nebyla schopná formulovat nový konkrétní program svého směřování a kdy nedokázala pro komunální volby vytvořit účinná alianční spojení s jinými subjekty a adaptovat se tak na novou situaci, nebyla rovněž schopná čelit svému propadu. Ani

⁷¹ O procesu s Cusanim, jeho medializaci, významu a anomálnosti viz kap. 3.4.

⁷² Dle zákona schváleného parlamentem 25. března 1993. Voliči v dvoukolovém většinovém systému volili přímo osobu starosty, a zároveň hlasovali pro stranické listiny pro obsazení obecní rady (*consiglio comunale*).

⁷³ Viz Mershon, C., Pasquino, G. (ed.): *Politica in Italia 1994*, s. 29; podrobné výsledky viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 159

červencové svolání shromáždění strany (*assemblea costituente*), které bylo pokusem o její záchranu po červnových volbách, nepřineslo kromě změny názvu na Italská lidová strana (PPI)⁷⁴ prakticky nic nového. „Kosmetická změna“ byla však symbolem něčeho mnohem podstatnějšího – z italské politické scény takto po desetiletích hegemonie mizí spolu se svým názvem ve své dosavadní podobě i hlavní aktér politické scény první republiky. Začátkem roku 1994 pak PPI přichází i o svou formální jednotu a rozpadá na tři strany.⁷⁵

Zatímco ale DC, alespoň v určité podobě, fungovala, pro PSI je rok 1993 možno považovat za rok konečné agónie. Giorgio Benvenuto, který se stal předsedou strany po únorové rezignaci Craxiho, se zřekl své funkce již po čtvrt roce, na jeho místo byl zvolen Ottaviano Del Turco. Tomu se ale ve straně nepodařilo prosadit vlastní linii, neboť vedoucí orgány a parlamentní skupina zůstaly nadále pod kontrolou craxiánů. Strana tak pod vedením nového předsedy prochází nejprve výraznou porážkou ve zmiňovaných červnových volbách (pro PSI o to horších, že dosáhla špatného výsledku ve svých bývalých baštách včetně Milána) a v listopadových komunálních volbách, jejichž výsledky byly další demonstrací marasmu bývalých vládních stran, pak jen zřídka překonává 4% hranici.⁷⁶

Ostatní, malé strany *pentapartita* v roce 1993 v podstatě mizí ze scény. Jedinými dvěma stranami „starého systému“, jimž se podařilo přežít, tak jsou MSI, která byla pro své trvalé vyloučení ze spolupráce s vládními stranami ušetřena skandálů tangentopolis, a PDS, a to navzdory svému zaplétání do skandálů. Pravděpodobné vysvětlení tohoto je třeba hledat jednak v tom, že přes zapojení do systému nelegálního financování byla PCI stranou, která byla po dobu trvání první republiky vyloučena z vlády jako deklarovaný „nepřítel“ tehdejšího politického systému, takže její podíl nebyl ze strany voličů vnímán jako natolik důležitý. Rovněž sehrálo významnou roli to, že PCI/PDS úspěšně prošla ještě před vypuknutím tangentopolis reformou, že během skandálů nabízela jasný program a byla schopná pro jednotlivé volby uzavírat účinné aliance, ve kterých dokázala dosahovat dobrých výsledků a zvláště to, že ze strany soudců byla

---

⁷⁴ Strana se přejmenovává na *Partito popolare italiano* v jasné reminiscenci na meziválečnou *Partito popolare*. Viz Wertman, D. A.: *L'ultimo anno di vita della Democrazia cristiana*, s. 128; zde také podrobně o DC v roce 1993.

⁷⁵ PPI, CCD (*Centro cristiano democratico*), CS (*Cristiano-sociali*). Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 162; již na jaře 1993 opustil řady DC se svým hnutím Mario Segni.

⁷⁶ Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 164. O rok později se PSI na svém kongresu v Římě oficiálně rozpouští, poté co se její preference pohybují kolem 2%.

vystavena výrazně odlišnému „zacházení“, než strany vládní.⁷⁷ Svoji pozici pak potvrdila i v listopadových volbách, ve kterých bývalé vládní strany propadly, zatímco volební aliance, vedené PDS, dosáhly výrazného úspěchu.⁷⁸

1.11 Konec starého systému

Existuje mnoho možných symbolických mezníků konce první italské republiky, od referenda z dubna 1993⁷⁹, po komunální volby z listopadu téhož roku⁸⁰. Záleží na interpretaci či úhlu pohledu, každopádně období 1991-1993, kdy se starý systém ve své typické poválečné podobě v podstatě rozložil (či byl rozložen), nabídl mnoho zlomů, střídajících se v rychlém sledu. Konečným mezníkem této éry pak ale jsou nepochybně březnové parlamentní volby roku 1994, které byly jednak formálním naplněním požadovaných změn volebního systému, a rovněž konečným projevem změny bývalého stranického spektra. Jejich termín vyhlásila Ciampiho vláda v létě 1993 a několik dní nato schválil parlament nové volební zákony pro volby do obou svých komor, podle nichž měly jarní volby proběhnout. V ze tří čtvrtin většinovém systému staré vládní strany 28. března 1994⁸¹ naprosto propadly, zvítězil subjekt zcela nový – čerstvě založená *Forza Italia* mediálního magnáta Silvia Berlusconiho. Dříve nevšedně personálně stabilní parlament obměnil své složení ze sedmdesáti procent.⁸² První republika se stala minulostí.

Co se týče akce „Čisté ruce“, poté, co se zdálo, že je cesta k novému systému otevřena a starý byl spolu s jeho špičkami a především neřestmi nechán za zády, se po dosažení svého zenitu v průběhu roku 1993 vyšetřování pomalu začala ocitát ve slepé uličce, i když pokračovala ještě několik let. Začal se prohlubovat rozpor o dalším

⁷⁷ Viz kap. 3.6.1.

⁷⁸ Z šesti velkých měst, kterých se volby týkaly (Benátky, Janov, Terst, Řím, Neapol, Palermo), kandidáti této koalice (jejímiž členy byly vždy s malými místními obměnami PDS, RC, Zelení, Pannellovo sdružení - *Lista Pannella* a Rete) zvítězili v pěti kromě Palerma, kde ale vítězí předseda Rete, zde kandidující samostatně, bez protikandidátů ze stran aliance, Leoluca Orlando. Viz Mershon, C., Pasquino, G. (ed.): *Politica in Italia 1994*, s. 291 a s. 48. V těchto volbách již nedosahuje tak triumfálního výsledku Liga Severu, která se ukazuje být rovněž zapletená do milánské úplatkářské aféry. O tom viz Colaprico, P.: *Capire tangentopoli*, s. 47

⁷⁹ Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 459

⁸⁰ Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 164

⁸¹ Výsledky: Forza Italia 21%, AN 13,5%, Lega 8,4% (jejich aliance celkem 42,9%), PDS 20,4%, RC 6%, Verdi 2,7%, PSI 2,2%, Rete 1,9% (v alianci 34,4%), PPI 11,1%, Segni 4,7% (dohromady 15,7%). Viz Galli, G.: *I partiti politici italiani (1943-2004)*, s. 398

⁸² Viz Tamburrano, G.: *Ma l'Italia è una vera democrazia*, s. 36

postupu a řešení tangentopolis mezi prokurátory a politiky, kteří zůstali procesy nezasaženi a postupem času začali znovuzískávat „půdu pod nohama“ a odmítali, velmi legitimně, ponechat nadále expandujícím prokuraturám prostor nabytý na jejich úkor. S nástupem nového systému se rovněž vyčerpaly zdroje masivní podpory veřejnosti procesům. I když se tedy sice rozhodně nedá říci, že se tangentopolis uzavírá spolu s koncem první republiky, lze tvrdit, že to platí pro její rozhodující fázi a pro roli prokurátorů coby jedněch z hlavních aktérů dění na italské (politické) scéně, a logicky především pro její, dle mého názoru, nejdůležitější a klíčovou roli pro konec první italské republiky v dosavadní institucionální podobě.⁸³

Po popisu událostí a procesů, které byly součástí konce starého systému, je nyní třeba přistoupit k rozboru těch jeho charakteristických rysů, jež stály v základu jeho anomálnosti a předznamenaly a ukotvily jeho nestandardní konec, aby bylo následně možné přejít k analýze problematičnosti jeho samotného.

---

⁸³ Vzhledem k tématu této práce není pokračování tangentopolis její součástí. Pro její průběh po Berlusconiho vítězství ve volbách z března 1994 viz např. Colaprico, Piero: *Capire tangentopoli*, s. 55-88 nebo Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 27-45.

2. ANOMÁLNOST PRVNÍ REPUBLIKY

2.1 Dědictví minulosti

První italská republika bez sebemenších pochyb nevznikla za pro zemi lehkých okolností. Realita, ve které se Itálie v polovině čtyřicátých let nacházela, byla poměrně neutěšená. Měla za sebou přes dvacet let fašistické diktatury a druhou světovou válku, ze které vyšla na straně poražených, a i když se její noví vůdci snažili pro oči vítězů tento zřejmý fakt popřít, jednalo se o marnou snahu, která nemohla zamezit tvrdému postoji Spojenců vůči Itálii v průběhu mírových jednání. Hospodářská situace země byla katastrofální a stejně tak válka způsobila značnou devastaci morální.⁸⁴ Vedle těchto „bezprostředních“ okolností ztěžujících Itálii rychlé zotavení se a zamýšlený plynulý přechod k demokracii tento cíl zásadně komplikovalo dědictví její vlastní minulosti, které dostala při svém nelehkém rození do vínku a které nebylo pro vybudování zdravé fungující reprezentativní demokracie vůbec příznivé (potažmo samo neslo podíl viny na situaci, do které se země dostala). Za podstatu rozhodujících problémů, které Itálii provázely a určovaly její specifičnost, je možné považovat dva akutní deficity, které se během jejího historického vývoje vytvořily: deficit národní identity, a s ním úzce spjatý deficit občanských ctností.

2.1.1 Deficit národní identity a občanských ctností

Jak uvádí ve své knize *Coscienza civile degli italiani* („Italské občanské uvědomění“) Carlo Tullio-Altan⁸⁵, pro Itálii sehrála klíčovou roli skutečnost, že její dějiny nebyly nikdy jednotné, nýbrž od nejvzdálenějších počátků byly množstvím dějin různých (*molteplicita di storie*). Po staletí byl Apeninský poloostrov rozštěpen podle osy Sever - Jih a Sever samotný byl dále roztržštěn do mnoha politických celků. Různé části poloostrova se tak dlouho vyvíjely značně odděleně - až do druhé poloviny

---

⁸⁴ Zřejmě nejlepším zachycením pro pochopení tohoto marasmu jsou neorealisticke filmy toto období zobrazující.

⁸⁵ Viz Tullio-Altan, C.: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, s. 16

devatenáctého století byl výraz Itálie „toliko geografickým označením“⁸⁶. Sever území se sice ve středověku pro svou specifickou zeměpisnou polohu stal pojítkem mezi Evropou a Blízkým Východem, což zde přispělo k originálnímu vývoji samostatných komun, jež svým vývojem ve své době předběhly zbytek Evropy, položily základ obchodního kapitalismu a rovněž stály v čele vývoje kulturního. Přes tato prvenství a nezpochybnitelná pozitiva se ale v delším horizontu ukázaly být slepou uličkou⁸⁷, neboť nebyly schopny obstát dlouhodobě. Nejprve se staly kořistí některé z místních o moc soupeřících rodin, která si vydobyla nad ostatními nadvládu, a poté (v důsledku vnitřních i vnějších okolností – vlastního oslabení, konce hospodářské konjunktury kvůli změně směru toku evropského obchodu a kvůli změnám v charakteru ostatních zemí) i silicích absolutistických evropských států. Jih Itálie, od Severu prakticky izolovaný, prošel vývojem a historickou zkušeností značně odlišnou: po krátkém rozkvětu za normanských králů upadal stále hlouběji do zaostalosti, rozvoj byl brzděn autokratickou feudální vládou a zdejší extrémně silnou šlechtou, která si tu plně monopolizovala moc.⁸⁸ Tento stav byl konzervován i po příchodu dalších dynastií a po staletí přetrvával prakticky nezměněn. Mezi těmito dvěma světy pak bylo ve středu poloostrova vytvořeno specifické území papežského státu, jehož přítomnost se všemi z ní plynoucími důsledky dějiny Itálie také zásadně ovlivnila.

Vrátit se alespoň ve zkratce až takto daleko do historie italského území je užitečné a nezbytné, neboť již právě v tomto období je možné najít kořeny a vysledovat prapůvod určitých rysů charakteristických pro vývoj země přes její sjednocení až do současnosti (ne z důvodu prosazování ideje historického determinismu, ale čistě s vědomím, že od role minulosti nelze odhlédnout, zvláště chceme-li vysvětlit fungování politického systému nějaké země, což pro Itálii v tomto smyslu platí dvojnásob). Kvůli nastíněným okolnostem v italském středověku nedošlo ani na Severu ani na Jihu k vytvoření specifického vztahu dichotomie, vyvažování a potenciální spolupráce mezi šlechtou a městy, který byl později v (západo)evropských dějinách esenciálním článkem zkušenosti vedoucí ke vzniku absolutistických monarchií, na nichž se zformoval národní stát ve vlastním pojetí - na Severu kvůli logice uspořádání do malých jednotek a soupeření uvnitř každé z nich na bázi rodinných a klientelistických

---

⁸⁶ Jak Robert Putnam cituje Metternicha. Viz Putnam, R. D., Leopardi, R., Nanetti, R. Y.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, s. 121

⁸⁷ Viz Tullio-Altan, C.: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, s. 17

⁸⁸ Viz Putnam, R. D., Leopardi, R., Nanetti, R. Y.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, s. 136

vazeb, na zaostalém Jihu pak zůstala města příliš slabá na to, aby mohla sehrát jakoukoli důležitou roli.⁸⁹

Roztříštěnost a heterogenita různých celků koexistujících na italském území a jejich podoba tak stojí v základech nemožnosti plného zformování se italské národní identity a toho, co bývá označováno jako občanské ctnosti⁹⁰. „[M]nohotvárná a heterogenní italská realita zůstala do velké míry bez [hodnot], které [jinde] vyzrály z feudální zkušenosti, jako jsou věrnost, loajalita a čest, a rovněž bez těch vyzravších v procesu formování absolutistických států, jako byl duch povinnosti a koncept principů společenského pořádku a aktivní spolupráce v obecném zájmu, a tedy bez smyslu pro stát; v důsledku toho se nemohla účastnit vyzrání univerzálních občanských hodnot, které charakterizují moderní demokracie. V Itálii se nevytvořila etnická identita schopná motivovat k účasti na společenském životě ve jménu společných hodnot.“⁹¹ „Společnost a občanské povinnosti byly radikálně zdiskreditovány“⁹² a nahrazeny rodinnými vazbami a instrumentálním, utilitaristickým využíváním potřebných kontaktů a vazeb do té míry, že se italská společnost stala jen jakousi množinou frakcí či rodin. Tato mentalita a společenská logika v Itálii přežila okolnosti svého vzniku a přetrvala i po jejím sjednocení a jak uvádí Carlo Tullio-Altan, stojí u kořenů italské „společensko-kulturní zaostalosti“, za jejíž součásti je možné považovat frakcionářství, klientelistickou strukturu moci, *qualunquismus* (nezájem o veřejné dění, politickou apatii)⁹³, stejně jako tendenci k podřízenosti, akceptaci nadvlády jako přirozené a fatalistickou nechuť ke změnám, jež je možné nazvat „útekem od svobody“.⁹⁴

Sjednocením pak přibyl další kámen úrazu pro italskou politickou kulturu. Jelikož bylo kompromisem mezi úzkou realistickou elitou tzv. historické pravice⁹⁵ a ideologizovanou elitou utopistických aktivistů (mýtus *Risorgimento* a bezvýhradně obdivný postoj ke Garibaldimu jakožto nekriticky vnímanému hrdinovi rovněž měly vykonat své), chyběla v čerstvě sjednocené zemi skutečná hegemonní politická třída

⁸⁹ Viz Tullio-Altan, C.: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, s. 17

⁹⁰ Jak uvádí Václav Bělohradský: „Nazývám ‚občanskými ctnostmi‘ ty postoje a přesvědčení, které legitimují demokratický systém jako soustavu abstraktních principů, jejichž respektování umožňuje soutěž jednotlivců uvnitř systému za (přijatelně) rovných podmínek.“ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 41

⁹¹ Cit. viz Tullio-Altan, C.: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, s. 18

⁹² Cit. viz tamtéž

⁹³ *Qualunque* = jakýkoli, kterýkoli, kdokoli

⁹⁴ Viz tamtéž

⁹⁵ Vedené hrabětem Cavourem, více viz Tullio-Altan, C.: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, s. 32-33

s konstruktivním mobilizačním potenciálem, a politická praxe neustále oscilovala mezi „klientelaristickým transformismem“⁹⁶ vlád a anarchistickou a subverzní reakcí zklamaných a frustrovaných menšin, nucených ke sterilní opozici.“⁹⁷

Nešťastnost tohoto dědictví, které prorostlo italskou společností, pak tkví právě v jeho obtížné slučitelnosti s moderní demokracií, neboť je ve zřejmém protikladu k jejím elementárním hodnotám. Pietro Scoppola rovněž hovoří o zajištění Itálie v „kultuře revoluce“⁹⁸, které prostupuje její moderní dějiny v podobě víry v příchod nějaké mimořádné události, hodiny „h“, která se stane jednou provždy začátkem nových dějin, které budou konečně vládou svobody. Je to právě tato kultura, která se pak stává zásadní překážkou pro vnímání demokracie jako aktivního procesu vytváření a kultivování hodnot, neboť ji zkresluje do podoby nějakého konečného řádu, který jednoduše nastane. I tento mýtus je však součástí italského historického dědictví a byl plně přítomen ve chvíli, kdy země měla po druhé světové válce začít budovat demokratický systém.

2.1.2 Vypořádání se s fašismem

Důsledky druhé světové války a fašistického režimu, který do ní zemi dovedl, pak působily ve velmi podobném, ba co ještě deficitem občanskosti posilujícím, směru. Ernesto Galli della Loggia svou knihu o vypořádání se zemí s její rolí v této válce a jejím vlivu na Itálii nazval *La morte della patria* („Smrt vlasti“), aby vystihl hloubku a váhu krize ideje národa, kterou v zemi druhá světová válka způsobila.⁹⁹ Válka přinesla Itálii řadu mimořádně negativních elementů¹⁰⁰, které ještě přispěly k problematickému sebevnímání italského národa a jeho kvalit, a konečná porážka země (která de facto jako svrchovaný subjekt přestala 8. září 1943 existovat a její osud se stal závislý na cizích mocnostech a vojscích, které a právě které jí nechaly suverenitu znovu nabýt, neboť jí ji bez nadsázky darovaly) s velkou morální krizí nastolila akutní otázku národní identity –

⁹⁶ O praktice transformismu viz kap. 2.2.2.3.

⁹⁷ Viz Tullio-Altan, C.: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, s. 33

⁹⁸ Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 26

⁹⁹ Viz Galli della Loggia, E.: *La morte della patria. La crisi dell'idea di nazione tra Resistenza, antifascismo e Repubblica*, s. 4

¹⁰⁰ Více viz Galli della Loggia, E.: *La morte della patria. La crisi dell'idea di nazione tra Resistenza, antifascismo e Repubblica*, s. 6

celkem pochopitelně pro zemi bojující tak špatně, a ještě velmi nejistou zač a na jaké vlastně straně.¹⁰¹

Je sice pravda, že Itálie si prošla zkušeností odboje, která je poměrně známá a neupíratelně významná, ale problémem bylo, že ač prostřednictvím svých představitelů odbojové hnutí aspirovalo na roli vítěze ve válce, nebylo jím. *Resistenza* vstoupila na scénu masově až po 8. září 1943 a jako taková nebyla nikdy plně samostatným subjektem -v důsledku byla vždy podřízená mantinelům Spojenců. Ti jí značně usnadnili pozici a legitimizaci, stejně jako v podstatě předem rozhodli o jejím úspěchu. V rozporu s častou italskou interpretací to nebyl italský odboj, kdo zvítězil nad fašismem - toto vítězství bylo plně v rukou spojeneckých vojsk. Italský odboj se nacházel v ambivalentní pozici ani vítěze, ani poraženého, byl vždy maximálně spojencem vítěze, v bezpečí jehož stínu dosahoval úspěchů, jakmile však bitva skončila, v rozporu s realitou začal usilovat o roli monopolního původce vítězství. A jak v této souvislosti cituje Galli della Loggia Brancatiho, takováto „nepřímá vítězství jsou vždy nebezpečná, neboť vytvářejí umělé moci, které neodpovídají realitě.“¹⁰²

Zároveň byl velmi problematickým momentem odboje fakt, od něhož v žádném případě nelze odhlížet, že obě dvě jeho hlavní složky - komunistická a katolická (křesťansko demokratická) - vycházely z ideologických základů nepřátelských ke konceptu národního státu jako takovému.¹⁰³ „V srdci patriotismu a národní inspirace odboje tak byl nemalý rozpor: bojoval proti nacistickému okupantovi a jeho fašistickému spojenci jako proti nepřátelům italského národa, ale současně se nemohl a ani nechtěl za žádnou cenu identifikovat [...] se státem, který nicméně přesto reprezentoval italský národ a jehož formální autoritu – jako vrchol všech paradoxů – byl na konci nucen uznat.“¹⁰⁴ Tyto rozpory nabyly zvláštní váhy z toho důvodu, že to byl právě italský odboj, který si po válce nový režim zvolil jako prostředek pro svou legitimizaci.

---

¹⁰¹ Zcela v duchu uštěpačné poznámky, kterou v meziválečném období o Italech vyřkl E. Herriot (předseda dvou francouzských meziválečných kabinetů): „Jestli se italský stát ocitne na konci nějaké války na stejné straně jako na jejím počátku, může to být jen proto, že mezitím dvakrát změnil stranu, na které stál.“ Cit. viz Moravcová, D., Bělina, P.: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914 – 1941*, s. 132

¹⁰² Cit. viz Galli della Loggia, E.: *La morte della patria. La crisi dell'idea di nazione tra Resistenza, antifascismo e Repubblica*, s. 83; podřízení země cizí moci pak navíc ještě posílilo masivní fenomén transformismu a servilnosti v italské společnosti, viz tamtéž, s. 95

¹⁰³ O tom více viz kap. 2.2.4.

¹⁰⁴ Cit. viz Galli della Loggia, E.: *La morte della patria. La crisi dell'idea di nazione tra Resistenza, antifascismo e Repubblica*, s. 23-24

Způsob, kterým se země s nemalými rozpory mezi skutečností a její interpretací rozhodla vypořádat, byl ale jen řešením iluzorním a v konečném důsledku spíše komplikací a zdrojem dalších problémů. Dědictví a rozpory fašismu a druhé světové války byly totiž včleněny do schématu, typického pro povrchní italskou kvazi-sebereflexi, do černobílého vidění, v němž se dá vše vysvětlit konfliktem „pravé, dobré“ Itálie a té „špatné“, kam jsou dle potřeby „ukízeny“ aktuálně nepohodlné jevy a události, ve snaze nemuset se jimi hlouběji zabývat a odhalit tak případně nechtěná a možná bolestná vysvětlení. Válečné události, stejně jako ty jim předcházející, byly touto zkratkou „naroubovány“ na nesmiřitelnou dichotomii fašismus/antifašismus a veškerá otázka vlastní zodpovědnosti Italů se tak stala irelevantní. Válka a všechny italské neúspěchy v ní byly připsány fašistickému režimu, který, ač ještě nedávno se těšící masové podpoře, byl prohlášen za cizí italské historii, za jakési její *intermezzo*. Zcela převládla „teorie závorky“, vyslovená Benedetto Crocem.¹⁰⁵ Jednalo se o výjimečné alibi – místo otázek „[...]“ byla dána přednost tomu připsat vše na vrub fašismu a prezentovat se jako zázrační tvůrci vlastními silami zázračně obrozeného národa, v jistém smyslu prostého problémů.“¹⁰⁶ Jednalo se tedy o útěk od minulosti místo její analýzy, což je pro italskou politickou kulturu ostatně typické.¹⁰⁷ Fašismus přitom nevznikl z ničeho a už vůbec pak bez rozsáhlé podpory ve společnosti, měl hluboké příčiny a jak doložil Renzo de Felice, oproti leckdy prezentované tezi, že fašismus ztratil konsensus ve společnosti nejpozději se vstupem země do války, za níž již Italové byli ryzími antifašisty (problematické bylo vzhledem k pozdější propagandě už samotný fakt, že tento nyní nepohodlný konsensus vůbec kdy existoval a v takové míře), „důvěra ve fašismus se dostává do krize ne z iniciativy antifašistů [...], ale kvůli vnitřní korozi, související s ekonomickými a zásobovacími obtížemi, rozkladem režimu a především katastrofálními válečnými neúspěchy. Fašismus byl poražen, ale jeho dědictví v hloubi přetrvávalo a italská demokracie se s ním bude muset dlouho měřit.“¹⁰⁸ Tato realita ale byla popřena a odsunuta do pozadí.

První italská republika tak vyrostla na tom, co Galli della Loggia hořce označuje za „genetický kód sjednocené Itálie“ – na monopolizování si práva být výhradním reprezentantem ideje národa ze strany vítězné frakce (v tomto případě antifašistů) a exkomunikaci poražených protivníků jako nepřátel národa za účelem dosažení

¹⁰⁵ Viz tamtéž, s. 31 nebo Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 58

¹⁰⁶ Cit. viz tamtéž, s. 39

¹⁰⁷ Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 40

¹⁰⁸ Cit. viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 85

autolegitimizace vítězů.¹⁰⁹ Antifašistický odboj v podobě výhradního a glorifikovaného vítěze nad pro zemi cizím fašismem se měl stát ideovým základem pro vybudování nového systému. Evidentní rozpor mezi prezentací faktů a realitou, které byli Italové přímými účastníky, však do nového režimu zasel semínka pochybností, která od počátku naleptala důvěru v systém, jeho elity a hodnoty, které tyto elity zastávaly.¹¹⁰ To předurčilo republikánskému režimu značně nešťastný rys – jelikož politická třída nedokázala poskytnout zemi přesvědčivý výklad její minulosti a pravdivé základy, na nichž byl nový režim budován, nýbrž pouhou ideologickou manipulací, krize ideje národa se zakonzervovala a nová politická třída samotná získala punc čehosi vzdáleného a odcizeného. „Nechtějí vidět, nechťejí poslouchat a hrdí na svou antifašistickou minulost opakují chyby fašistů odsuzující opozici, nesnášejíce kritiku a odmítající diskusi.“¹¹¹

Ani válečná zkušenost tedy nenapomohla semknutí národa, které by se do budoucna mohlo stát základem pro překonání deficitu ideje národa, naopak došlo ještě k jeho prohloubení, čímž v zemi chyběl důležitý zdroj legitimacy pro nové politicko-institucionální uspořádání. Demokratický režim nesl s sebou v okamžiku svého vzniku akutní deficit pro demokracii nezbytné občanskosti a byl tím do značné míry determinován.

2.2 Čtyři italské anomálie

Systém první italské republiky samotný, v podobě, v jaké se konstituoval a následně vyvíjel, byl i s ohledem na dědictví své minulosti natolik originální a vyznačující se celou řadou naprosto výjimečných charakteristik, že se v souvislosti s nimi hovoří o tzv. „italských anomáliích“. Byly to právě ony, které určovaly jeho logiku a byly největší překážkou pro jeho „normální“ fungování. Za klíčové je možné považovat čtyři z nich, a to (1) hluboké rozpolcení kultury země podle osy Sever – Jih,

---

¹⁰⁹ Viz Galli della Loggia, E.: *La morte della patria. La crisi dell'idea di nazione tra Resistenza, antifascismo e Repubblica*, s. 41

¹¹⁰ Viz tamtéž, s. 84

¹¹¹ Cit. viz tamtéž, s. 85 - Galli della Loggia zde takto cituje Pannunzia.

(2) politický systém „zablokované demokracie“, (3) rozsáhlou demodernizací veřejné sféry a (4) vliv katolické církve na politickou kulturu země.¹¹²

2.2.1 Sever versus Jih¹¹³

Jak již bylo uvedeno, Sever a Jih země prošly značně odlišnou historickou zkušeností. Sjednocení Itálie ve druhé polovině devatenáctého století z nich sice učinilo části jednoho celku, spíše než o „sjednocení“ v pravém významu slova – „učinit jednotným“ – se jednalo o připojení zaostalého Jihu mnohem vyspělejším a „evropským“ Severem.¹¹⁴ Ač se sjednocení země i *de facto* stalo od počátku státní ideologií¹¹⁵, jeho *raison d'état*, reálný vývoj se vydal směrem takřka opačným. Nové instituce, zákony a ekonomická politika implementovaná centrální vládou byly jižní kultuře a zvykům cizí a neodpovídaly zájmům této části země. „Nová piemontská byrokracie se chovala spíše jako další z dlouhé řady cizích vetřelců, než jako osvoboditelé ze Severu“¹¹⁶. Počínající industrializace ještě více rozevřela nůžky mezi těmito dvěma světy a propast mezi nimi nezmizela po celé dvacáté století, navzdory různým změnám vnějších podmínek a různým režimům. Nic nezměnil ani fašismus, ani dopad hospodářské krize, ani války. Ba naopak, druhá světová válka svou genezí na Apeninském poloostrově přidala další v řadě rozdílných zkušeností těchto dvou částí země.¹¹⁷ Rozštěpení jasně demonstroval jednak výsledek referenda o zachování monarchie, kdy se většina voličů z Jihu vyslovila na rozdíl od zbytku země pro monarchii, tak i volební výsledky po dobu celé první republiky. Přes nepochybný efekt politik uváděných do praxe pro řešení takzvané „jižní otázky“ ve smyslu zlepšení podmínek života na Jihu země, ani snahy republikánského režimu, ani vliv evropské

---

¹¹² Přejímám zde čtyři anomálie tak, jak je vydělal a pojmenoval Václav Bělohradský (viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*). Je jistě možné zvolit i jiný výčet s ohledem na kladení důrazu na různé jednotlivé aspekty problematiky, přikláním se ale k tomuto, neboť umožňuje přístup přehledný a komplexní a odpovídající potřebám této práce. Nutno dodat, že bez ohledu na řazení a seskupování jednotlivých rysů se na nich samotných autoři v podstatě shodují.

¹¹³ V této souvislosti se hovoří zjednodušeně o „Severu“ a „Jihu“, nelze říci, že by dělicí linie mezi nimi byla jednoznačná nebo nějak rigidně určená, zpravila se ale za Sever označuje sever a střed země, Jih potom oblasti jižně od Říma a Sicílie a Sardinie.

¹¹⁴ Velmi výmluvné bylo už to, že král Viktor Emanuel si i po sjednocení ponechal za svým jménem „Druhý“, tedy druhý král piemontský, nikoli první italský. Viz Procacci, G.: *Dějiny Itálie*, s. 266

¹¹⁵ Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 47

¹¹⁶ Cit. viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 231

¹¹⁷ Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 86

integrace či regionalizace země nedokázaly vymazat propast v porovnání se Severem.¹¹⁸ Jasnou demonstrací přetrvávání rozpolcení byla atraktivnost poukazování na jeho důsledky pro mnohé voliče na Severu, jíž zne/využil Umberto Bossi na sklonku první republiky. Itálie se tak musí potýkat s rozdílem mezi Severem a Jihem v evropských poměrech bezprecedentním, což zásadně ovlivňuje její politickou, ekonomickou i sociální situaci.

Robert Putnam s kolektivem uvádějí ve své studii *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* čtyři hlavní důvody, které bývají poskytovány k vysvětlení zaostalosti italského Jihu¹¹⁹: jeho fyzicko-geografické nevýhody (vzdálenost od trhů, nepříznivý terén, nedostatek přírodních zdrojů), špatně vedenou vládní politiku především z konce 19. století (včetně obchodní politiky zvýhodňující Sever, nepříznivého zdanění a průmyslové politiky), vliv externalit trhu ve směru zvětšování počáteční výhody Severu, a konečně morální či psychický faktor, vycházející ze specifické politické kultury Jihu. I když se samozřejmě jedná, co do vlivu těchto faktorů, o spojité nádoby a nelze od žádného z nich odhlédnout, zvláštní důležitosti nabývá posledně jmenovaný, neboť politická kultura je něčím, co se dá nejhůře a nejpomaleji změnit.

Právě jižní část Itálie trpí největším deficitem toho, co jsme nazvali „občanskými ctnostmi“.¹²⁰ To, co na italském Jihu nahrazuje občanskou společnost, Edward Banfield nazval „amorálním familismem“ a toto spojení se začalo pro vystižení místní reality hojně používat. „Označil tak fakt, že na Jihu je okruh rodinných a klanových zájmů mimo jakoukoli morálku – každý jednotlivec tu maximalizuje prospěch svůj a členů své rodiny, eventuálně kliky, k níž patří; současně předpokládá, což je rozhodující, že druzí budou vždy a všude dělat totéž, takže kdo by respektoval obecné principy, normy a pravidla, ten by se stal obětí svého prostředí.“¹²¹ Absence horizontálních vazeb (které jsou typické pro občanskou společnost, s níž je amorální familismus v přímém rozporu) v takovémto prostředí, spojená s chronickou slabostí státu a jeho institucí a se všeobecnou nedůvěrou, vedly k jejich nahrazení sítí vazeb vertikálních na bázi klientelismu a ke vzniku neformálních institucí vnášejících řád a garanci pořádku – mafii.

¹¹⁸ Právě dopadu regionalizace země a v té souvislosti rozdílu mezi severními a jižními regiony je podrobně věnována studie Roberta Putnama - Putnam, R. D., Leopardi, R., Nanetti, R. Y.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*

¹¹⁹ Viz tamtéž, s. 158-159

¹²⁰ Mapa regionů podle občanskosti viz Příloha III.

¹²¹ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 47-48

Putnam vysvětluje¹²², že se jednalo o racionální strategii přežití v místním sociálním kontextu, o řešení klasického dilematu kolektivní akce – tzv. věžňova dilematu, kdy vzhledem k absenci vzájemné důvěry obě strany volí strategii „zrady“. I když, jak je známo, nejvýhodnějším řešením pro obě strany je vzájemná spolupráce, při absenci potřebného sociálního kapitálu, což je plně případ italského Jihu, je právě opačná strategie, tedy „nespolupracovat nikdy“, logickým vývodem, neboť vede ke stabilitě, sociální rovnováze, bez ohledu na to, jak do důsledků nešťastné. Pomocí věžňova dilematu je také možné velmi dobře vysvětlit, proč charakteristické znaky politické kultury Jihu dokázaly přetrvat v čase bez ohledu na vnější změny – se stabilitou řešení jde rovněž ruku v ruce jeho sebezpevnění opakováním. Jedná se o bludný kruh, do kterého když se jednou vstoupí, je těžké jej přerušit, protože být prvním, kdo začne spolupracovat, se při všeobecně rozšířené skepsi ke kooperaci¹²³ jeví být extrémně iracionálním krokem, nemluvě o tom, že je vždy snadnější přizpůsobit se existujícím pravidlům hry, než se je snažit změnit. I když „zrada“ produkuje výsledky, jež je možné označit za sociálně-patologické, vzhledem ke své racionalitě se vytrvale opakuje, a tím v průběhu času posiluje.

První italská republika zdělila tento problém prolínající dějiny sjednoceného státu a nedokázala ho vyřešit. Ba co hůře, vzhledem k okolnostem, v nichž se v počátečních letech své existence nacházela – vypuknutí studené války a její fatální dopad na italský systém - byli „amorální familisté“ inkorporováni do systému italské demokracie.¹²⁴ Ta tak byla postavena před obtížný a jen těžko uspokojivě řešitelný problém, jak se vypořádat zároveň s požadavky občanské společnosti na jedné straně a amorálních fakultistů na druhé, aniž by systém nezdegeneroval ve prospěch druhého sektoru na úkor prvního. Navíc vzhledem k progresivní *meridionalizaci*¹²⁵ DC (tedy

---

¹²² Viz Putnam, R. D., Leopardi, R., Nanetti, R. Y.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, s. 163-185

¹²³ Putnam zmiňuje přísloví z italského Jihu, jako: „Kdo jedná čestně, špatně skončí“, „Nepůjčuj peníze, nedávej dary, nečiň dobro, protože jinak se ti to vymstí“ či „Jestliže vidíš hořet dům svého souseda, nanos si vodu do svého“, která mluví za vše. Viz tamtéž, s. 143-144

¹²⁴ Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 48; Bělohradský zde dále odkazuje na Dominique Schapper, která poukázala na fakt, že určitá forma „amorálního familismu“ existuje i na Severu země a lze ji nazvat „amorálním spolčováním“, čímž měla na mysli výjimečně rozsáhlou identifikaci Italů se skupinou, k níž patří, extrémní skupinový konformismus.

¹²⁵ Od *Meridione* – označení používané pro italský Jih (jinak jih i obecně), volně překladatelné jako „polední země“.

postupnému přesunu základny síly strany ze Severu na Jih)¹²⁶ jakožto pilíře systému, nabýval v systému amorální familismus progresivně na váze.

2.2.2 Zablokovaná demokracie

Rámeč politického systému první italské republiky byl vymezen demokratickou ústavou, která vstoupila v platnost na začátku roku 1948. Primární snahou jejích tvůrců bylo, zcela v duchu zmiňované všeprostopující vlny antifašismu, která v té době prodchnula zemi, zabránit prostřednictvím ústavy potenciální možnosti vzniku nové diktatury. Se zřetelem na tento cíl byl vytvořen systém, označitelný jako čistý parlamentarismus – parlament se měl stát „centrem“ systému a pro jeho dvě komory byly zakotveny takřka zcela identické pravomoci (jednalo se tedy o dokonalý bikameralismus). Ze stejného důvodu byl jako volební systém do obou komor zvolen systém čistě poměrný.¹²⁷ Ústava rovněž předpokládala regionální decentralizaci země a její autoři šli tak daleko, že do ní začlenili nezávislost soudní moci v naprosto výjimečné míře.¹²⁸ Závěrečná podoba dokumentu byla výsledkem širokého konsensu napříč politickým spektrem, a kromě monarchistů, kteří v referendu neuspěli ve své snaze zachovat v čele země královskou dynastii, se na něm podílely všechny strany ústavodárného shromáždění. Text ústavy byl tedy vytvářen i za plné podpory komunistické strany, která se „salernským převratem“ přihlásila ke spolupráci na budování nového systému.¹²⁹

Nicméně již v průběhu přípravy textu ústavy došlo na mezinárodní politické scéně k událostem, které se měly osudově podepsat na budoucím italském politickém uspořádání a zvrátit jeho nastoupenou logiku. S vypuknutím tzv. studené války a následným rozdělením světa do dvou bloků se alfou a omegou systému stalo zabránit PCI jakožto druhé největší straně, jedné z nejsilnějších a nejúspěšnějších složek odboje

---

¹²⁶ Co se týče členské základny, v roce 1946 bylo z Jihu jen 29,7% stranických členů, již v roce 1952 ale 54,8% a v roce 1959 60%. Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 26

¹²⁷ O jeho podobě viz např. Šušlíková, L.: *Proměny stranického systému první a druhé italské republiky. Vztah volební reformy a transformace tohoto systému*, s. 5

¹²⁸ Podrobně viz kap. 2.4.

¹²⁹ Odrazem účasti levice na jejích přípravách bylo i zakotvení sociálních a ekonomických práv do jejího textu, od práva na vytváření odborů a práva na stávkou, po deklaraci typu že jedinec nemá právo jen na zaměstnání, ale zároveň na ohodnocení své práce adekvátní jeho potřebám a svobodné a důstojné existence své a své rodiny. Ve stejném duchu první článek ústavy deklaruje, že „Itálie je demokratická republika založená na práci“. Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 104

a donedávna vládnímu partnerovi, aby se dostala k moci, neboť to by bylo v novém světovém rozložení sil vnímáno jako životní nebezpečí nejen pro italský demokratický režim, ale i pro rovnováhu sil v Evropě s veškerými důsledky. Vedle obsazení pravého extrému spektra antisystémovými postfašisty se tak systém zablokoval i z opačné strany. První volby v rámci nového ústavního pořádku se nesly již plně v duchu protikomunistické mobilizace, kterou vedla nejsilnější DC, a vzhledem k atmosféře všeobecného strachu, která na Itálii ze zahraničí dolehla, se setkala s velikým úspěchem – křesťanští demokraté, úspěšně se prezentující jako hráz proti, nyní obávanému, komunismu, dosáhli na absolutní většinu parlamentních křesel. Ačkoli podobný úspěch už nikdy znovu nebyli schopni zopakovat, přímá korelace mezi nimi jako stranou a demokratickým režimem zůstala zachována jako konstanta jejich prvorepublikové sebe prezentace.

I když tedy ústava ve všem aktéry připravené podobě vstoupila v platnost, reálné fungování země se začalo rychle vzdalovat jejímu duchu a dále zproblematizovalo legitimitu republikánského režimu. Nejsilnější strana v systému totiž na základě mezinárodních událostí znegovala primární zakotvení legitimizace režimu v antifašistickém hnutí, které našlo své vyjádření právě v ústavě, a překryla jej legitimizací „západní“, která však legitimizovala už jen ji samotnou a několik vahou málo podstatných aktérů.¹³⁰ Jak říká Giorgio Galli, „formální ústavě“ byla prakticky ihned po jejím vstoupení v platnost nadřazena „ústava skutečná“, vycházející z výsledku voleb 1948 a „zavádějící“ uspořádání, v němž politické strany získaly mnohem důležitější roli, než jakou jim připsala Ústava.¹³¹ Právě role politických stran v novém uspořádání, a zvláště pak DC identifikující se s demokratickým systémem, se stala natolik stěžejní, že se v souvislosti s fungováním systému hovoří o tzv. *partitokracii*. Mezinárodní situace ji v podstatě pouze poskytla volný prostor a petrifikovala ji, neboť to byly právě strany, které od pádu fašismu až do přijetí ústavy zemi vládly a v tomto období vytvořily základ pro svoji stěžejní úlohu, kterou hodlaly hrát. De iure stanovená centralita parlamentu se stala pouze fiktivní, neboť všechna podstatná rozhodnutí byla činěna v rámci stranických aparátů.

Vysvětlení fungování systému první republiky byla věnována velká pozornost. Za klíčové pak lze považovat dva teoretické koncepty – koncept „nedokonalého

---

¹³⁰ Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana: Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 93

¹³¹ Viz Galli, G.: *I partiti politici italiani (1943 -2004)*, s. 79

bipartismu“ Giorgia Galliho a „extrémního polarizovaného pluralismu“ Giovanni Sartoriho.

2.2.2.1 G. Galli – „nedokonalý bipartismus“¹³²

Galli se pokusil svou teorií z poloviny 60. let najít odpověď na příčiny neefektivního fungování systému, které bylo od jeho vzniku evidentní. Za tímto účelem přišel s tezí, že specifická konstelace na italské politické scéně dala vzniknout ojedinělému politickému systému, který je sice demokracií, ale *sui generis*, a je ho možné označit za „nedokonalý bipartismus“.

„Bipartismus“ proto, že ačkoli je italské politické spektrum tvořené mnoha stranami a systém tak primárně vykazuje znaky pluripartismu, dvě z nich, které v součtu získávají hlasy celých dvou třetin voličů, mezi nimi zcela vynikají a jsou ve výjimečné podobě jeho hlavními protagonisty, plnicími hegemonní a svérázné role – DC „řízení“ vlády a PCI opozice. V těchto svých pozicích není ani jedna z nich reálně ohrožena, neboť jiné subjekty nejsou s to získat dostatečnou podporu a v jejich zcela monopolizovaných rolích je vystřídat. Vzhledem k tomu je pro Galliho formální pluripartismus do té míry podmíněný a omezený, že sice může systém trvale ochromovat¹³³, ale nedokáže ho zničit, neboť faktický bipartismus na něj má stabilizující vliv. Tento bipartismus je však ve své konkrétní podobě „nedokonalý“, protože postrádá základní podmínku pro efektivitu dvoustranického uspořádání, kterou je možnost alternace, tedy vystřídaní vládní strany ve vládní pozici stranou opoziční. Reálné uspořádání na italské politické scéně tedy sice přispívá k životnosti systému, snižuje však na minimum jeho funkčnost.

Právě fungující bipartismus je ale přitom pro Galliho podmínkou funkčních reprezentativních demokracií. Ty se pak vyznačují existencí dostatečně homogenní parlamentní většiny, schopné vládnout po dostatečně dlouhé období (ideálně po celé funkční období parlamentu), v němž zajistí realizaci vlastního programu a cílů, a zároveň existencí menšiny schopné prezentovat se v dalších volbách jako úspěšná

---

¹³² Tento koncept Galli představil ve své knize z roku 1966 - Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto; Comunisti e democristiani in Italia* – z níž v této podkapitole čerpám.

¹³³ Galli rozvíjí svou tezi na pozadí dichotomie pluripartismus = nefunkčnost, versus fungující bipartismus = kýžený stav. Z textu je evidentní, že má na mysli i eventuální dualismus aliancí, ne pouze čistě dvoustranický systém.

alternativa. Právě možnost, že většina bude moci být voliči „potrestána“ tím, že bude v dalších volbách přeměněna v menšinu (právě opět až do nového rozhodování v dalších volbách) je esencí efektivity systému.

Nic z toho však v Itálii nebylo nikdy naplněno. Většina nikdy nebyla dostatečně homogenní, nikdy nepřežila ve funkci po celé legislativní období parlamentu, a tudíž ani nemohla vládnout s potřebnou efektivitou. Zároveň zde zcela chybělo splnění podmínky existence takové opozice, která by představovala potřebnou vládní alternativu a působila jako stimulující kritik, a současně prostředek možného „potrestání“ většiny voliči. Kvůli „diskvalifikaci“ natolik voličsky silné strany jako PCI ze soutěže o vládní roli a kvůli rozložení stran na pravolevém spektru nebylo možné vytvořit k DC relevantní alternativu, ačkoli kromě prvních parlamentních voleb dosáhla vždy už jen relativní většiny křesel. DC byla ve vládě permanentně od roku 1944 a síla jejích koaličních partnerů nikdy v součtu nedosáhla síly její.¹³⁴ Nacházela se v jedinečné pozici strany, která má vládní dominanci jistou bez ohledu na to, jak bude její vládnutí efektivní a jaké kroky bude realizovat, či nakolik se naopak zpronevěří svým slibům, protože voliči jí vzhledem k okolnostem nebudou soudit na základě toho, jaká skutečně je, ale „podle toho, čím nemůže nebýt: velkou stranou pořádku protikladnou k velké straně ‚subverzní‘, tedy PCI. [...] DC nevede své volební kampaně s cílem zůstat u vlády nebo potvrdit svoji hegemonii, ale pouze aby se určilo, jaká šíře konsenzu jí bude potvrzena, v jakých dimenzích zůstane hegemonem.“¹³⁵ Nevyhnutelným důsledkem této jistoty, že jako vládní strana ex definitione nebude „potrestána“, je, že pro Křesťanskou demokracii neexistuje stimul, aby vyvíjela úsilí vládnout dobře a produkovat kvalitní výsledky. „Je to právě tato jistota ‚beati possidentes‘, která činí křesťanskodemokratické poslance a senátory jako celek tak nepřátelské ke každému dynamickému a něco realizujícímu programu a tak příznivě nakloněné udržení *statu quo*, jak v činech (reformy, které se nedělají), tak ve slovech (každá volební kampaň věrně kopíruje tu předešlou).“¹³⁶ Rigidita systému rovněž nevyhnutelně znamená, že opozice není nucena k realismu ve svých prohlášeních, koncepcích a požadavcích, neboť možnost jejich uskutečnění je čistě hypotetická.

---

¹³⁴ Ač Galliho kniha vyšla už v 60. letech, na tomto faktu se nic nezměnilo až do konce první republiky. Galli na tomto místě (s. 48) ještě uvádí, že DC rovněž vždy obsadila křeslo premiéra, což platilo až do začátku 80. let, kdy se jím stal Spadolini a po něm Craxi (a poté ještě krátce Amato, jak bylo uvedeno v předešlé kapitole).

¹³⁵ Cit. viz Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, s. 55

¹³⁶ Cit. viz tamtéž, s. 55-56

To, že přes všechno italský systém funguje a nepostihl ho osud čtvrté francouzské republiky nebo republiky výmarské, má podle Galliho tři příčiny. Tou první je absence vnějšího impulzu, který by systém uvrhl do krize, jako se stalo ve Francii a v Německu. Druhou pak je fakt, že v Itálii chybějí takové elity nepřátelské systému a rozhodnuté jej odstranit, jaké byly přítomny ve francouzském a německém případě. V rozporu s křesťanskodemokratickou propagandou PCI není takovýmto elementem, neboť v reálu nemůže (kvůli mezinárodní situaci) a především ani nechce (jednak proto, že straničtí vůdci jsou spokojeni s mocí, kterou v systému již disponují, a také proto, že si jsou dobře vědomi nebezpečí takového potenciálního pokusu, který by znamenal vychýlení mezinárodní rovnováhy) v Itálii dobýt moc.¹³⁷ Zatřetí pak systém obsahuje významné stabilizační faktory, z nichž hlavním je právě hegemonické postavení DC. Přestože vlády DC byly vždy slabé, nestabilní a s krátkou životností¹³⁸, což bylo do velké míry dáno bojem o moc vnitřních frakcí v rámci samotné DC, které ještě přispěly k ochromování systému (hovoří se v této souvislosti o tzv. *korentokracii*¹³⁹), pro existenci systému se jednalo o výrazný stabilizační prvek, a to o to spíše, že DC jako „nevystřídatelná“ strana byla situovaná ve středu spektra a těšila se navíc důležité podpoře církve.

Problémem a specifíkem italského systému tedy je, že sice bez problémů a bez ohrožení přežívá, ale jen za cenu své blokace. „Ani vláda, ani opozice se v Itálii nenacházejí v takové situaci, aby zajistily funkčnost demokratického, parlamentního a reprezentativního systému podle vzoru normální účinnosti“¹⁴⁰ a tento stav bude podle Galliho trvat přesně do té doby, dokud bude země fungovat na bázi „nedokonalého bipartismu“, a tedy dokud nedojde v systému k alternaci.

---

¹³⁷ Je významné, že s tímto postřehem Galli přichází již v polovině 60. let.

¹³⁸ Průměrná délka trvání vlády byla za celou první republiku kolem 10 měsíců.

¹³⁹ *Correntocrazia* – z „corrente“ - „proud“ ve smyslu „frakce“.

¹⁴⁰ Cit. viz Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, s. 68

2.2.2.2 G. Sartori – „extrémní polarizovaný pluralismus“¹⁴¹

S nejnámější a zřejmě nejpřínosnější kritikou Galliho konceptu přišel Giovanni Sartori, který zároveň představil k vysvětlení italského případu teorii vlastní. V první řadě odmítl Galliho dualistické dělení systémů do kategorií bipartismus/multipartismus a následné situování Itálie do jeho rámce s tím, že se jedná o nepřipustné zjednodušení neodpovídající realitě, neboť zdaleka ne všechny západoevropské systémy lze jeho aplikací uspokojivě vysvětlit, a navíc se jedná o chybnou konceptualizaci problému.¹⁴² Sartori v rozporu s klasickou duvergerovskou tezí o „dualismu tendencí“ a tradiční klasifikaci stranických systémů, kde hlavní dělicí linie mezi systémy prochází mezi bipartismem a systémy s více než dvěma stranami, říká, že ve skutečnosti se v západní Evropě nevyskytují pouze tyto dva typy systémů stran, nýbrž typy tři. Těmi jsou „jednoduchý (bipartistický) pluralismus“, „umírněný pluralismus“ a „extrémní pluralismus“. Nejdůležitější rozlišení je pak ne to mezi prvním a druhým typem, ale mezi druhým a třetím. Právě extrémní pluralismus, kdy je v systému přítomno více než pět relevantních stran¹⁴³ (jedná se o konkrétní případy systémů čtvrté francouzské republiky, výmarské republiky a Itálie), se totiž vymyká vysvětlení prostřednictvím dualismu tendencí, který když je na něj aplikován, zkreslí realitu a znemožní její vysvětlení. Narozdíl od jednoduchého a umírněného pluralismu, které jsou oba systémy bipolárními s centripetálními tendencemi, extrémní pluralismus má více než dva póly a vnitřní dynamika soutěže vykazuje centrifugální tendence¹⁴⁴. Co se pak týče polarizace, tedy ideologické vzdálenosti mezi jednotlivými póly na pravolevé ose, která je podle Sartoriho teorie třetím analyzačním kritériem vedle počtu pólů a existence dostředivých či odstředivých tendencí, extrémní pluralismus vykazuje rovněž její maximální míru. Právě míra polarizace¹⁴⁵ je pro Sartoriho klíčem k fungování reprezentativní demokracie (tedy ne alternace jako u Galliho, kterou vidí Sartori jen jako jeden

¹⁴¹ Vycházím zde ze Sartoriho knihy „Teorie stran a italský případ“ (Sartori, G.: *Teoria dei partiti e caso italiano*) z roku 1982. Sartori v textech „extrémní“ a „polarizovaný“ někdy podle potřeby zaměňuje, zvláště pak v těch ranějších, v souvislosti s italským případem použil explicitně oba přívlastky.

¹⁴² Ač s mnohým vyřčeným v Galliho knize souhlasí. Říká, že její titul je „mnohem více zcestný než její skutečný obsah“. Cit. viz Sartori, G.: *Teoria dei partiti e caso italiano*, s. 41, pozn. 44

¹⁴³ „Relevantní“ je podle Sartoriho strana s koaličním nebo „vyděračským“ potenciálem. Podrobně viz tamtéž, s. 9-10 či 67; o kritériu počtu stran a Sartoriho stranické typologii podrobně viz tamtéž, kapitola III.

¹⁴⁴ Multipolární soutěž viz Příloha IV.

¹⁴⁵ Měření polarizace viz Sartori, G.: *Teoria dei partiti e caso italiano*, kap. X.

z důsledků faktorů jiných), ba co mezi vysokou mírou polarizace a funkční demokracií existuje dle něj nepřímá úměra.

Právě v italském systému je pak polarizace velmi vysoká. V systému je přítomno sedm až osm relevantních stran¹⁴⁶, z nichž největší je situovaná v centru systému, kde tak vzniká jeden z jeho pólů, přičemž druhé dva póly jsou na pravém, respektive na levém extrémě spektra, kde se nacházejí antisystémové strany, které tak vytvářejí oboustrannou opozici ne v rámci systému, ale vůči němu. To, že je centrum systému okupováno Křesťanskou demokracií a systém má svůj „stěžej“ právě v centru, nutně implikuje, že v jeho rámci neprobíhá klasická soutěž, ale systém se jako celek brání vnitřním silám jemu nepřátelským, a ještě podstatněji, situování DC v centru není jen důsledkem polarizace, ale je dokonce jejím dostatečným důvodem, a posiluje tak samo o sobě centrifugální tendence systému. Zatímco v bipolárních systémech tak strany soutěží o středového voliče, v systému multipolárním je obsazené centrum „mimo soutěž“ a pozornost stran se tak koncentruje „na křídla“¹⁴⁷.

Italský politický systém je dále komplikován charakterem dvou největších stran – DC a PCI – v jehož důsledku je jednak založen na dominanci¹⁴⁸ strany náboženské a jednak musí čelit nejsilnější západní komunistické straně. Problémem rovněž je, že „velký počet stran není kompenzován jejich větší homogenitou vnitřní“¹⁴⁹, ba naopak, italské strany se štěpí (kromě PCI, DC a MSI) a všechny se v rozdílné míře a intenzitě vnitřně člení na proudy či explicitní frakce, které mezi sebou ostře soupeří. Při existenci sedmi/osmi relevantních stran jsou tak některé z nich navíc pro svou hlubokou fragmentaci a polymorfnost jakousi „konfederací podstran“.¹⁵⁰

Italský systém tak lze podle Sartoriho označit „extrémním polarizovaným pluralismem“, který se vyznačuje pěti základními charakteristikami, které spolu vzájemně úzce souvisejí.¹⁵¹ První z nich je popsána absence „centrality“ vycházející z obsazení centra, a tedy i pravděpodobné převážení centrifugálních tendencí. Zadruhé se tento systém vyznačuje nedostatkem vládních alternativ, které jsou nahrazeny mechanismem „semiperiferní rotace“, kdy vzhledem k tomu, že železné pravidlo systému je „centrum vládne vždy, extrémny nikdy“, soupeří se pouze o to, které strany

¹⁴⁶ PCI, PSI, PSDI, PRI, DC, PLI, Monarchisté (právě oni jsou zde příčinou oscilace v počítání stran mezi sedmi a osmi, neboť postupně ztráceli hlasy až ze scény zmizeli) a MSI. Sartori zde analyzované období je 1948 – 1963. Viz tamtéž, s. 10

¹⁴⁷ Viz tamtéž, s. 29

¹⁴⁸ Rozdíl mezi stranou jedinou, hegemonickou, predominantní a dominantní viz tamtéž, s. 68 a 194

¹⁴⁹ Cit. viz Sartori, G.: *Teoria dei partiti e caso italiano*, s. 24

¹⁵⁰ Viz tamtéž, s. 23

¹⁵¹ Viz tamtéž, s. 31-35

situované v prostoru mezi nimi budou do té které vládní koalice zahrnuty. Třetím rysem systému je prosazení se „nezodpovědné opozice“ v důsledku toho, že extrémní strany nikdy nebudou povolány do vlády a nebudou se tak muset zodpovídat a skládat účty ze svých slibů. Čtvrtou charakteristikou, přímo související se třetí, je to, co Sartori nazývá „politika předhánění se (*scavalcamento*)“, vyvolaná existencí nezodpovědné opozice, kdy neplatí ani minimum nepsaných pravidel loajální konkurence a pravidla politické soutěže se proto stávají neúčinná. A konečně za páté je znakem extrémního polarizovaného pluralismu vysoký stupeň ideologické rigidity v systému, kdy „ideologií“ je míněn způsob vnímání politiky, charakterizovaný doktrinářskou abstrakcí a silným emotivním potenciálem, tedy opak pragmatického realismu. Vedle kulturních a historických kořenů je tento znak vysvětlitelný i mechanickým fungováním polarizovaného systému, kdy vzhledem k vysokému počtu stran, který voličům komplikuje orientaci mezi nimi, jsou tyto nuceny striktně lpět na doktrínách, aby se v očích voličů nějak odlišily od svých konkurentů.

Z charakteristických znaků extrémního polarizovaného pluralismu vyplývá nutný imobilismus tohoto uspořádání, neboť z logiky svého strukturálního uspořádání není tento systém schopen ani přijímat, ani vyvolávat změny, a je tak paralyzován v jakýchkoli potenciálních důležitých krocích. Itálie navíc prochází podle Sartoriho třemi krizemi, které se zde narozdíl od jiných zemí naneštěstí objevily současně, nikoli postupně, a to „distribuční krizí“ komplikující vládě efektivní hospodářskou politiku, „krizí legitimacy“ politického systému a „sekularizační krizí“, tedy zásadními problémy ve třech klíčových oblastech - ekonomice, politice a pnutí náboženství/sekularizace. Přes závažnost těchto krizí systém vzhledem ke své podstatě neumožňuje jejich vyřešení, protože pro řešení každé z nich by bylo potřeba jiné vládní většiny - strany alespoň potenciálně jednotné v řešení otázky jedné by se neshodly na těch zbývajících, které tak již a priori komplikují i řešení té první. Jakákoli koalice by tedy riskovala svůj pád ještě předtím, než by se jeden z gordických uzlů italské scény pokusila rozetnout, čehož si jsou všichni dobře vědomi. Jedná se tu o pověstný bludný kruh, ve kterém se země pohybuje.

Extrémní polarizovaný pluralismus je dle Sartoriho nekompromisně systémem „nejastmatičtějším“, nejkřehčím a nejnefunkčnějším z politických systémů, a to, že

v Itálii stále trvá a nepotkal ho osud jeho francouzského či německého protějšku je dáno jen kombinací šťastných okolností, že nebyl vystaven rozhodujícím zkouškám.¹⁵²

2.2.2.3 Triumf transformismu

Přes uvedené rozdíly v analýzách Galliho a Sartoriho z obou jasně vyplývá, že politický systém první italské republiky byl systémem neefektivním, paralyzovaným, zablokovaným a slabým. Až do jeho samého sklonku jeho blokace přetrvala, i když došlo k výraznému posunu v její podobě. Již v šedesátých letech DC nejprve inkorporovala do své vlády po postupném strategickém sblížení socialisty (jednalo se o výsledek strategie, k níž křesťanští demokraté přistoupili po neúspěšném pokusu o změnu volebního systému zavedením většinové prémie, jíž by si pravděpodobně zajistili pozici petrifikací své absolutní většiny) a v polovině sedmdesátých let se stalo minulostí i tzv. *conventio ad excludendum*, tedy dohoda na vyloučení komunistů z podílu na moci. Jednalo se o výslednici změny strategií jak DC, tak PCI, ztělesňovaných jejich předsedy Aldem Morem a Enrico Berlinguerem. Právě Berlinguer stál za redefinicí identity komunistické strany z počátku sedmdesátých let, která se, především pod vlivem chilských událostí, přihlásila k takzvanému „eurokomunismu“ a zvolila zcela novou strategii, zaměřenou na sblížení se s DC a navázání spolupráce s ní.¹⁵³ Tato strategie vešla ve známost jako „historický kompromis“ (*compromesso storico*).¹⁵⁴ K jeho plné realizaci zcela odpovídající Berlinguerově představě však nikdy nedošlo. Jednak Morova představa sblížení s komunisty, v podstatě kopírující deset let starý obrat DC ve vztahu k PSI a přímo reagující na sociální napětí v zemi, vlnu pravicového terorismu a současné koaliční možnosti strany¹⁵⁵, byla mnohem vágnější a abstraktnější, a především mnohem méně definitivní než Berlinguerova, což výstižně naznačuje opatrné označení jeho představy „politika paralelních konvergencí“ (*convergenze parallele*), především však byly jakékoli potenciální kroky k hlubší realizaci sblížení obou stran a

¹⁵² Viz tamtéž, s. 40-41

¹⁵³ O vývoji PCI v systému viz např. Bosco, A.: *Comunisti. Trasformazioni di partito in Italia, Spagna e Portogallo*

¹⁵⁴ „Berlinguer vyvodil z americké subverze Allendeho vlády přesvědčení, podle něhož PCI nemůže na politickém trhu soutěžit s DC s cílem vystřídat ji ve výkonu moci, protože USA by vyvolaly vojenský převrat. Může s ní ale udělat ‚historický kompromis‘, jehož jádrem bude definitivní přijetí parlamentní demokracie a emancipace od sovětského vlivu, výměnou za ‚velké sociální reformy‘“. Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 49

¹⁵⁵ Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s.391-402

plného začlenění PCI do vlády přerušeny vlnou vypuknuvšího terorismu extrémní levice. Ta reagovala násilnou radikalizací na „zradu“ PCI, již se údajně dopouštěla svými „námluvami“ s DC, a zásadním způsobem napomohla tomu, že veškeré úvahy o potenciální kooptaci komunistů do vlády byly definitivně pohřbeny. Přitom vstup komunistů do vlády nebyl ve druhé polovině sedmdesátých let v jistém časovém horizontu vůbec zcela nereálný, uvážíme-li, že po volbách 1976 byla vláda DC ustavena díky komunistickému zdržení se hlasování a vláda následující dokonce vznikla díky explicitní podpoře komunistických poslanců. Situace tedy již tehdy jasně splňovala kritéria „parlamentní koalice“ hovořilo se v její souvislosti o vládě „národní solidarity“, od níž ke vstupu komunistických zástupců do vlády přinejmenším teoreticky nechybělo mnoho. Vyvrcholení teroru Rudých brigád únosem a vraždou Alda Mora však pokračování tohoto „projektu“ uložilo „k ledu“.

Přestože tedy sblížování DC a PCI na vládní úrovni skončilo a komunisté ve volbách 1979 utrpěli v důsledku strategie historického kompromisu svůj dosud nejhorší poválečný výsledek, k plnému návratu k předešlé logice systému už nedošlo. Spoluprací s komunisty padla nevratně jistá tabu a PCI díky tomu, že se jednoznačně přihlásila k boji proti levicovým teroristům, v němž plně spolupracovala s ostatními stranami, a podílela se tak na ochraně systému, za jehož nepřitele byla přitom až donedávna ostatními deklarována, dokázala získat v systému určitou míru důvěry. I když navenek byla znovu prezentovaná z utilitaristických důvodů jako nepřítel, *conventio ad excludendum* de facto nahradilo jakési *conventio ad includendum* a PCI byla s konečnou platností plně zahrnuta do transformistické logiky fungování systému. Ta dosáhla vrcholu právě po konci „experimentu“ historického kompromisu, kdy se DC v podstatě musela vrátit ke koalici s PSI, v jejíž prospěch v roce 1983 přišla o premiérské křeslo, které obsadil socialistický předseda Bettino Craxi.¹⁵⁶

Právě *transformismus* – „kooptace všech rodících se a hlasitějších skupin do politického systému za cenu oslabení vazby reprezentantů na jejich původní sociální základnu, ale v kombinaci s výrazným lokálním klientelismem a výraznou korupcí“¹⁵⁷, praktika mající v Itálii dlouhou tradici, sahající do Cavourovy doby a naleznuvší mistrné vyjádření v Giolittiho politických praktikách, byl kooptován i do systému první

¹⁵⁶ DC křeslo premiéra poprvé neobsadila již roku 1981, kdy na něj po jednoznačné porážce DC v referendu o potrátích a odhaleném skandálu ohledně tajné zednářské lóže P2 usedl republikán Spadolini. Více o obskurní kauze lóže P2 viz např. Montanelli, I., Cervi, M.: *L'Italia degli anni di fango (1978 – 1993)*, s. 91-113 nebo Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 173

¹⁵⁷ Cit. viz Kunc, J.: *Zrod a zánik stranického systému: První italská republika*, s. 6

republiky, kde se stal důležitým mechanismem, který systému navzdory jeho blokaci umožnil fungovat. Stal se totiž prostředkem, jímž byly do systému do jisté míry inkorporovány v Sartoriho terminologii „dostředivé tendence“, což je v centrifugálních systémech nezbytné, mají-li přetrvávat a nedovést samy sebe k autodestrukci, která by byla logickým následkem odstředivosti na všech úrovních.¹⁵⁸

Ony centripetální transformistické tendence v Itálii situuje Sartori do sféry takzvané „neviditelné části“ politiky, která narozdíl od té „viditelné“ – toho, co strany deklarují před voliči – zahrnuje jednak to, co pozornosti voličů uniká, a zároveň to, co strany chtějí úmyslně utajit. Právě v systému s vysokou ideologizací, jako byl italský, pak tyto dvě části politiky zpravidla nekorelují. Silně centrifugální tendence v oblasti „viditelné“ politiky tedy kompenzují centripetální ve sféře „neviditelné“, a systém tak může existovat bez ohledu na své patologie, které by ho jinak ohrozily, či v podstatě přemostňuje své patologie patologií další. Je třeba zdůraznit a mít v patrnosti, že již od vzniku první republiky a bez ohledu na to, jak ostrý byl navenek konflikt mezi DC a PCI, přes 70% legislativních návrhů křesťanských demokratů bylo schvalováno komunistickými hlasy¹⁵⁹. Centripetální tendence na úrovni elit v systému tedy skutečně nechyběly, jak by se mohlo zdát, v důsledku období 1976 – 1979 se však faktická hranice mezi vládou a opozicí ještě více rozmělnila a dále znejasnila, a to do té míry, že někteří autoři v této souvislosti hovoří dokonce o konsociativismu.¹⁶⁰ V období následné vlády *pentapartita*, kdy dosáhl transformistický model zmiňovaného vrcholu, se strany při sestavování vlády a diskusi o jejím fungování prakticky nezabývaly programovými otázkami (rozhodně ne primárně), nýbrž pouhou parcelací vládních postů. Zenitu bylo dosaženo na samém sklonku první republiky, kdy Andreottiho vláda měla přes sto členů, právě v důsledku snahy uspokojit požadavky všech stran a frakcí.¹⁶¹

Systém zablokované demokracie tedy mohl fungovat právě kvůli logice transformačního modelu, která byla ve své podobě realizovatelná i díky specifickému uspořádání či ukotvení ekonomického sektoru země a oblasti veřejné správy.

¹⁵⁸ Viz Sartori, G.: *Teoria dei partiti e caso italiano*, s. 205

¹⁵⁹ Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 113

¹⁶⁰ S myšlenkou aplikace tohoto modelu na italský případ (ač jistě do určité míry teoreticky zpochybnitelnou) přišel A. Pizzorno. Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 100

¹⁶¹ 32 ministrů a 70 náměstků. Viz Cartocci, R.: *L'Italia di tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, s. 224

2.2.3 *Sottogoverno* („demodernizace“ veřejné sféry)

Václav Bělohradský pro pojmenování specifčnosti uspořádání veřejného sektoru v systému italské první republiky, která je další z jeho anomálií, používá výraz „demodernizace“, neboť zde došlo k vytvoření jakéhosi „podivného amalgámu archaické a moderní ekonomiky“, jehož nejdůležitějším důsledkem bylo „vzájemné prostoupení a nakonec přetavení v moderních státech už vzájemně emancipovaných sfér ekonomiky, správy, politiky a ideologie v jediný celek“.¹⁶²

Konstituování tohoto systému sahá do poloviny padesátých let, kdy Křesťanská demokracie po ztrátě absolutní většiny ve volbách 1953 přistoupila k „náhradní“ strategii „kolonizace“ veřejné sféry¹⁶³, s cílem posílit své postavení v systému a učinit svoji dominanci neohrožitelnou prostřednictvím vytvoření další mocenské základny strany i mimo vládu. Jednalo se o strategii pro DC o to přirozenější, že byla v podstatě zcela v intencích katolické protitržní a protiliberální ideologie, dle níž je třeba „uřezávat drápy žralokům, kterými jsou mezinárodní finanční magnáti a průmyslníci, sloužící démonu zisku“¹⁶⁴. Problém totiž byl, že katolická politická třída se vždy cítila z logiky svého ideového původu a své metafyzické preindustriální báze být podnikatelskému prostředí jaksí „nadřazená“, cizí jeho hodnotám, a hleděla proto na kapitalismus s nevraživostí. K tomu se významně přidala skutečnost, že italská ekonomická sféra se kolonizaci ze strany DC nijak zvlášť nebránila, neboť její spoluúčast na nastolení fašistického režimu v zemi jí komplikovala poválečné postavení a stavěla ji do jisté závislé, neemancipované role. Roku 1956 tak bylo z iniciativy křesťanských demokratů bez velkého odporu založeno ministerstvo státní účasti, s úkolem koordinovat aktivity společností se státním podílem, a tedy s cílem dostat co nejvíce z důležitých sektorů země pod křesťansko demokratický vliv a kontrolu. Postupným dosazováním „svých lidí“ na klíčová místa v zemi, invazí do státní administrativy, která byla na všech úrovních politicky „rozparcelována“ a masivním přesunem zdrojů ve prospěch podniků se státní účastí¹⁶⁵ získala DC jako iniciátor změn a dominantní vládní strana přímou či nepřímou kontrolu nad veřejným sektorem, včetně největších veřejných korporací

¹⁶² Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 50-51; výraz „demodernizace“ a její definici si zde autor dle svých slov „vypůjčuje“ od I. Možného a zasazuje je do kontextu italské reality.

¹⁶³ Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 141; tato strategie byla ztělesněna zejména tehdejší předsedou strany Amintore Fanfanim.

¹⁶⁴ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 50

¹⁶⁵ Výše investic do společností se státním podílem v období 1954 – 1962 zaznamenává 325% nárůst, což je výrazně nad národním průměrem. Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 29

zastřešujících valnou část italské ekonomiky – IRI a ENI¹⁶⁶ - a rovněž bankovního sektoru. Stát (a tím tedy DC), jímž kontrolovaná sféra nabyla ohromných rozměrů, se tak postupně stal „největším podnikatelem Itálie“¹⁶⁷ monopolizujícím si přístup k veřejným zdrojům v zemi.

Situaci v zemi v této době dobře dokumentuje výrok předsedy PCI Palmira Togliattiho (v němž komunistický předseda vystupuje proti znárodňování středovou stranou!) z konce padesátých let proti politice DC: „Nesouhlasíme se státní intervencí do ekonomiky v jakémkoli případě a za jakýchkoli podmínek ...; ... zdá se nám, že je dnes znovu cítit závan starého korporativismu. Byli jsme například pro vytvoření ENI, ale dnes musíme s překvapením konstatovat, že se nestalo ekonomickou institucí, ale jednou z politických sil naší země. ... Má své noviny, zaštiťuje toho nebo onoho politika, tu nebo onu frakci uvnitř jediné strany.“¹⁶⁸ Ekonomika se v Itálii dostala do závislosti na politice, ovšem ne běžným způsobem, kdy jsou politickou sférou definovány ekonomické cíle a poté ponechána autonomie k jejich řešení, ale perverzním zásahem do této autonomie vládní kontrolou a řízením alokace zdrojů, nerespektujícím ekonomické zákonitosti a potřeby a sledujícím pouze vlastní politické cíle.

Země tak sice prodělala v poválečných letech enormní ekonomický *boom*, stalo se tak ale spíše navzdory logice fungování systému než díky ní, a proto tento ohromný rozvoj nemohl být doprovázen adekvátním posunem v myšlení, ve vnímání abstraktních hodnot. Samostatný management společností se státním podílem byl pouze fiktivní vzhledem k logice dosazování jeho elit – manažeři nominovaní do funkce stranou byli automaticky od první chvíle jejími „dlužníky“ a strana si tento dluh nikdy neváhala vybrat.¹⁶⁹ Křesťanská demokracie si zkrátka rychle dokázala z veřejného sektoru udělat zdroj prebend, financování vlastní politiky a kupování si voličských hlasů¹⁷⁰ a vybudovat si jeho využitím v zemi ohromnou síť klientelistických vazeb, pomocí nichž

---

¹⁶⁶ Jednalo se o instituce založené již za doby fašistického režimu. IRI = Ústav pro průmyslovou rekonstrukci (*Istituto per la Ricostruzione Industriale*) – instituce založená za účelem kupování nefungujících podniků před krachem, jejich ozdravení a následné opětovné privatizace; postupně se stala ohromnou korporací zastřešující většinu železářského a ocelářského průmyslu země, loďářský sektor, či společnosti jako Alitalia či Alfa Romeo, italské dálnice, RAI a některé banky včetně Banca Commerciale Italiana nebo Banco di Roma. ENI = Italská petrolejářská společnost (*Ente Nazionale Idrocarburi*) – kontrolující Agip a většinu z jaderné energie a chemického průmyslu; viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 137-139; struktura veřejného sektoru viz Příloha V.

¹⁶⁷ Cit. viz Bělohorský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 51

¹⁶⁸ Cit. viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 29

¹⁶⁹ Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 142

¹⁷⁰ Spotts a Wieser uvádějí klasický případ budování dálnic v domáckých obvodech křesťanskodemokratických lídrů, aby si zajistili hlasy. Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 142

upevňovala své neotřesitelné postavení. Vznikla tak jakási paralelní struktura moci, označovaná jako *sottogoverno* (tedy „podvláda“) nebo „paralelní vláda“, jak byl označován „soubor všech funkcí, všech center moci, všech postů, jejichž rozdělování v Itálii záviselo na exekutivě“¹⁷¹.

Vzhledem k postupnému vývoji koaličních formulí v průběhu první republiky se posty v rámci *sottogoverno* staly účinným rezervoárem úliteb k rozdělování mezi ostatní strany k uspokojení jejich zájmů a požadavků v rámci transformistického modelu. Tato praktika vešla v italském systému ve známost pod označením *lottizzazione*, tedy „rozparcelování“ či „rozdání přidělů“. Poprvé bylo výrazněji třeba uspokojit socialisty po vytvoření vlády levého středu roku 1963, kdy jim DC poskytla část míst v do té doby jí takřka monopolizované „sféře“ paralelní vlády, nicméně jednalo se o posty stále druhotné, a jak poznamenal Giuseppe Tamburrano, PSI se tak stala „stranou náměstků“.¹⁷² Výraznější výzvu monopolizování si kontroly nad veřejným sektorem Křesťanskou demokracií pak jednoznačně představovala osmdesátá léta, kdy po neúspěchu „historického kompromisu“ strana přistoupila k modelu *pentapartita* a „přišla“ o křeslo premiéra. Koaliční strany (*lottizzazione* se ale týkala i opoziční PCI) usilovaly především právě o podíl v *sottogoverno*, dokonce některé z postů v jeho rámci byly pro strany a frakce leckdy lákavější než ty čistě politické (včetně některých vládních). V osmdesátých letech se jim zde skutečně podařilo získat oproti minulým letům nezanedbatelný podíl, což platilo především o socialistech. Ale i když se PSI podařilo dosáhnout až na klíčové pozice ministra státní účasti a ředitele ENI (stejně jako poměrně lukrativní náměstkovské posty obsadily i ostatní strany)¹⁷³, DC i navzdory tomuto přerozdělení podržela ve svých rukou přes padesát procent řídicích pozic v IRI a ENI a přes šedesátiprocentní podíl v největších bankách.¹⁷⁴ „Hlavním skrytým politickým podílníkem“¹⁷⁵ určujícím výdajovou politiku společností se státní účastí tak zůstali křesťanští demokraté.

Jak uvádějí Spotts a Wieser, „toto využívání *sottogoverna* pomocí *lottizzazione* v zájmu *klientelismu* prostřednictvím garantování ochrany (*patronage*) je zdrojem síly

¹⁷¹ Viz Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, s. 198

¹⁷² Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 147

¹⁷³ Viz tamtéž, s. 148

¹⁷⁴ V roce 1983 byl podíl DC v řídicích funkcích IRI, ENI a EFIM 51,9%, PSI 13,6% a ostatních stran a nezávislých 12,3%, v bankách pak DC 62,5%, PSI 17,5% a 11,25% další strany a nezávislí (PCI 2,5%). Údaje viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 35

¹⁷⁵ Cit. viz tamtéž, s. 34

(*lifeblood*) politického systému“.¹⁷⁶ Veřejný sektor tak v Itálii naprosto pozbyl své autonomie a stal se součástí jakéhosi „archaického slepence“ spolu s ekonomikou, politikou a klanovou loajálností¹⁷⁷, což se nutně projevilo v jeho špatném fungování a degeneraci, už jen z toho důvodu, že složky systému přišly o schopnost jakékoli vzájemné kontroly.

2.2.4 Negativní vliv katolické církve

Tato čtvrtá anomálie systému první italské republiky – negativní vliv katolické církve na politickou kulturu země - jakoby uzavírá kruh toho, co bylo vyřčeno o anomáliích ostatních a o dědictví minulosti pro italskou politickou kulturu. Její vliv totiž vše popsané prostupuje a úzce s tím souvisí. Byl to právě katolicismus, který vnesl jako jeden z hlavních faktorů do politické kultury země deficit toho, co lze označit jako „reformistická kultura“¹⁷⁸. Jak píše Václav Bělohradský, katolicismus „nevědomky vidí v církvi model moci, který sjednocuje duchovní a materiální dimenzi; církev je pak založena na hierarchii, poslušnosti k autoritě, obraně vztahu s minulostí, cenzuře určitých témat, indexu zakázaných knih atd., a to je v rozporu s modernitou. Eklesiomorfni [...] instituce vnášejí do společnosti diskriminační antidemokratický mechanismus, na němž je postavena římskokatolická církevní struktura, čímž oslabují reformistickou kulturu, založenou na deliberci, tedy měnění preferencí na základě svobodné diskuse.“¹⁷⁹ Ta byla navíc oslabena katolickou tendencí „interpretovat změny v termínech ‚morální viny‘ nebo pozitivních efektů ‚nového morálního vědomí‘ [a] tato vize soustředěná kolem morálního je v důsledku rovná znehodnocení kolektivní akce, založené na společném zájmu a transparentních kompromisech“¹⁸⁰.

Byl to právě vliv katolické církve, který stál v základu odcizení Italů od státu a kontrastu mezi „legální Itálií“ a „reálnou Itálií“ (*Italia legale e Italia reale*). Historicky

---

¹⁷⁶ Cit. viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 6

¹⁷⁷ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 51

¹⁷⁸ Termín „reformistická kultura“ poukazuje na „institucionální kontext, v němž se realizuje moderní ideál zvládat racionálně či na konsenzuální bázi konflikty a rozkoly vzniklé v různých fázích průmyslové revoluce [...]. Historickým základem reformistické kultury je osvícenská víra ve schopnost racionální kritiky přesvědčit lidi, aby podporovali politické projekty, které zlepšují možnosti všech, což znamená, že společnost je schopná měnit sebe samu v reakci na kritiku, kterou si sama adresuje a která koluje veřejným prostorem.“ Cit. viz Bělohradský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 75-76

¹⁷⁹ Cit. viz Bělohradský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 76

¹⁸⁰ Cit. viz tamtéž

to byla právě církev, která v době vzniku italského státu legitimizovala rozsáhlou neloajalnost vůči němu, neboť jej vnímala jako konkurenta, který ji připravil o její území a pozice. „Oficiální historický výklad [katolické církve] byl tento: italské národní sjednocení se odehrálo na úkor církve a proti ní, jednotný stát připravil církev o její legitimní stát a rozsáhlé vlastnictví.“¹⁸¹ Právě zde měl původ *non expedit*, papežský zákaz účasti katolíků na politickém životě, který zpozdil vstup konfesijních stran na scénu v celé Evropě, největšího vlivu ale dosáhl logicky právě v zemi, ze které de facto vyšel (geograficky i příčinně). Ke „smíření“ mezi italským státem a církví a ke kodifikaci podoby jejich budoucího vztahu došlo až takřka po sedmdesáti letech (ač vznik katolických politických stran byl umožněn již dříve – definitivním zrušením *non expedit* roku 1919) – doba pro negativní působení v neprospěch rozvoje loajality ke státu tedy byla více než dlouhá - Lateránskými dohodami z roku 1929, kdy se Mussolini rozhodl využít ústupků vůči požadavkům katolické církve za účelem získání její podpory pro svůj režim, právě s ohledem na význačný vliv církve v zemi. Katolické náboženství tak oficiálně získalo svůj stát ve státě (Vatikán) a ukotvení privilegovaného postavení ve státě italském.

S poválečným vznikem republiky se církvi podařilo to, oč velmi usilovala – přenést své privilegované postavení i do rámce nového režimu. Při naléhavosti všech jiných problémů poválečné rekonstrukce a politické situace byl konkordát z roku 1929 ve své podobě hladce začleněn přímo do nového ústavního pořádku.¹⁸² Církev tak získala v poválečné Západní Evropě bezprecedentní právní základnu pro svůj vliv a byla to zároveň ona a mohutné katolické organizace¹⁸³, které měly obrovský podíl na historickém výsledku DC ve volbách 1948, neboť se plně a na všech úrovních zapojily ve prospěch „své“ strany do boje proti levici. Volit křesťanské demokraty církev deklarovala jako náboženskou povinnost, zatímco volit socialisty a komunisty bylo prohlášeno za hřích (navíc s heslem „Stalin nemůže vidět, co děláte za volební plentou, ale Bůh ano“¹⁸⁴), tedy plně v duchu klasické katolické terminologické schematizace. Od ohromného vlivu podobných prohlášení v tehdy velmi katolické Itálii naprosto nelze odhlédnout, a i když později s modernizací společnosti vliv církve na veřejné mínění stále více slábl a podobně masivní bigotní štvavost spojená s exkomunikacemi

---

¹⁸¹ Cit. viz tamtéž, s. 52

¹⁸² Viz Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 244

¹⁸³ O nich viz např. Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, s. 186

¹⁸⁴ Cit. viz tamtéž

komunistů se již neopakovala, přesto ovlivnila vzorce vnímání jednotlivých politických aktérů.

Postavení církve jako přímé autority tedy ovlivnilo republikánský režim především v jeho počátcích a se sekularizací země, o níž můžeme jednoznačně mluvit počínaje sedmdesátými lety (stačí zmínit symbolické vyjádření této změny ve výsledku referenda o rozvodech) byla „upozaděna“, nicméně o absolutní marginalizaci jejího vlivu lze těžko být jen uvažovat, už s ohledem například na její obskurní finanční aktivity, které vyšly najevo, pravděpodobně (při pravděpodobnosti hraničící s jistotou) přímo napojené na vysoké italské politické činitele.¹⁸⁵ Až v roce 1984 došlo k novému upravení postavení církve de facto novým konkordátem, reflektujícím hluboké společenské proměny v zemi, kterého se podařilo dosáhnout Craximu, a katolicismus tak konečně pozbyl pozici státního náboženství v Itálii.

Ještě mnohem důležitější než přímý církevní vliv na politiku byl ten, který lze označit jako neformální, realizovaný prostřednictvím Křesťanské demokracie. Právě ona byla hlavním nositelem oné anomálie destruktivního vlivu katolicismu na politickou kulturu první italské republiky. Základní charakteristikou vzniklých křesťanských stran bylo, že jejich původ a legitimizace nebyly primárně politického rázu, zrodily se pouze jako forma zprostředkování *mezi* politikou a církví, adaptující se na nové liberálně demokratické instituce, ale považující je pouze za prostředek či nutné zlo, ne za něco sobě vlastního. Jejich legitimita byla primárně prepolitická¹⁸⁶, řekněme metafyzická, k čemuž se v italských podmínkách přidala ještě extra-politická legitimita DC¹⁸⁷ – vyplývající z volby tábora, jehož částí se Itálie stala v polarizovaném světě studené války – tedy legitimizace západní.

Republikánský systém si tak v Itálii od svého vzniku nesl značný hendikep pro fungování demokratických institucí, neboť ne pouze DC, ale obě dvě jeho nejsilnější strany byly vzhledem ke svému ideovému zakotvení „*nel mondo ma non del mondo*“¹⁸⁸, tedy sice působící „v tomto světě, ale ne z tohoto světa“. Jednoduše řečeno, po druhé světové válce se adaptovaly, ač upřímně, na instituce reprezentativní demokracie, ale pouze adaptovaly, nebyla to hodnota jejich, ale hodnota kterou získali od jiných, jejich

---

¹⁸⁵ O IOR a skandálu kolem Banco Ambrosiano viz ve stručnosti např. Spotts, F., Wieser, T.: *Italy: a Difficult Democracy*, s. 251-253, skvělým zachycením této kauzy a propojení jí se týkajících je pak film Giuseppe Ferrary *I Banchieri di Dio - Il Caso Calvi* z roku 2001.

¹⁸⁶ Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 19

¹⁸⁷ Viz tamtéž, s. 93

¹⁸⁸ Cit. viz Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, s. 260

politická kultura byla stále kultura 19. století.¹⁸⁹ Systém tak byl vychýlen ve prospěch utopie, což sice bezprostředně poskytovalo značný mobilizační potenciál a základ pro silný pocit sounáležitosti voličů se stranou, ovšem na úkor idejí liberálního státu a demokratických mechanismů¹⁹⁰. Do systému totiž vnesly absenci pružnosti, schematismus, chabé korespondování slov s činy, a proto jen přispěly k nemožnosti vytvoření občanské kultury.¹⁹¹ Italský parlament, základní demokratická instituce, se v důsledku pojetí dvou největších stran v systému stal jen jakýmsi instrumentem, mechanismem sloužícím nikoli k reprezentaci většiny menšinou, nýbrž k „naroubování“ vlastní koncepce společnosti menšinou na celou společnost. V zemi tak vznikla situace, kdy se dvě velmi silně organizované a (proto) značně silné menšiny neustále snažily vnútit celku vlastní problematiku, což se jim zčásti podařilo, v jasném kontrastu se smyslem reprezentativní demokracie, kdy má politika být odrazem problémů ve společnosti. Vzhledem k tomu, že se tak jednalo o problematiku částečně umělou, nemohl se vytvořit vztah vzájemné výměny mezi politickou třídou a občanskou společností, země se nemohla hnout z místa. Jak píše Giorgio Galli (který pojmenoval kapitolu své knihy zabývající se tímto problémem velmi přiléhavě a výstižně „DC a PCI: metafyzika ve službách oportunistů“¹⁹²), politické elity země se staly vězni falešných problémů, které samy vynalezly a které tak skryly problémy opravdové¹⁹³, na jejichž řešení nezbyl čas.

2.3 Systém „legitimní nelegálnosti“

Tyto zvláštnosti italského systému, zde nazvané anomáliemi, jimiž se první republika značně vzdálila svým nejbližším evropským partnerům a stala se sama anomálií, pak představovaly takovou překážku pro standardní fungování systému, že o italské demokracii bylo vždy referováno jako o „nedokončené“ či „obtížné“.¹⁹⁴ Principy reprezentativní demokracie zde byly přinejmenším vážně zpochybněny, neboť jako způsob řešení či alespoň inkorporace místních popsanych specifik a deficitů (s takovými principy samy o sobě evidentně obtížně slučitelnými) do fungujícího mechanismu, se

¹⁸⁹ Cit. viz tamtéž, s. 73

¹⁹⁰ Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 86

¹⁹¹ Viz Galli, G.: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, s. 70

¹⁹² Viz tamtéž, s. 69

¹⁹³ Viz tamtéž, s. 82

¹⁹⁴ Viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 10

jakožto *modus vivendi* ustavila napříč společností určitá tichá dohoda, kterou je možné označit jako systém „*legitimní nelegálnosti*“.¹⁹⁵

Jeho podstata spočívala v tom, že vzhledem k zablokovanému politickému systému a jeho konstelaci byla maximalizace volebního zisku povýšena nad vše ostatní, což v důsledku znamenalo, že i nelegální praktiky vedoucí ke získání konsensu byly legitimizovány a považovány za nezbytné, ba co za kýžené a normální. Stručně řečeno, „*legitimní nelegálnosti*“ se rozumí „praxe získávání konsensu založená na procedurách, které anulovaly v demokratickém režimu normálně existující rozdíl mezi legitimitou a legalitou“.¹⁹⁶

Je to přitom právě rozdíl mezi těmito dvěma kategoriemi – *legimitou* jakožto „vnitřním přesvědčením občanů, kolektivním vědomím, veřejným míněním, často ve svém vývoji rozporupným, které považujeme za základ právoplatnosti zákonů a kolektivně závazné povinnosti je respektovat“¹⁹⁷, a *legalitou* coby pozitivními zákony - a trvalé a nesmiřitelné napětí mezi nimi, které je pro demokratické uspořádání zásadním elementem a hlavní podmínkou sine qua non efektivnosti fungování tohoto složitého systému. V každé fungující demokracii pak platí, že co je legitimní, není nikdy zcela legální, a co je legální, není nikdy zcela legitimní, avšak toto neredukovatelné napětí nemá destruktivní dopad, ale spíše vede k dohodám přinášejícím zlepšení, ke změnám nesoucím pokrok oproti statu quo a k předefinování právního pořádku založeného na kompromisu. Jedná se tedy o napětí pro společnost jako celek obohacující a v podstatě o předpoklad její racionality, a tudíž i o esenciální prvek pro schopnost společnosti měnit se a vyvíjet.¹⁹⁸

V italské první republice však byla legalita v podobě respektování zákonů a jejich vynutitelnosti absorbována a zneplatněna legitimitou konsensu panujícího nad ilegální praxí Křesťanské demokracie, jakožto strany ztotožňující se se systémem, při získávání podpory pro svou vládu a svou dominanci. Vznik praxe „*legitimní nelegálnosti*“ byl přímým důsledkem anomálií systému a podle Daniele Ungara¹⁹⁹

---

¹⁹⁵ Tento koncept rozvíjí ve své knize Daniele Ungaro (Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*). Používá zde pro označení této praktiky doslova *legittimità illegale*, tedy „nelegální legitimita“, ale právě „*legitimní nelegálnost*“, jak používá Václav Bělohradský v identické souvislosti (viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*) lépe logicky odpovídá popisované realitě, jak vyplývá z následujícího textu. Budu v něm proto používat Bělohradského označení místo Ungarova, což považuji za možné i proto, že v obsahu popisované reality jsou zajedno.

¹⁹⁶ Cit. viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 47

¹⁹⁷ Cit. viz Bělohradský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 59

¹⁹⁸ Viz tamtéž

¹⁹⁹ Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 48

umožněn především třemi základními charakteristikami křesťanskodemokratického politicko-organizačního vzorce. Zaprvé privilegovaným přístupem k veřejným zdrojům, který si DC dokázala počínaje padesátými lety zajistit²⁰⁰. Zadruhé všepřonikající přítomností politicko-byrokratického aparátu, umožněné právě soukromým využíváním veřejných zdrojů ze strany DC. Zatřetí pak vzrůstající neslučitelností vznikající uvnitř strany mezi čím dál tím partikularističtější mobilizací voličů a identitou kolektivní sounáležitosti vycházející z prepolitické ideologie strany.

Právě tento třetí bod byl velice důležitý pro logiku přetrvávání vytvořeného systému, neboť znamenal z hlediska DC ustálení takových podmínek, které ji nutily na zaběhnuté praxi bezvýhradně lpět a pohybovat se tak bez přestání v začarovaném kruhu. Vzhledem k tomu, že se Křesťanská demokracie v praxi stále více vzdalovala svému původnímu *raison d'être* a své ideologii, ba co dostávala se s nimi do rozporu, postupně ztrácela jistotu spoléhání se na hlasy voličů ztotožňujících se se stranou a snaha maximalizovat voličský konsensus se z prostředku postupně proměnila ve výhradní cíl strany, její jediný nový smysl a legitimizační prvek. To v důsledku znamenalo, že všechny prostředky k naplňování této alfy a omegy strany, včetně těch založených na bázi zne/využívání kontroly veřejné sféry, byly legitimizovány, plně dle logiky parafrázovaného Vespasianova výroku - hlasy *non olent* – hlasy nesmrdí²⁰¹. Otázka legality těchto prostředků – která je při přivlastňování si veřejných zdrojů pro partikulární zájmy nepochybně namístě – byla „retroaktivně anulována“²⁰² prostřednictvím voleb, které nelegálnímu systému poskytly hlasy voličů legitimitu konsenzu. Vše se totiž odehrávalo na pozadí takovéto logiky: jestliže je někdo zvolen na základě privátního použití veřejných zdrojů, jeho zvolení současně legitimizuje i jím použitou praxi; jakmile se pak ujme nabyté funkce, jeho primárním úkolem se stává právě shromažďování zdrojů, které bude moci využít ke získání (ve smyslu „zaplacení“) podpory potřebné pro legitimizování svého zvolení (a tudíž i nelegálnosti systému); vzhledem k tomu pak, že pouze a výhradně volby mohou být v demokratickém systému samy sobě soudcem a mimo volební proces (v širším smyslu získání mandátu hlasováním občanů) nelze nabýt legitimitu, vzniká začarovaný kruh – jediná legitimní

---

²⁰⁰ Viz kap. 2.2.3.

²⁰¹ Viz tamtéž, s. 53

²⁰² Viz tamtéž, s. 55

kritika je kritika politická, která se ale ze své podstaty omezuje jen na dimenze vláda/opozice, většina/menšina, nikoli na správné/nesprávné.²⁰³

Z Křesťanské demokracie se stal speciální typ politického aktéra, který Ungaro nazval *partito spugna*, tedy „strana – houba“, jejíž základními charakteristikami jsou právě toto soukromé, čistě na sledování vlastního cíle zaměřené, využívání veřejných zdrojů umožněné institucionální silou strany (v případě DC eufemismus pro okupaci veřejného sektoru) a tomu odpovídající organizační slabost strany, kdy se, zprvu ideologické, frakce plně adaptovaly na roli nástrojů pro přístup a nakládání s veřejnými zdroji (a organizace strany tak nebyla ničím jiným než jakýmsi komplexem vztahů mezi jednotlivými frakcemi).²⁰⁴ Když se začátkem osmdesátých let nový křesťanskodemokratický předseda, zvolený po ztrátě premiérského křesla jeho stranou, Ciriaco De Mita pokusil o reorganizaci DC na standardní programové bázi a o její sjednocení pod autoritu jednoho lídra, tvrdě narazil a dovedl Křesťanskou demokracii v následujících volbách v červnu roku 1983 k jejímu dosavadnímu historickému minimu, což jeho reorganizační snahu pohřbilo. Jasně se tak ukázala nereformovatelnost systému, neboť pokusit se změnit vzorec maximalizace voličského konsensu ze systému sice v podstatě „ilegálního“, ale extrémně účinného pro neustálé obnovování či znovupotvrzování výhod strany nad konkurencí, na jiný, nebylo možné bez takové míry ztráty tohoto konsensu, která byla pro stranu neakceptovatelná a vyvolala zpětnou reakci a tlak na zachování dosavadní logiky.

2.3.1 Ambientální korupce

Jako imanentní součást systému první republiky se tudíž vyvinul a konsolidoval specifický vztah směny legislativních rozhodnutí příznivých pro určitý partikularistický zájem, voličských hlasů a peněz mezi politikou, ekonomickou sférou a společností. Směny, která byla zároveň nelegální, morálně akceptovaná a sociálně rozšířená.²⁰⁵ Jednalo se o jakýsi sebezposilující se bludný kruh, kdy z ekonomické sféry proudily peníze na financování politiky - jednotlivých politiků, frakcí v rámci stran, stran jako celků - výměnou za poskytování „ochrany“ ekonomickým aktérům, kteří byli za přísun

---

²⁰³ Viz tamtéž, s. 56

²⁰⁴ Viz tamtéž, s. 51

²⁰⁵ Viz tamtéž, s. 10

finančních prostředků odměňování komparativními výhodami v systému oproti těm, co „neplatí“ (což v systému, kde je vládní strana/strany hegemonem veřejného sektoru, nabývá mimořádný význam a atraktivitu).²⁰⁶ Nejen tedy, že došlo k demodernizaci veřejné sféry, ale i soukromé společnosti fungovaly plně dle transformistické logiky systému, hledající výhody a stávající se součástí onoho jednoho slepence, kde hranice mezi jednou a druhou sférou systému jsou jen obtížně odlišitelné.

Poskytnutí úplatku za účelem získání veřejné zakázky se stalo systémovou záležitostí (neexistoval aktér, který by si nebyl vědom, jaké procento je třeba zaplatit – Della Porta s Vannuccim hovoří v této souvislosti s nadsázkou o jakési „dani“²⁰⁷, která se pohybovala mezi dvěma a patnácti procenty z ceny zakázky²⁰⁸), a to na všech úrovních, od celostátní po lokální. V rámci politické sféry pak peníze byly, kromě té části, již někteří používali k soukromému obohacení, z valné většiny „reinvestovány“²⁰⁹ do klientelistické politiky k vytváření a posilování sítě loajálních klientů a voličů, a při úspěchu tím i k posunu konkrétních jednotlivců ve stranické hierarchii. Pro tento specifický typ obchodu s úplatky (*scambio corrotto*), který se stal konstantou italského systému, se pro jeho rozměry a rozsah vžil termín „ambientální korupce“ (*corruzione ambientale*)²¹⁰.

Co se týče korupce obecně, jak uvádí Donatella Della Porta²¹¹, podle ekonomické teorie zločinu se sklon jednat nezákonně snižuje úměrně tomu, jak se zvyšují, vedle dalších podmínek, předpokládané „náklady“ (pochopitelně v širokém smyslu) stanoveného jednání, především pak forma sankce a míra pravděpodobnosti, že tato bude efektivně aplikována. Neefektivnost represe vytváří pro rozšíření korupce

²⁰⁶ První zákonná úprava veřejného financování politických stran byla v Itálii přijata až v roce 1974 (zákon 195/1974) po vlně skandálů, které odhalily, že vládní strany byly rozsáhle financovány příspěvky ze státních podniků a velkých korporací. Zákon zavedl veřejné příspěvky směřující k pokrývání jak nákladů na volební kampaně, tak na stranické fungování, které byly distribuovány mezi všechny strany, především poměrně k jejich zisku v parlamentních volbách. Zákon mimo jiné rovněž určil omezení soukromého financování zákazem přijímání příspěvků od subjektů, v nichž státní podíl přesahoval 20% a stanovil povinnost stran uvádět příspěvky přesahující jeden milion lir v každoroční zprávě. Zároveň ale neobsahoval maximální výši příspěvku od soukromého subjektu, ani zavedení účinného způsobu kontroly nad povinným vykazováním údajů o příspěvcích stranami, a tyto mezery byly v následné praxi důležitější, než to, co stanovil. Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Corruption and Political Financing in Italy*, s. 12

²⁰⁷ Viz tamtéž, s. 6

²⁰⁸ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 137

²⁰⁹ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Corruption and Political Financing in Italy*, s. 8

²¹⁰ *Ambiente* = okolní prostředí; Používám v textu výraz „ambientální“, neboť doslovný překlad čeština neumožňuje a opisem by výraz ztratil svůj charakter „termínu“.

²¹¹ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 47

příhodné podmínky a vede ke vzniku začarovaného kruhu. „Rozhodnutí jedince podílet se na obchodu s úplatky nezáleží jen na individuálním výběru a institucionálním kontextu, ale také na strategické interakci mezi jedinci. Čím je korupce rozšířenější, tím nižší je riziko odsouzení pro ty, kdo se rozhodnou účastnit se nelegálních dohod, a zároveň ale tím větší je cena, již musí zaplatit ti, kteří se rozhodnou zůstat čestní. Schopnosti a informace týkající se nejlepších postupů pro praktikování korupce se časem hromadí, zatímco samotná skutečnost, že korupce je již široce rozšířená, vede k dalšímu nárůstu počtu jedinců, kteří ji využijí.“²¹² Působí zde i psychologický efekt, kdy pro rozšíření se korupčního jednání napříč společností hraje velkou roli možnost opodstatnit si své připojení se k nelegálním praktikám logikou „dělají to všichni, tak proč ne i já“ a rovněž rostoucí nespokojeností s fungováním veřejných záležitostí, tautologicky však zapříčiněnou růstem korupce,²¹³ kdy mizí morální zábrany a roste potřeba „zajistit se“. Dochází tak k lavinovému efektu, kdy ti, kdo se korupce neúčastní, jsou ostrakizováni nepřátelským postojem ostatních, a tím „nuceni“ stát se součástí systému. Rozšíření korupčního jednání je pak rovněž jako celek favorizováno tam, kde nedochází k vládní alternaci, neboť tam schází možnost účinné kontroly a kritiky vládních praktik a následného „potrestání“, dále tam, kde je vysoce zpolitizovaná byrokracie, jež by jinak rovněž měla působit jako kontrolor formálních procedur, a konečně tam, kde existuje přebujelý a zmatečný (a tudíž nejasný) systém zákonů. Z uvedeného jasně vyplývá, že vznik ambientální korupce v Itálii byl důsledkem splnění všech podmínek mimořádně příznivých pro rozšíření korupce.

Daniele Ungaro pak považuje za klíčové tři dimenze, které fenomén ambientální korupce charakterizují.²¹⁴ První z nich se týká právě specifického vztahu mezi přínosy a náklady a jejich distribuce v tomto modelu fungování systému. Principiálně totiž platí, že užitek z korupčního jednání je individuální – prospěch z něj mají úzce specifikované skupiny či jedinci, zatímco náklady jsou generalizovány a stávají se tedy „náklady veřejnými“. To znamená, že ti, kteří se na ilegálních transakcích nepodílejí a nijak z nich neprofitují, hradí náklady z nich plynoucí, a doplácí tudíž na své vyloučení. Nezbytnou podmínkou pro fungování systému ambientální korupce pak je, že tyto náklady na vyloučení jsou značně vysoké, to znamená každý si je vědom toho, že nebýt součástí systému by mu způsobilo újmu, která je z hlediska jeho zájmů příliš velká na

---

²¹² Cit. viz tamtéž

²¹³ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 119

²¹⁴ Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 70-72

to, aby ji podstupoval. Jedná se tak o faktické převrácení stavu, který by měl být přítomen ve fungující demokratické společnosti, kde jsou normy respektovány a tradiční tenze legalita – legitimita není vyrušena.

Druhá dimenze je spojena s vytvořením specifického typu politické reprezentace v důsledku existence korupčních vazeb. Jsou-li totiž politikova rozhodnutí kupovatelná a on sám je zavázán za své zvolení, je porušen esenciální rys liberální demokracie, jímž je zákaz imperativního mandátu zvolené osoby, která má od chvíle svého zvolení reprezentovat obecný zájem, ne partikulární zájmy svých voličů, a má tím co nejvíce limitovat kolektivní náklady na vyloučení. Ve chvíli, kdy politika opustí tuto roli, dochází k postupnému zpochybnění legitimacy zákonných norem, a tedy i právního státu.

Třetí dimenzí pak je skutečnost, že systém není založen jen na pouhém zájmu aktérů na finančních transakcích čistě pro jejich materiální přínos, tedy na utilitaristické racionální kalkulaci, ale zájmový faktor se kombinuje a je posílen identitárními vazbami, existencí „kruhů solidarity“²¹⁵ daných příslušností k určité skupině - založené na nějaké tradici, či k lokální komunitě - zpravidla tedy ke skupině neformální. Tato solidarita a vzájemná důvěra v rámci podobných skupin založených na prepolitické loajalitě pak ještě více snižuje riziko nespolupráce či zrady, neboť pocit vzájemných morálních závazků v rámci skupiny je stavěn nad právní normy a korupce tak nemůže být zbržděna „morálními náklady“ na ni²¹⁶. Jedná se zde o plné promítnutí inkorporovaného amorálního familismu do fungování země. „Nezákonné praktiky jsou v tomto případě založeny na určitých předpokladech spolupráce, na jejichž základě si je každá skupina vědomá, že její zisk pramení z účasti skupin ostatních; vytváří se tedy dlouhý řetězec vztahů, z nichž každý se uskutečňuje díky zdokonalování se všech ostatních. Tento stálý řetězec kontaktů je naprosto neodpovídající teorii her, podle níž se jeví racionální v první hře nespolupracovat. Je tomu tak proto, že důležitá skupina účastníci se obchodu, politici, strategicky závisí na konsenzu dalších účastníků majících ze vztahu prospěch, jimž se zodpovídá na bázi logiky identitární příslušnosti *utvořené v čase* [kurzíva D. U.]“²¹⁷ To samo již zajišťuje opakování her a zisku, a vymyká se tudíž prizmatu první hry, čímž nespolupráci činí jen málo racionální. Právě tak „se vytvořila rovnováha mezi hlasy potřebnými k udržení politiků u moci a největšími

²¹⁵ Cit. viz tamtéž, s. 72

²¹⁶ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 117

²¹⁷ Cit. viz tamtéž, s. 73

možnými zisky pro ekonomické aktéry a ty další těžící z této logiky. Byla to tedy identitární logika, která dovolila přetrvávání tohoto systému kooperačních her založených na zájmu.²¹⁸ Systém „legitimní nelegálnosti“ tak nebyl jen povrchním či náhodným uspořádáním, ale vytvořil se skutečně jako logická výslednice italských deficitů a anomálií, a ačkoli byl nepochybně symptomem patologie a degenerace italského systému, byl zároveň nejvlastnějším vyjádřením esence politické kultury země.

2.4 Specifičnost soudní moci

Při pojednání o specifickém uspořádání první republiky nelze opominout (a to zvláště s ohledem na povahu jejího konce) uspořádání a postavení soudní moci v jejím rámci, které je bezpochyby možné rovněž označit za systémovou anomálii. Při poválečném ústavním vymezování této oblasti moci rovněž sehrála klíčovou roli zkušenost nástupu fašismu v zemi - tvůrci nových ústavních pravidel měli na zřeteli především cíl zabránit pomocí ústavy opakování nekontrolovatelné expanze exekutivy a převzetí moci v zemi autoritářským režimem, jemuž by nikdo nebyl s to zamezit. Nová ústava především měla zajistit, aby soudní moc nebyla jakýmkoli zneužitelným způsobem podřízena moci výkonné. A tak ačkoli soudní systém při budování republikánského systému v podstatě neprošel čistkami, stejně jako instituce státní správy, a personální kontinuita s minulým režimem byla dosti značná, jeho pravomocí a pozice v rámci politického systému se změny dotkly výrazně, právě ve směru posílení nezávislosti jeho představitelů. Bylo to umocněno i politickým vývojem a vzájemnými stranickými interakcemi od konce války do chvíle přijetí ústavy, kdy pravicové strany a DC v silné a nezávislé soudní moci spatřovaly jistou záruku do budoucna pro případ, že by v politické aréně levice získala navrch, a levice se naopak otázkou uspořádání justice zabývala tak málo, že se požadavkům a návrhům zbytku spektra nebránila a spokojila se jen s inkorporací jistých v podstatě druhořadých formalit, těžiště jejich zájmu v té době leželo zcela jinde.²¹⁹ Přijatá ústava tak nakonec zakotvila zcela oddělenou a nezávislou soudní moc, kdy „soudci podléhají pouze zákonům“ a „soudní moc je uspořádáním

---

²¹⁸ Cit. viz tamtéž

²¹⁹ Podrobněji o pozicích stran a prosazených požadavcích levice viz Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesì senza contrappesi*, s. 92

autonomním a nezávislým na jakékoli jiné moci“.²²⁰ Aby toto mohlo být uvedeno do praxe, italská justice měla podléhat prakticky plné samosprávě, za kterýmžto účelem měla vzniknout Nejvyšší soudní rada (*Consiglio superiore della magistratura* - CSM), skládající se ze dvou třetin ze soudců volených do úřadu vlastními kolegy a z jedné třtiny z univerzitních profesorů práva a z advokátů²²¹ vybraných a jmenovaných parlamentem. V její výhradní pravomoci mělo být nominování soudců i státních zástupců²²² na konkrétní pozice, jejich přeložení, kariérní postup i případná disciplinární řízení. Jednalo se o míru autonomie, která neměla v západní Evropě obdoby, především co se týče státních zástupců, kteří v novém systému zcela pozbyli závislosti na ministerstvu spravedlnosti (což je z komparativního hlediska ojedinělé) a byli postaveni na roveň soudcům, což bylo ještě posíleno ústavně zakotvenou povinností trestního řízení z jejich strany.²²³ V porovnání s jinými zeměmi²²⁴ byla Itálie tedy i co do podoby institucionalizace soudnictví výjimkou, neboť to zde nebylo podřízeno žádným vnějším kontrolám a z institucionálního hlediska exekutivě zcela chyběly prostředky k jeho ovlivňování.

Co se však týče reálného fungování této nezávislosti soudní moci na moci politické, byla otázka mnohem více komplikovaná, než by se z ústavního pořádku zdálo. Od vzniku republiky existovala „silná tendence k rozvoji kontaktů a propojení mezi soudci a politickou sférou“²²⁵, jejichž podoba a intenzita do značné míry záležely na vývoji politických koalic a na momentální síle stran v systému. Už jen samotné uvedení CSM do praxe, stejně jako vytvoření Ústavního soudu, muselo počkat takřka desetiletí, neboť poté, co DC získala roku 1948 absolutní většinu křesel v parlamentu, neměla náhle žádný zájem na objevení se silného a do budoucna potenciálně jí konkurujícího centra moci, tudíž jednoduše odmítala v parlamentu schválit prováděcí

²²⁰ Články 101, resp. 104 Ústavy. Viz tamtéž, s. 93

²²¹ S více než 15 lety praxe. Viz tamtéž, s. 93

²²² Specifikou italského soudního řádu je právě i spadání soudců a státních zástupců pod jeden orgán a pravomoc.

²²³ Viz Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 88

²²⁴ Podrobně viz tamtéž, s. 51-78 a 116

²²⁵ Cit. viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 51; Postoje soudců ve vztahu k politické moci během první republiky lze shrnout do šesti typových skupin, podle toho, které postojí v různé míře v různých obdobích převažovaly: a) třídní koluze – především u tradičních soudců, kteří převzali určité ideologické pozice jednoduše proto, že se jim jejich třídní příslušnost nezdála poskytovat alternativu; b) věcná koluze – kdy postojí soudců byly ovlivněny především jejich sociálním prostředím, či někdy dokonce příslušností k různým asociacím; c) ideologická blízkost – ač se nemohli přímo účastnit politických aktivit, někteří soudci zaujímali zřetelné ideologické pozice; d) suplovací funkce – kdy vzhledem k podobě a vývoji politické sféry, která stále více splývala, soudci považovali za nezbytné, aby vstoupila do hry jiná instituce; e) institucionální nestrannost – tak, jak byla zakotvená v zákoně. Viz tamtéž, s. 52

zákony k realizaci příslušných článků ústavy. Oba orgány tak vznikly až poté, co Křesťanská demokracie absolutní většinu znovu ztratila - Ústavní soud v roce 1956 a CSM ještě o dva roky později. I poté však byla až do počátku šedesátých let nezávislost justice utlumena působením několika vzájemně se posilujících faktorů, k nimž patřil ještě přetrvávající silný duch hierarchizace mezi soudci, kdy pak ti vysoce postavení, kteří „hráli prim“ - tedy i ti tvořící CSM - tvořili poměrně sociokulturně homogenní skupinu, a zejména to, že buď politicky náleželi k vládní většině, nebo vzhledem ke svým fašistickým počátkům naprosto nebyli v pozici stavět se proti politické moci.²²⁶

Se šedesátými lety pak vstoupil do hry další faktor, kdy nyní vládní PSI jednak začala prosazovat reformy uvnitř soudní moci ve směru dalšího posílení její autonomie (o které soudci stáli – PSI chtěla účelově uspokojit jejich požadavky a nalézt tím pro sebe strategického spojence), a navíc v rámci justice došlo k redukci moci služebně starších soudců v rámci striktní hierarchie a v do té doby jednotné asociaci soudců²²⁷ se začaly objevovat první zásadní rozpory. Ty vyvrcholily schizí a následným vytvořením a konsolidací několika organizovaných ideologických frakcí, zařaditelných na pravolevé ose, v jejichž rámci se soudci nadále organizovali²²⁸ (například při volbách do CSM byly vytvářeny v podstatě polostranické listiny kandidátů a jeho členové se při řešení mnoha důležitých otázek běžně seskupovali podle osy pravice – levice²²⁹). Reálně tedy došlo v procedurálním ohledu k dalšímu posílení nezávislosti, de facto ale byla justice těchto let ovládána ideologickými konflikty mezi jednotlivými, do značné míry zpolitizovanými, skupinami, velmi propojenými se stranami politického spektra.

Až pak sedmdesátá a následně osmdesátá léta, kvůli zásadní roli soudců v boji proti terorismu a organizovanému zločinu, byla fází, kdy ideologické konflikty v rámci soudní moci ustoupily poněkud do pozadí. Zároveň se však jednalo o dobu, kdy justice dokázala najít nového „spojence“ pro prosazování svých požadavků směřujících k dalšímu posílení její pozice. Tímto spojencem se stala PCI, která v éře strategie „historického kompromisu“ začala vidět ve spolupráci s novou generací mladých, níže postavených soudců nezatížených předchozími stranickými vazbami a tlaky potenciální přínos pro sebe samu. V této době se tak vyvinul přímý vztah PCI s některými

²²⁶ Viz Pizzorno, A.: *Il potere dei giudici. Stato democratico e controllo della virtù*, s. 68

²²⁷ Národní asociace soudců – *Associazione nazionale magistrati* (ANM) – tradiční italská soudcovská profesní asociace.

²²⁸ Podrobně viz Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 99-105; vývoj soudcovských frakcí a jejich zařazení na pravolevém spektru viz Příloha VI.

²²⁹ Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 51

frakcemi²³⁰ a i komunisté se stali na této půdě relevantním aktérem. Z pohledu soudní moci se dá říci, že na stavu věcí v politické sféře značně vydělávala, neboť strany v podstatě soupeřily o její přízeň splňováním jejích požadavků. V důsledku se jednalo pouze o novou formu a fázi propojení s politickou sférou a o depolitizaci mohla být jen těžko řeč. Ač fenomén utvoření se organizovaných frakcí uvnitř justice není zcela ojedinělý²³¹, roli a vliv, které dosáhly v Itálii, je možné považovat za bezprecedentní²³² (vznikl tak do značné míry perverzní stav, kdy složení vrcholného justičního orgánu nezáviselo na odbornosti jeho členů, ale na jejich „politických“ schopnostech²³³). I když samozřejmě čas od času vznikalo mezi politickou sférou a soudní mocí napětí a určité, i velmi ostré²³⁴, konflikty, a zvláště mladí soudci projevovali tendenci útočit proti neřestem systému (používalo se pro ně rovněž v rámci této iniciativy označení *pretori d'assalto* – „útoční soudci“)²³⁵, to vše nijak neubralo na tendenci k politizaci soudní moci - vytváření vazeb mezi soudci a stranami, mezi frakcemi v asociaci soudců a stranami/jejich frakcemi (ba naopak, někdy mohly být vnímány jako jejich přímý produkt) - a mezi těmito dvěma oblastmi se tak konstituoval vztah směny vzájemných služeb či laskavostí²³⁶, což do značné míry ovlivňovalo jejich dobré i špatné vztahy v závislosti na okolnostech.

Z toho, že italští soudci byli schopni svým počínáním ve velmi vysoké míře ovlivňovat politiku, především exekutivu, ale plyne ještě jeden velice zásadní důsledek. „Takovýto politický dopad, favorizovaný značnými garancemi nezávislosti [...], je především významný v trestní oblasti, z důvodu uspořádání umožňujícímu prokurátorům ovlivnit a určovat rozhodujícím způsobem – v souladu s principem povinnosti [trestního řízení] – otázky směřované na soudní systém, a tudíž způsoby,

---

²³⁰ Speciálně pak s frakcí *Magistratura Democratica*.

²³¹ V justici, „byrokratického typu“, jakou ta italská tradičně byla k němu dochází, viz např. Francie a Španělsko. Viz Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 135

²³² Zákon z roku 1975 změnil systém volby do CSM tak, že pro ně byly prezentovány kandidátské listiny jednotlivých frakcí. Viz tamtéž

²³³ Viz tamtéž, s. 152

²³⁴ Například ostrý spor mezi CSM a prezidentem Cossigou na sklonku první republiky. Viz Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 137 a 157 nebo podrobněji viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 464-471, či rovněž Balboni, E.: *Presidente della Repubblica, giudici e Consiglio superiore della magistratura: cronaca di un aspro conflitto costituzionale*, s. 61

²³⁵ Právě sem je možné zařadit snahy o vyšetřování případů korupce a vazeb politické a ekonomické sféry z počátku osmdesátých let, která byla ve své době ještě však snadno „zametena pod koberec“.

²³⁶ Viz tamtéž, s. 136; určité části soudní moci dokonce přímo obchod s úplatky chránily a na jejich rozdělování se aktivně podílely, jednu z nejhorších pověstí pak měla římská prokuratura, viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 54

jimiž se aktivuje soudní proces.²³⁷ Toto institucionální uspořádání umožňovalo ze strany soudní moci politicky velmi výrazné zásahy, jednak z důvodu volnosti jednání, kterou prokurátoři měli, tak i pro vleklou soudního řízení charakteristickou pro italskou justici, kdy je vhodná doba pro trestní iniciativu upřednostňována na úkor rozsudku²³⁸. V důsledku toho byla možnost potenciálního zneužití tohoto uspořádání ke konkrétním krokům ze strany soudní moci, kdy se její představitelé stanou velmi aktivními aktéry za nejrůznějšími účely, v italském systému abnormálně vysoká, a to zvláště po zvýšení pravomocí, kterého soudci postupně dosáhli.

2.5 Imanentní krize systému

Politika první republiky tedy zdegenerovala do podoby, kdy jejím základním výstupem byla privilegia, poskytovaná různým skupinám či aktérům, v rámci logiky vzájemné výhodnosti - stala se „trhem s privilegii“²³⁹. Distribuce okamžitého, jistého a konkrétního prospěchu zcela zastínila a nahradila fungující a efektivní demokracii vlastní a pro ni esenciální „kulturu legality“²⁴⁰, v rámci níž se politika prezentuje jako trh s alternativními návrhy pravidel, pravidel obecných a abstraktních, dávajících všem stejné šance i omezení, která by měla být přijata jakožto odpovídající souhlasu většiny. Zákony byly nahrazeny „zákonky“ (*leggine*), jak se říkalo legislativě produkované ad hoc, šité na míru k uspokojení něčího partikulárního zájmu, která byla v parlamentní produkci první republiky dominantní. Systém zákonů prvorepublikové Itálie byl pouze jakousi přebujelou množinou *leggine*, která měla jen velmi daleko ke kompaktnosti. Zákony si velmi často vzájemně odporovaly, jejich formulace byly často nejasné a vnášely do systému jen další zmatek, a tato „normativní inflace“ pouze rozšířila prostor pro porušování zákonnosti a absenci respektu vůči ní.²⁴¹

Souhrnně lze hovořit o extrémně komplexním systému s multifaktorovým zapříčiněním i udržováním v chodu, jenž se v Itálii za první republiky vyvinul, a po určitou dobu představoval i pevnou bázi pro „fungování země“. Jednalo se ale zároveň o systém, který sám v sobě ze své podstaty nesl určité důležité rysy, které se nutně a

²³⁷ Cit. viz tamtéž, s. 134

²³⁸ Viz tamtéž

²³⁹ Viz Bělohorský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 74

²⁴⁰ Viz tamtéž, s. 76

²⁴¹ Podrobněji viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 100

přirozeně v jistém časovém horizontu musely stát se svým progresivním vývojem i zárodkem jeho konce. Byla to zejména extrémní a především v čase rostoucí výše nákladů na politiku v tomto systému a tedy na získávání konsensu. Ze tří způsobů, kterými lze konsensu pro politickou stranu dosáhnout – volič volí stranu, neboť se s ní ztotožňuje, nebo volí její program, nebo je jejím klientem, a tudíž ji volí pro možnost privilegovaného přístupu ke zdrojům stranou distribuovaným – je právě třetí jmenovaný způsob tím nejnákladnějším. Logicky tedy jak se zvyšoval počet účastníků na korupční směně a docházely zdroje, musely v určitém okamžiku náklady na politiku, a rovněž ale v širším smyslu i náklady na vyloučení ze systému, dosáhnout takové míry, že přestaly být únosné a způsob získávání konsensu na nich založený musel být zpochybněn a musel vstoupit do krize. Velký podíl na zvýšení nákladů měl i fakt, že poté, co vlivem změny mezinárodní situace přestaly PCI/PDS proudit finanční zdroje z Východu, aby nahradila tuto „ztrátu“, začala v rámci systému požadovat již nikoli převážně výhody, ale přímý podíl na peněžních ziscích a plné začlenění do systémového obchodu s úplatky, což jí bylo splněno²⁴², enormně to však zvedlo náklady na „provoz“ systému ilegální směny. Zároveň rozpínání systému do větších a větších dimenzí postupně oslabovalo jeho morální akceptovatelnost, neboť identitární logiku výrazně mu napomáhající, začala střídat neosobní systémovost. Zásadním progresivně postupujícím a stále méně udržitelným rysem byla i systému vlastní neefektivnost veřejného sektoru, která se s postupujícími potřebami země a globalizací světa stávala neudržitelnou²⁴³ a produkovala rostoucí napětí, které přiblížilo pravděpodobnost, že – terminologií teorie her – některý z aktérů „zradí“.

Obdobím, ve kterém tyto rysy a všechny neduhy systému dozrály a stanuly krůček před svou další neudržitelností, se pak stala osmdesátá léta, kdy degenerace systému dosáhla svého zenitu. Tehdy se projevilo to, co Daniele Ungaro nazývá „krizí zastoupení“ (*crisi di rappresentanza*)²⁴⁴, kdy konsociativní²⁴⁵ báze politické scény dosáhla vrcholu, stejně jako ho dosáhlo rozpojení politiky a potřeb společnosti (zvláště nových o slovo se hlásících produktivních tříd). To, že se roku 1981 stává premiérem republikán, nebylo znakem alternace či pozitivní změny, ale „výsledkem postupujícího opotřebování politického systému, který poté, co vydal všechny své plody, se napříště

---

²⁴² Viz Della Porta, D.: *La capitale immorale: le tangenti di Milano*, s. 231

²⁴³ Viz Bělohradský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 77

²⁴⁴ Viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 102

²⁴⁵ Viz kap. 2.2.2.3.

nacházel v patové situaci, kdy malé strany²⁴⁶ získávaly moc a rozsah působení mnohem větší, než byla jejich volební váha²⁴⁷, což ale hodlaly využít pouze k zapojení se do systému obchodu s úplatky. Stejně tak vznik a na italské poměry nevhodně dlouhé trvání Craxiho vlády „je třeba rovněž zařadit do této perspektivy: [nejednalo se o] příznak znovunalezené stability, nýbrž krize politického systému, v jehož rámci už volební konsensus není určujícím a závažným prvkem. Důsledkem je postupné vyprázdňování samotného politického významu volební soutěže: strany stále více podobné jedna druhé soupeří o hlasy voličů, aby je uplatnily ve svých vzájemných vztazích definováním vlastní moci.“²⁴⁸ Definitivně se rigidita systému ukázala při selhání všech pokusů o reformy navrhovaných za Craxiho vlády²⁴⁹. A když se pak na konci osmdesátých let k této jeho graduální vnitřní degeneraci (jejíž projevy bylo možné částečně vystopovat v nástupu nových politických aktérů zcela mimo logiku partitokracie, ve zvyšování procenta prázdných volebních lístků či v popularitě referend, ač se hlavní systémové strany stále nezdály být výrazně voličsky penalizovány) přidal ekonomický faktor a vnější impulz v podobě zmizení mezinárodněpolitického pilíře zablokování systému, byl jeho konec v dosavadní podobě v podstatě otázkou času. V jeho realizaci však nakonec získal hlavní roli faktor nestandardní a nečekaný, který do velké míry předurčil podobu konce první republiky a (ne)úspěch změny – nekontrolovatelná expanze soudní moci prostřednictvím akce „Čisté ruce“.

---

²⁴⁶ Ve smyslu jiné než DC a PCI.

²⁴⁷ Cit. viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti*, s. 427

²⁴⁸ Cit. viz tamtéž

²⁴⁹ Podrobně viz tamtéž, s. 428-449

3. PROBLEMATIČNOST KONCE PRVNÍ REPUBLIKY

3.1 Veřejné mínění před vypuknutím tangenteropolis

I když je možné právem konstatovat, že z výše popsaných důvodů byl na počátku devadesátých let italský systém v hluboké krizi, je toto tvrzení třeba ještě poněkud upřesnit, aby nedošlo k dezinterpretaci. Velmi častý a především vžitý výklad příčin a okolností vypuknutí tangenteropolis bývá ve zjednodušeném podání přibližně takovýto²⁵⁰: akce „Čisté ruce“ byla jakýmsi vyvrcholením v průběhu osmdesátých let stále sílící a šířící se hluboké nespokojenosti občanů s politickou třídou země a všechny ostatní aspekty, jako vliv ekonomických problémů, do nichž se země dostávala, byly až druhotné - jednalo se primárně o důsledek nesouhlasu se špatným stavem morálky a občanskosti v zemi, k němuž zásadně přispívalo špatné fungování veřejné správy a odcizení se politiků běžnému občanovi. Jak cituje Pier Paolo Giglioli jistého komentátora²⁵¹, veřejné mínění vnímalo politické představitele stále více „jako jediný konsociativní blok“, „rigidní, zodpovídající se jen sám sobě, neschopný zachytit a vyjádřit změny zájmů společnosti a jejích tendencí“, [blok] tvořený politickou třídou, která je „zbytnělá, příživnická, zkorumpovaná a k tomu arogantní, nepotrestaná a nepotrestatelná; [t]řídou složenou z lidí, kteří jedině, co umějí, je politika, [...] třídou, která mimo to nedokáže přimět veřejnou správu k dobré práci a poskytnout [občanům-] spotřebitelům patřičné služby, což by měl být její hlavní úkol [...]“.²⁵² V rámci této interpretace „[k]rise první republiky byla tudíž připisována sice pozvolnému, ale nepřetržitému zvětšování deficitu legitimacy, rostoucí a dlouhotrvající erozi obecné podpory politickému systému. Legitimita režimu se stala pouhým pojmem zbaveným obsahu: stačil malý impulz, aby se zhroutila jako domek z karet.“²⁵³

Ne že by snad nebylo pravdou, že by v zemi nepanovala hluboká nespokojenost s politickou třídou a její „morální degradací“, ostatně přívlastky a metafory v té době

²⁵⁰ Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 60-2

²⁵¹ M. Salvatiho.

²⁵² Cit. viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 61

²⁵³ Cit. viz tamtéž

rozšířené, jako „politici - zloději“ nebo „zlodějský Řím“²⁵⁴ toho byly jasným dokladem a snad nejlepší demonstrací této atmosféry ve společnosti byla terminologie používaná po samotném vypuknutí tangentopolis – soudci bránili „čestné občany“ v „akci Čisté ruce“.²⁵⁵ Stejně tak nelze říci, že by s realitou nekorespondovala citovaná definice politické třídy (možná bohužel až příliš a nejen co se týče politiků) nebo že by takto situace v zemi nebyla občany vnímána. A rovněž platí, že podle komparativních výzkumů veřejného mínění v rámci evropských společenství z počátku devadesátých let právě Itálie vykazovala nejmenší míru spokojenosti s fungováním demokracie v zemi, k němuž se vyjádřila pozitivně pouhá pětina občanů.²⁵⁶ Nanejvýš problematické na této interpretaci je ovšem tvrzení, že tyto negativní postoje a pocity ze strany veřejnosti prodělávaly během osmdesátých a počátku devadesátých let rozhodující kontinuální nárůst, až nakonec jaksi přirozeně překročily díky drobnému impulzu pomyslný bod zlomu a zapříčinily kolaps celého systému.

Data vzešlá z tehdejších početných sociologických výzkumů totiž v rozporu s touto značně zažitou prezentací skutečnosti odhalují, že popsaná nespokojenost, doprovázená velice silnou apatií a odcizeností, kterou občané vůči politické sféře pociťovali, nebyla něčím, co by se objevilo a determinujícím způsobem nabylo neúnosných rozměrů v průběhu desetiletí předcházejícího tangentopolis, nýbrž byla konstantou systému v pravém slova smyslu a trvalým charakteristickým rysem politické kultury země po celé období existence první republiky. Míra odcizenosti se nejpozději už od první poloviny sedmdesátých let pohybovala kolem abnormálně vysokých 80%²⁵⁷, a co se týče údajného nárůstu nedůvěry občanů v politickou třídu a ve fungování státu v letech osmdesátých v porovnání s předchozím desetiletím, z některých existujících dat vyplývá, že nejenže takovýto trend nelze potvrdit, nýbrž v jistých ohledech v inkriminovaném období nastal dokonce pravý opak, tj. určitý nárůst důvěry.²⁵⁸

---

²⁵⁴ *Roma ladrona*, tedy „zlodějský Řím“ bylo jedním z hesel Ligy Severu, odvolávající se na přerozdělování státních financí ve prospěch „chudého“ Jihu, mající ve své době značný mobilizační efekt na potenciální voliče strany.

²⁵⁵ Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 61

²⁵⁶ Přesně 22% respondentů – průzkum z listopadu 1991. Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 127

²⁵⁷ Takto výrazná většina se vyjadřovala ve smyslu, že vnímá politiku jako něco vzdáleného a cizího, jako činnost praktikovanou osobami, které se nezajímají „o to, co si myslí někdo jako já“. Cit. viz tamtéž, s. 127

²⁵⁸ Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 62

Velmi ilustrativní jsou v tomto ohledu údaje „Eurobarometru“, které například ukazují, že úroveň spokojenosti s fungováním demokracie v Itálii mezi lety 1980 a 1986 vzrostla (ač velmi mírně), stejně jako že v tomtéž období klesl počet těch, kteří považovali za neefektivní fungování státní správy (z konstantních 82 až 83% v sedmdesátých letech na 53% v roce 1986), a nečestnost politiků označila v roce 1986 za jeden z ústředních bodů toho, co v Itálii nefunguje, ani ne desetina dotázaných.²⁵⁹ Podobně výzkumy popularity prvorepublikových předsedů vlád ukázaly, že se Craxi (v průběhu akce „Čisté ruce“ vnímaný jako ztělesnění všech neduhů systému) v polovině osmdesátých let těšil větší podpoře ve společnosti než jeho předchůdci z předcházející dekády - 40% respondentů mu vyslovilo buď bezpodmínečnou podporu, či zastávalo názor, že celkově vzato pracuje dobře - a Andreotti v roce 1989, tedy bezprostředně na sklonku osmdesátých let, dosáhl dokonce na 45% (což byl nejvyšší dosažený zisk za trvání první republiky hned po De Gasperim a Pellovi, tedy nejvyšší podpora předsedovi vlády od poloviny padesátých let).²⁶⁰ Rovněž i když takřka 80% Italů počátkem devadesátých let zastávalo názor, že „strany se zajímají jen o hlasy lidí a ne o jejich názory“²⁶¹ a i když došlo k určitému nárůstu těch (plně v souvislosti s vývojem ve společnosti, která ztrácela vazbu na „stranické ideologické rodiny“), kteří se neidentifikovali s žádnou stranou²⁶², přesto více než polovina občanů prohlásila, že volí stále jednu a tutéž stranu „bez toho, aniž by se ohlíželi na její jednotlivé chyby“²⁶³. Koneckonců i ve volbách z dubna 1992, tedy dokonce již, ač velmi krátce, po rozpoutání akce „Čisté ruce“, sice tradiční strany buď dosáhly svého historického minima nebo stagnovaly, stále si ale podržely absolutní většinu mandátů.²⁶⁴

O rozpor s tvrzením o přelomovosti právě zmíněných voleb či o krizi systému se jedná jen zdánlivě. Je zcela pravdou, že přelom osmdesátých a devadesátých let zastihl italský systém ve značných problémech a řekněme ve stavu enormní degenerace. To se týká především dosažení zenitu systému „legitimní nelegálnosti“, konsociace politických špiček napříč spektrem, rozparcelování veřejné sféry, nereformovatelnosti systému a následné dlouhodobé neudržitelnosti takto neefektivního systému s natolik vysokými náklady, stejně jako důsledků zmizení vnějšího pilíře blokáce politického

---

²⁵⁹ Viz tamtéž

²⁶⁰ Alcide De Gasperi v roce 1948 obdržel 53%, Giuseppe Pella roku 1954 46%. Viz tamtéž, s. 63

²⁶¹ Cit. viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 127

²⁶² Vrchol 35% byl dosažen roku 1990. Stále se tedy však jednalo jen o třetinu voličů. Viz Ignazi, P.: *Il potere dei partiti*, s. 128

²⁶³ Cit. viz tamtéž

²⁶⁴ Cfr. kap. 1.3.

systemu.²⁶⁵ Rovněž tak byl zásadního významu úspěch referend a subjektu jako Liga Severu u voličů, kdy nespokojenost části občanů našla poprvé konkrétní vyjádření prostřednictvím nové, ve volbách úspěšné, strany.

Tyto gradující aspekty a projevy „krize“, ač enormní důležitosti, však nebyly ve své době propojeny s eskalací nespokojenosti veřejného mínění vůči politické sféře, nýbrž jak výše prezentované výzkumy potvrzují, stále existovalo vysoké procento lidí ochotných a připravených vystavovat „své“ straně „bianco šek“ pro její činnost²⁶⁶, ať už s ní byli nespokojeni jakkoli. Jak píše Piero Ignazi, v zemi na prahu tangentopolis panovalo klima tvořené zvláštní směsí a propletením nekritické důvěry s nedůvěrou, „veřejné mínění [bylo] připraveno kritizovat strany a opovrhovat jimi, avšak zůstávalo jimi stále ještě ‚citově‘ a nekriticky přitahováno“²⁶⁷, a nové, a jakkoli přelomové, kanály k vyjádření nespokojenosti (referendární hnutí, úspěch lig) se tradičních stran dotýkaly pouze jaksí zprostředkovaně a stále nepřímou. „Není na místě oddávat se přílišným zjednodušením a manicheistickým pohledům“, napsal o situaci v zemi na přelomu osmdesátých a devadesátých let Pietro Scoppola, „neexistuje zde dobrá společnost na jedné straně a zkažená politická třída na straně druhé; spíše nepřetržitá interakce mezi společnostmi občanskou, politickou a institucemi; [J]sou zde široké vrstvy občanské společnosti, které se adaptovaly na úpadek systému a profitují z něj; [E]xistuje zde hluboké a rozporuplné propojení příznaků rostoucího úpadku s příznaky silné životaschopnosti, především na ekonomickém poli.“²⁶⁸ Byly to pak právě i ekonomické faktory – ekonomický růst osmdesátých let „bez ohledu na dysfunkce systému či dokonce díky nim“²⁶⁹, které ještě přispěly k tomu, že veřejnost nevnímala jeho prohlubující se krizi, ač se jednalo o růst v podstatě falešný a neudržitelný, zcela na úkor zahraničního dluhu Itálie, což se naplno projevilo rovněž počátkem devadesátých let.

---

²⁶⁵ Viz kap. 2.5

²⁶⁶ Viz tamtéž

²⁶⁷ Cit. viz tamtéž

²⁶⁸ Cit. viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 454

²⁶⁹ Cit. viz tamtéž, s. 455

Prohlubující se krize „transformistického modelu“²⁷⁰ italské první republiky, který se postupně dostával pod tlak transformačních mechanismů (jak bylo popsáno v podkapitole 1.2), a adekvátní percepce ze strany veřejného mínění, která by posílila rychlost a sílu přeměny systému tím, že by padl jeden z jeho pilířů – stabilní voličský konsensus ohledně tradičních politických aktérů - byly tedy prozatím dvě oddělené „sféry“ a udržet je při analýze situace takto rozpojené, jaké skutečně byly, je klíčové pro pochopení způsobu konce první italské republiky, ač masový obrat veřejného mínění brzy po rozpoutání tangentopolis ve směru radikálního zatracení systému (stejně jako jisté zbožné přání, aby toto propojení bylo již právě staršího data) svádí k jejich konfuzi.

Sama nespokojenost občanů s politikou a stavem země tedy jako příčina ke stržení starého režimu v žádném případě nestačila. Rozhodující akcelerace jeho krize a osudová „rána“ pro systém, která jej spolu s jeho hlavními aktéry zdecimovala, nepřišla ze strany voličů v podobě jejich radikálního odmítnutí posavadních elit a všeho toho, co představovaly (vezmeme-li v úvahu, že fenomén lig, ač v systému významný, co do absolutních čísel nepředstavoval sílu okamžitě schopnou zvrátit logiku systému, a navíc se omezoval pouze na Sever země, penalizace tradičních stran na Jihu byla pak takřka nezatelná), ale „zvnějšku demokratické dynamiky politické reprezentace“²⁷¹, ze strany bezprecedentně masivní intervence soudní moci.

3.2 Expanze soudní moci a silná pozice prokurátorů

Výchozí postavení pro dočasné získání zcela dominantní pozice v systému měli představitelé soudní moci více než příznivé. Jednak mohli opožděně plně využít svůj, dosud vzhledem k podmínkám v zemi v této podobě jen potenciální, politický kapitál, jehož kořeny sahaly do let boje proti terorismu a organizovanému zločinu, kdy soudci svou účastí nabyli v očích veřejného mínění na váze a relevanci a získali si důležitou prestiž, již na počátku devadesátých let mohli uplatnit. Především pak ale „konečně“

²⁷⁰ Roberto Cartocci takto v podstatě souhrnně označuje celou logiku a podobu fungování první republiky. „Transformistický model“ byl výsledkem interakce čtyř komponentů – (1) mezinárodního – tedy vlivu poválečného mezinárodního uspořádání na italskou politickou scénu a jeho zakonzervování v ní s celým jeho vývojem a důsledky; (2) institucionálního – vytvoření ústavy s enormním důrazem na proporčnost s ohledem na zabránění opakování se autoritativního převzetí moci v zemi; (3) politického – specifické politické konstelace, jak byla popsána ve druhé kapitole této práce a (4) ekonomického; které byly souhrnně zastřešeny a umožněny pátým - kulturním. Viz Cartocci, R.: *L'Italia di Tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, s. 221-227; transformismus viz kap. 2.2.2.3

²⁷¹ Cit. viz tamtéž, s. 239

zúročili sílu jim danou podobou ústavního zakotvení soudní moci v prvorepublikovém systému.²⁷² I když se nezávislost justice platící *de iure* kvůli její koluzi s politickou třídou prakticky po celou dobu první republiky nijak významně neprojevila, jakmile to změněné podmínky v systému, který byl sevřen v krizi a už nastoupil pozvolnou cestu neřízených vnitřních změn a transformace, dovolily, vypukla po zatčení Maria Chiesy v únoru 1992 – tedy po události, nahlíženo starým prizmatem, jak bylo řečeno, takřka bezvýznamné - ofenziva soudní moci takové síly a kadence, že si vysloužila označení „revoluce soudců“.²⁷³ Bylo tak až ironií osudu²⁷⁴, že italská politická třída paradoxně vytvořila v počátcích republikánského zřízení ve snaze zabránit ovládnutí soudní moci exekutivou, které by systém smetlo jako při nástupu fašismu, natolik silné soudnictví, že to byli nakonec právě jeho představitelé, kteří novému systému zasadili „smrtnou ránu“.

Samotné spuštění akce „Čisté ruce“ představiteli justice pak bezprostředně umožnila skutečnost, že k zatčení Maria Chiesy došlo právě v době, kdy v systému již nebyla přítomná natolik silná moc, která by expanzi té soudní dokázala zabránit a celý proces zvrátit (či upozadit, jak se stalo vždy předtím). Tato absence jakékoli protiváhy milánského *poolu* a jeho „následovníků“ na jiných prokuraturách nechala státním zástupcům v jejich počínání prakticky zcela volné ruce, což představovalo vzhledem k jejich ústavou dané nezávislosti a k nedávným legislativním změnám, ze kterých mohli profitovat, enormní prostor k působení po relativně dlouhou dobu zcela ve vlastních intencích.

Ke všemu totiž koncem roku 1989 vstoupily v platnost změny trestního zákoníku, které zásadním způsobem dále rozšířily prostor pro iniciativu a šíři působení státních zástupců v rámci trestního řízení.²⁷⁵ Politolog Angelo Panebianco zpětně řekl,

---

²⁷² Viz kap. 2.4.

²⁷³ Roberto Cartocci v souvislosti s charakterem a institucionální svérázností rozhodujícího aktéra konce první republiky a s ohledem na podobu akce „Čisté ruce“ hovoří o jejich „jakobínských rysech“, a to dokonce s tím, že se jednalo o formu jakobinství velmi blízkou původnímu smyslu slova, a to minimálně ve dvou ohledech. Zaprvé proto, že soudci jakožto iniciátoři a „vůdci“ inkriminovaných událostí jsou nevolení, tudíž se nijak nezodpovídají voličům z výkonu své funkce, a disponují tak svobodou jednání v tom smyslu, že nemusí dávat demagogické sliby, aby dosáhli voličského konsensu. Zadruhé kvůli pocitu morální nadřazenosti iniciátorů akce „Čisté ruce“, což bylo dáno subjektivními tendencemi soudců a jasně patrné z jejich chování a různých prohlášení, které nezdědka získávalo formu moralizujících výzev k celé italské společnosti. K prvnímu bodu je možné rovněž přičíst právě totální nezávislost italské justice, a zvláště pak státních zástupců a prokuratur jako celků, z jejichž iniciativy konkrétně celá akce vyšla (v užším slova smyslu z té milánské, nejen co do impulzu), tedy té součásti právního pořádku, která v jiných systémech prakticky spadá pod oblast státní správy, kde je její tradiční místo. Viz Cartocci, R.: *L'Italia di Tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, s. 239

²⁷⁴ Hovoří o ní rovněž Cartocci. Viz tamtéž

²⁷⁵ Viz kap. 3.2.1.

že se jednalo o „zákony špatné, které zranitelná, a tudíž vůči korporativistickým tlakům z prostředí justice citlivá, politické třída schválila“.²⁷⁶ A paralelně s tím se na počátku devadesátých let za Andreottiho vlády objevil další zdroj vlivu prokurátorů, který ještě rozšířil „mantinely“ jejich působnosti a kterého během tangentopolis ve svém jednání dokázali naplno využít (a zneužít). Jednalo se o přijetí mimořádných legislativních opatření pro boj proti terorismu a následně i proti organizovanému zločinu a mafii²⁷⁷, která potenciálně zvýšila pravomoci právě státních zástupců, posílením pozice obžaloby na úkor obhajoby, v jejímž rámci například bylo umožněno použít v procesu jako právně platné jakékoli prohlášení, v němž někdo osočil jinou osobu, i když to dotyčný odmítl zopakovat v průběhu přelíčení.²⁷⁸ Všechny tyto pravomoci a možnosti, i ty, které byly v původním záměru zamýšleny pouze a výhradně pro boj s mafiánským podsvětím a teroristy, ovšem byly plně a hojně využity v průběhu akce „Čisté ruce“, i když do tohoto rámce jednoznačně nespádala.

Postupy a mechanismy aplikované představiteli soudní moci v jejich „revoluci“ proti stávajícímu systému a jeho elitám tak byly založeny na vysoce nestandardní bázi a právem vyvolávají mnoho pochybností a důvodů ke kritice, které často sdílené vnímání pozadí konce první italské republiky – jako fenoménu „[u]skutečňovaného ‚jednotlivými odvážnými soudci‘ v první osobě [a] motivovaného velkými hodnotami spravedlnosti, morálky a cti, drahými občanům všech vyspělých západních demokracií, zaměřujících se na boj proti korupci, nemorálnosti a aroganci moci zosobněné světem politiky“²⁷⁹ - staví do značně jiného světla.

---

²⁷⁶ Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 593-594

²⁷⁷ O nové politice a o opatřeních proti organizovanému zločinu na počátku devadesátých let viz Sabetti, F.: *L'emergenza criminalità*, s. 191

²⁷⁸ Dva výroky na adresu těchto opatření naznačují mnohé: soudce Giovanni Falcone, člověk odborně uznávaný a s vysokým morálním kreditem, bezprostředně po předložení těchto zákonů řekl, že je třeba „dát velký pozor, neboť tyto pravidla vyžadují mimořádné vyšetřovací schopnosti a velkou soudnost“ a tehdejší prezident Cossiga se s odstupem času nechal slyšet v tomto smyslu: „Bohužel jsem nemalou měrou přispěl, i když to bylo v hrozných dobách a v dobré víře, k přijetí mimořádných legislativních opatření bez časového omezení a bez omezení obecně, která proměnila mnohé soudce a prokurátory v ajatolláhy domnělého laického náboženství justice“. Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 594

²⁷⁹ Cit. viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 9

3.2.1 Praktiky prokurátorů v akci „Čisté ruce“

Jedním z klíčových pilířů praktik prokurátorů v akci „Čisté ruce“ bylo specifické využívání institutu předběžné vazby (*custodia cautelare*).²⁸⁰ Podle zákona o ní existují esenciálně tři důvody k jejímu uvalení, a tedy k zadržování obviněného: zaprvé je to možné v případě, že by obviněný mohl ve své trestné činnosti pokračovat – tedy co se konkrétně týče zadržovaných v rámci tangentopolis opět někoho uplatit, respektive úplatek přijmout, říci si o něj, zneužít své funkce nebo porušit zákon o financování politických stran; zadruhé když by mohl na svobodě mařit vyšetřování – tedy ničit důkazy či ovlivňovat svědky; a zatřetí když by hrozilo nebezpečí jeho útěku.²⁸¹ Při tvorbě nového trestního zákoníku bylo záměrem zákonodárců zvýšení garancí práv občana při jeho potenciálním zadržení, za kterýmžto účelem státní zástupce již nemohl nadále oproti bývalé praxi sám a z vlastní iniciativy a vůle vydat příkaz ke vzetí do vazby, ale pouze požádat o to jiný orgán k tomu určený, jímž se stal „soudce pro předběžná šetření“, takzvaný *gip* (*giudice per le indagini preliminari*)²⁸², který ze zákona není nijak zapojen do vyšetřování dalších a sám o sobě nemá pravomoc žádné vlastní iniciativy.²⁸³ Ve vazbě se tak mohl teoreticky ocitnout jen ten, důvody k jehož zadržení poskytnuté státním zástupcem potvrdil a schválil nezávislý *gip*.

Vzhledem ke specifické interpretaci tohoto nového zákona a jisté dávce vynalézavosti ze strany prokuratur se však v praxi rychle ustálily praktiky, které znamenaly porušení ducha tohoto zákona, respektive původního záměru zákonodárců. Zákon stanovuje, že státní zástupce (stejně jako obviněný) si nemůže žádným způsobem vybrat či určit, kterému konkrétnímu soudci pro předběžná šetření bude postoupena ta která konkrétní žádost o uvalení vazby, ale z důvodu zaručení striktní objektivitě musí být vždy a bez výjimek dodrženo pravidlo posloupnosti. Státní zástupce tedy předává případ k posouzení vždy jen a právě tomu *gip*, který je „na řadě“. Právě toto ustanovení se ale v praxi ukázalo být velmi snadné obcházet tak, aby případ dostal v rámci prokuratury ten ze soudců pro předběžná šetření, který pro to byl z pohledu státního zástupce „vhodný“, tedy ten, o němž státní zástupce věděl, že jím (*gipem*) vydané rozhodnutí bude korespondovat mnohem spíše s jeho intencemi (ať už z důvodů jakýchkoli). Přesně díky této logice bylo možné, že na milánské prokuratuře všechny

²⁸⁰ Cfr. kap. 1.1.

²⁸¹ Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 20

²⁸² Cfr. kap. 1.4.

²⁸³ Viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 57

případy spadající pod akci „Čisté ruce“ dostal k rozhodnutí o uvalení předběžné vazby Italo Ghitti²⁸⁴, což by se při striktním dodržení předepsané procedury stalo jen obtížně. Byl-li zrovna na řadě jiný *gip*, který *pool*em nebyl považovaný za „užitečného“ co do záměrů akce, byla mu v pravou chvíli dána jiná agenda, která ho pracovní vyťažila.²⁸⁵ Výsledek byl tedy ten, že institut předběžné vazby mohl být používán přesně tak, aby korespondoval se záměry milánských prokurátorů i ve chvíli, kdy by při dodržení regulérních postupů v některých případech vazba možná ani uvalena nebyla.

Právě ona ale byla velmi důležitým „stavebním kamenem“ pro takový úspěch soudců a nezastavitelnost vlny vyšetřování tangentopolis, neboť možnost jejího masového využívání vytvořila podmínky pro následné vyvíjení tlaku na zadržované, vedoucí ke zlomení po desetiletí neprorazitelné „omerty“ ve věci ilegálního financování stran a „ambientální korupce“. Z pravidel pro uvalení vazby prokurátoři při akci „Čisté ruce“ vydedukovali princip, sice logicky ze zákona o předběžné vazbě vycházející, v důsledku a především záměru a reálné aplikaci poněkud perverzní, že jedinou možností, která zaručí, že obviněný nemůže opět spáchat trestný čin, za nějž je vyšetřován, ani jinak ohrozit vyšetřování a bude tak moci zůstat na svobodě či být propuštěn z vazby na svobodu, o což usiluje, je pouze přízná-li se k tomu, z čeho je obviňován, neboť jedině potom již pro systém obchodu s úplatky, jehož byl součástí, přestane být pro ztrátu své důvěryhodnosti zajímavý.²⁸⁶ Členové milánského *poolu* si jednoduše byli dobře vědomi toho, že jediný způsob, který jim umožní realizovat jejich záměr pokračovat ve vyšetřováních dále a dále a rozkrýt síť korupčních praktik v systému v bezprecedentním rozsahu²⁸⁷, je nepustit obviněné z vazby, dokud nebudou donuceni k přiznání, které se však z prostředku brzy proměnilo v účel.

To, že bylo tento postup možné standardně realizovat, sladit ho s výkladem práva a dosáhnout jím úspěchu, tedy kýžených doznávání obviněných, umožnilo vyjít z

²⁸⁴ Cfr. kap. 1.4.

²⁸⁵ „Stačí dát dohromady několik případů malého trestního či veřejného významu: běžnou krádež, bezpočetného narkomana, klasického kapsáře a tak dále. Tímto způsobem se zasytí *gip*, který je na řadě, ale není vítaný nebo považovaný za funkčního ve věci vyšetřování tangentopolis. A takto se pravidelně dosahuje toho, že správný svazek skončí u správného *gipa*.“ Cit. viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 58

²⁸⁶ Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 20

²⁸⁷ Že právě toto bylo záměrem členů *poolu* dokladují některé jejich výroky (ač je pravda, že na počátku jen stěží čekali, že jejich akce dosáhne skutečně tak velkého rozsahu, viz kap. 1.1) – Di Pietro prohlásil: „Dva roky jsem to studoval a řekněme, že jsem byl v problematice úplatků dostatečně připraven. [... Poté, co jsem narazil na Maria Chiesu], se vše dalo do pohybu... Byli jsme připraveni vykonat velkou cestu do světa korupce, která zamořovala veřejný život.“ Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 478; a Italu Ghittimu (sic!) unikl dokonce v rozhovoru pro *Corriere della Sera* v dubnu 1992 výrok: „Náš cíl nepředstavují jednotlivé osoby, ale celý systém, který chceme vyčistit.“ Cit. viz tamtéž, s. 481

teorie o takzvané *dazione ambientale*, „ambientálním zdanění“, s níž přišel Antonio Di Pietro. Tímto výrazem dle svých slov označil v zemi existující „objektivní situaci, v níž ten, kdo má dát úplatek, tak činí automaticky, aniž by čekal, že k tomu bude vyzván, neboť ví, že ve stanoveném prostředí to tak chodí, a tudíž se přizpůsobí; analogicky ten, kdo úplatek dostává, se už ‚neobtěžuje‘ říkat si o něj, ale jednoduše ho očekává, neboť ví, že ho dříve nebo později dostane“.²⁸⁸ Právě z tohoto, co do pravdivosti přesného popisu reality fungování systému, který nebyl důležitý nějakou svojí objevností, nýbrž chvílí, kdy byl vyřčen a okolnostmi, za kterých se tak stalo, vyvodil Di Pietro onu pro akci „Čisté ruce“ klíčovou kategorii jakéhosi společenského a kolektivního trestného činu, která vyřešila otázku, za co obviněné soudit, a která poskytla vhodnou teoretickou bázi pro odůvodnění následného specifického výkladu pravidel předběžné vazby. V prostředí *dazione ambientale*, tedy prostředí celkově kriminálním, je totiž podle Di Pietra výkladu právě a jen přiznání popsanou zárukou, že obviněný nebude po propuštění na svobodu moci dále pokračovat v trestné činnosti. Prokurátorům se tak otevřel „výjimečný“ prostor, jak obviněné z politické korupce v podstatě zcela dle vlastní vůle neomezeně zadržovat, dokud se nepřiznají k tomu, z čeho jsou obviňováni, lhotejně, zda-li právem či neprávem.

Základním problémem a kamenem úrazu vyplývajícím z uvedené logiky však bylo, že míra tlaku na přiznání a praktiky za tímto účelem členy *poolu* používané byly takové, že vedly a směřovaly přímo k tomu, co Piero Colaprico parafrází Di Pietrovu strategie označil jako *confessione ambientale*, „ambientální doznávání“²⁸⁹ – obvinění, kteří vzhledem k povaze systému „nemohli nevědět“, byli dotlačeni do situace, kdy se „nemohli nepřiznat“, a to činili často jen proto, aby byli propuštěni a nemuseli být nadále vystaveni silnému psychickému nátlaku, těžkým podmínkám²⁹⁰ a opakovanému účelovému prodlužování vazby, tak, aby si byl obviněný jistý, že jiná cesta ven, než že začne „mluvit“, pro něj nevede.²⁹¹

Novinář Arturo Diaconale, přes velkou dávku expresivnosti, tuto „logiku“ popisuje velmi výstižně: „Podle logiky *poolu* je vyšetřovaný [...] jako člen guerilly. Uvnitř vlastního prostředí, které ho kryje, chrání a v němž jsou pevně ukotveny důvody

²⁸⁸ Di Pietro tuto teorii zveřejnil již na jaře 1991. Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 560 a Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 50

²⁸⁹ Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 18

²⁹⁰ Například milánský radní za PSI Walter Armanini, který byl nucen strávit 41 dní v izolaci ve vězení San Vittore, v rozhovoru z roku 1995, ve kterém popisoval tvrdé podmínky svého věznění, mimojiné řekl: „Aby mě donutili říci věci, které jsme nevěděli, na noc před výslechy mě třikrát dali do cely pro zatčené v abstinenci krizi.“ Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 568-569

²⁹¹ Cit. viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 60-61

jeho vlastní síly a moci, se pohybuje jako ryba ve vodě. Aby bylo možné bojovat s ním, podle kánonických pravidel kontraguerrilly, neexistují než dva prostředky: vytáhnout ho z vody, v níž se cachtá, prostřednictvím předběžné vazby, a, jakmile je jednou izolován, použít všechny možné formy psychologického nátlaku k donucení ho mluvit. Často stačí kratičké věznění, jen několikadenní, k přinucení obviněného, aby se přiznal. Účinek vězení a vlny diskreditace způsobené médií je natolik silný, že pod nimi padne jakýkoli odpor. Jindy je ale obviněný méně poddajný. A tedy celý mechanismus se stane o něco delší a komplexnější. Obviněnému je dáno jasně a srozuměnou, že jeho pobyt ve vězení může trvat donekonečna. Jak se postupně blíží vypršení jeho předběžné vazby, na jeho hlavu se začnou valit nové příkazy k uvalení předběžné vazby další pro trestné činy podobné tomu původnímu. A ke každému takovému příkazu se přidá nová vlna veřejné diskreditace, která znásobí devastační účinky prodlužování věznění. To vše s tím ospravedlněním – zcela logickým vzhledem k premise ‚*dazione ambientale*‘ – že čím významnější politickou nebo ekonomickou osobností obviněný je, tím více se nemůže omezit jen na poskytnutí vysvětlení jednoho jednotlivého aspektu, toho, za který je obviněn, ale musí objasnit celý rámec svých záležitostí. [...] Tato metoda fungovala úžasně. Přiznání se hrnula tryskem. [...] A výjimky jen potvrdily pravidlo.“

Velmi ilustrativní, co se týče představy o přístupu prokurátorů k obviněným, jsou pak některé výroky členů milánského *poolu*. Piercamillo Davigo například řekl: „Tyto osoby [tedy držení ve vazbě v rámci akce „Čisté ruce“] byly propouštěny na svobodu, když prolomily pouta omerty přesně stejně, jako v případě organizovaného zločinu... Začali jsme s těmi lidmi zacházet jako s bandou gangsterů a výsledky se dostavily“. ²⁹² Dokonce milánský šéfprokurátor Borrelli neváhal prohlásit, že „emotivní vibrace vyvolané vězněním usnadňují vyšetřování“ ²⁹³. Účinnost této cesty ostatně jasně ukázal a potvrdil už „pilotní“ případ Maria Chiesy, který byl po určité době své izolace zlomen a začal spolupracovat. ²⁹⁴ Václav Bělohradský v této souvislosti cituje slova jednoho novináře, který na kritiku nelidského italského vězeňského systému odvětil: „A myslíte si, že by se tolik lidí přiznalo k úplatkům, kdyby to vězení bylo lidské?“ ²⁹⁵

²⁹² Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 595

²⁹³ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 46

²⁹⁴ Cfr. kap. 1.1.

²⁹⁵ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 46

3.3 Mobilizace na podporu soudců a klíčová role médií

Úspěch, kterého akce „Čisté ruce“ dosáhla, a její síla a rychlost by ovšem přes veškerou moc popsaných praktik soudců nebyly možné bez rozsáhlé a bezprecedentní vlny souhlasu napříč společnostmi a jejími důležitými sektory, které se akce v době svého největšího rozmachu těšila. Přitom však zázemí podpory veřejného mínění představitelům soudní moci rovněž nebylo nijak automatickou nebo zvláště zakořeněnou konstantou systému, jak výzkumy veřejného mínění prakticky z předvečera vypuknutí skandálů ukazují. Ačkoli, jak bylo řečeno, dosáhla soudní moc jako celek důležitého kreditu svým podílem na boji proti terorismu a organizovanému zločinu, na přelomu osmdesátých a devadesátých let výzkumy neukazovaly jen nespokojenost občanů s politickou třídou, ale se státními institucemi obecně, soudnictvím z toho nevyjímajíce.²⁹⁶ Ve stejném duchu lze interpretovat i výsledek referenda o občanské zodpovědnosti soudců (*referendum sulla responsabilità civile*) z konce roku 1987, v němž se občané měli vyjádřit, zda se mají zrušit ty články občanského zákoníku, z nichž plynou speciální omezení zodpovědnosti soudců za nelegitimně způsobenou újmu občanovi při výkonu jejich funkce, díky nimž se tak soudci za některé své chyby nemusí zodpovídat.²⁹⁷ Výsledek referenda, kdy se většina občanů vyjádřila pro zrušení těchto článků²⁹⁸, byl jasným důkazem, že představitelé soudní moci naprosto nedokázali zmobilizovat veřejnost ve svůj prospěch, ač se o to výrazně pokoušeli²⁹⁹, a že valná většina občanů neměla o představitelích soudní moci žádné iluze a vnímala je primárně jako nositele jejich vlastních korporativistických, spíše než obecných, zájmů.³⁰⁰ Zatímco tedy ještě v únoru 1992, tedy v měsíci, kdy byl zatčen Mario Chiesa, důvěřovalo soudní moci jen 37% občanů³⁰¹, o pár měsíců později se soudci stali národními hrdiny, na jejichž podporu probíhaly masové demonstrace, symboly k identifikaci, reprezentanty kolektivní morálky a obránci základních společenských hodnot, znamenajících mnohem více než pouhé psané zákony.³⁰² Důvěra v muže, který celou akci v podstatě rozpoutal a který se stal jejím nejvlastnějším

²⁹⁶ Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 64

²⁹⁷ Např. viz http://www.ideazione.com/settimanale/1.politica/98_19-11-2003/98roccella.htm

²⁹⁸ Při 65% účasti bylo 80% odevzdaných hlasů pro.

²⁹⁹ Viz Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 156

³⁰⁰ Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 66

³⁰¹ Údaje viz tamtéž, s. 24-27

³⁰² Viz tamtéž, s. 27

zosobněním – Antonia Di Pietra – pak během konce první republiky přesahovala stabilně enormě vysokých 85%.³⁰³

Velmi podobný vývoj je možné zaznamenat v postoji veřejnosti k politické korupci. Na počátku tangentopolis výzkumy veřejného mínění prokazovaly, že naprostá většina občanů – takřka osmdesát procent dotázaných - nečiní v této otázce mezi jednotlivými stranami rozdíly a bez ohledu na svou stranickou příslušnost se omezuje na obecné odsouzení zkorumpovanosti politické třídy jako celku. Na jaře dalšího roku však počet lidí zastávajících tento názor klesl již jen na padesát procent, zatímco a se zdvojnásobil počet těch, kteří vyjádřili názor, že jde především o věc dvou stran nejvíce zkompromitovaných akcí „Čisté ruce“, tedy DC a PSI.³⁰⁴

3.3.1 Vzvednutí se vlny podpory

To, že mohlo dojít k takto radikální změně v percepci občanů ve prospěch iniciátorů akce „Čisté ruce“ a jejich interpretace skutečnosti, bylo vedle všech popsanych příznivých podmínek umožněno do velké míry tím, že tentokrát představitelé soudní moci nezůstali ve svém úsilí osamocení. Na podporu milánských prokurátorů se rychle aktivovaly jiná důležitá centra moci a konsolidované elity v zemi³⁰⁵, což bylo pro jejich všeobecný úspěch esenciální okolností, která odlišila tuto jejich iniciativu od všech předešlých.

Byla to především bezvýhradná podpora masmédií, která ve svém důsledku zásadním a klíčovým způsobem ovlivnila postup a podobu vyšetřování samotných, stejně tak ale soudci našli podporu, minimálně dočasně, i jinde. Jedno z těchto míst se nacházelo i uvnitř politické třídy samotné, a to nejen, celkem pochopitelně, v rámci opozice napříč spektrem (MSI, Liga Severu, PDS, RC), která tušila, že by z akce mohla profitovat, ale dokonce i ve stranách, o kterých bylo od počátků zřejmé, že budou do skandálů tangentopolis zapleteny nejvážněji – PSI a DC. I v nich se našly skupinky patřící ke vnitřní opozici, které postup soudců zprvu podpořily, v krátkozraké naději na zbavení se konkurentů, aniž by si včas uvědomily, jaké to bude mít pro ně důsledky. Tato situace přímo souvisela s již zmiňovaným „fázovým zpožděním“ v jasném

---

³⁰³ Viz tamtéž, s. 25

³⁰⁴ Viz tamtéž, s. 24-27

³⁰⁵ Viz tamtéž, s. 27

vnímání politiků a podcenění toho, co se v zemi dalo do pohybu.³⁰⁶ Na podporu soudců se dále vyjádřila i církev³⁰⁷ a stejně tak učinili mnozí intelektuálové, profesní asociace a studentské skupiny.³⁰⁸ Ačkoli v dlouhodobém časovém horizontu se heterogenost a šíře této „koalice“ na podporu akce „Čisté ruce“ ukázaly být její rozhodující slabinou (neboť její rozpad byl z logiky věci otázkou času), v prvních dvou letech od zatčení Chiesy, tedy v letech konce první republiky, v nich naopak spočívala její síla, neboť umožňovala soudcům vyhnout se jakémukoli podezření ze zaujatosti či nadřzování někomu.³⁰⁹ Navíc právě díky této okamžité masové podpoře mohli v očích veřejnosti bez problémů působit jako reprezentanti celé společnosti a získat si tak její podporu (v duchu postesknutí si novináře Lea Longanesiho: „V zemi, která je vždy připravena běžet na pomoc vítězi, se přátelé milánských soudců rychle množili.“³¹⁰) a akce „Čisté ruce“ se mohla bleskurychle přeměnit z „obyčejných“ vyšetřování v morální křížovou výpravu podporovanou velkou většinou občanů³¹¹, až donedávna plně zahrnutých do logiky systému.

3.3.2 „Koalice“ média - soudci

Zcela klíčovou roli v podpoře soudců však bezpochyby sehrály, jak již bylo několikrát zmíněno, veřejné sdělovací prostředky, které po krátkém počátečním váhání počínaje květnem 1992 – tedy okamžikem, kdy se ukázalo zřejmé, že se celá aféra dotkne politických špiček země³¹² - definitivně zaujaly pozici plné podpory prokurátorů. Pozornost věnovaná od této chvíle tangenterpolis ze strany tisku a televize dosahovala takových dimenzí, že zprávy týkající se vývoje vyšetřování v rámci akce „Čisté ruce“ a jejich dopadu na politickou třídu po takřka dva roky plně dominovaly mediální scéně v zemi.³¹³ V této publicizaci vedle její míry sehrál nesmírný význam způsob

³⁰⁶ Viz kap. 1.4

³⁰⁷ Například milánský kardinál Carlo Maria Martini se při více příležitostech vložil do tématu korupce, když kritizoval politiky, velebil soudce a nabádal ke „kultuře bdělosti“. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 30

³⁰⁸ Viz tamtéž

³⁰⁹ Viz tamtéž

³¹⁰ Cit. viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 57

³¹¹ Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s.

30

³¹² Cfr. kap. 1.4.

³¹³ Pier Paolo Giglioli s kolektivem v této souvislosti hovoří o pravé „saturation coverage“. V nejvýznamnějších okamžicích vyšetřování například bylo na titulní straně *Indipendente* otištěno až

interpretace probíhajících událostí, k němuž se média přiklonila a jehož hlasatelem směrem k veřejnosti se zároveň stala.

Od vypuknutí skandálů se z podstaty věci nabízely dvě možné interpretace tangentopolis.³¹⁴ První bylo zasazení událostí do perspektivy politologické, perspektivy politického inženýrství, účelové racionality, v jejímž rámci „politická korupce nebyla otázkou individuální morálky, ale důsledkem strukturálních faktorů, jako byl růst státního intervencionismu do ekonomické sféry, stále nenasytnější požadavky masových stran po finančních prostředcích a chybějící vládní alternace“.³¹⁵ Nahlíženo tímto prizmatem, role soudců ve vyřešení nastavší situace a problémů systému byla značně omezená – jejich úkol začínal a končil odhalením a potrestáním viníků, zatímco nutné reformy byly na politicích. Oproti tomu druhá interpretace nepovažovala fenomény, které soudci pojmenovali a proti nimž zahájili svou křížovou výpravu za něco, jakkoli politováníhodného, tak přece stále ohraničitelného jako „pouhý“ problém korupce, ale „za symptom hluboké degenerace veřejné sféry ohrožující samotnou esenci demokracie“.³¹⁶ Vyjít z tangentopolis v rámci této druhé perspektivy neznamenal pouze provést konkrétní reformy politického systému, ale především vrátit do veřejného života morálku, v čemž soudci naopak měli sehrát úlohu hlavních protagonistů. Byla to právě tato druhá perspektiva, již přijal italský mediální svět za svou, zatímco první byla upozaděna³¹⁷, a klíčovým dílem tak přispěl ke vnímání akce „Čisté ruce“ ze strany veřejnosti jako dichotomického boje dobra a zla, morálního a nemorálního, zosobněném na jedné straně soudci a na druhé politiky.³¹⁸

Bylo to poprvé, co veřejné sdělovací prostředky projevíly takovýto zájem o případy politické korupce. Pier Paolo Giglioli „náhlý“ zájem masmédií o kauzu tohoto druhu vysvětluje, narozdíl od názoru mnohých jiných, považujících za klíč k pochopení jejich postoje buď rozměry odkrývané ilegality, nebo politizaci médií (ve smyslu jejich ideologické pozice ve vztahu ke stranám vládní většiny), naopak jejich progresivní

---

devět zpráv týkající se tangentopolis, na titulní straně *Corriere della Sera* dokonce dvanáct. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 28

³¹⁴ Toto rozdělení a popis viz tamtéž, s. 28-29

³¹⁵ Cit. viz tamtéž

³¹⁶ Cit. viz tamtéž, s. 29

³¹⁷ Viz tamtéž

³¹⁸ Jak upřesňuje v této věci Giglioli: „Přirozeně, ostrý protiklad mezi zkaženou politickou třídou a schopným a čestným soudnictvím, který představuje základní symbolickou strukturu *rámc*e [viz kap. 3.4.3] stojícího v základu většiny novinářských zpráv, byl vyjadřován různými způsoby a za použití různých strategií, v závislosti na orientaci různých deníků a na typu publika, k němuž se obracely. Některé zvolily cestu více tlačit na spínače veřejného rozhořčení, jiné byly umírněnější.“ Cit. viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 29

depolitizací v období předcházejícím vypuknutí tangentopolis, přímo související s komercializací mediálního sektoru, která zapříčinila rozlomení tradiční koluze mezi médií a politickou sférou v zemi.³¹⁹ Pro veřejné sdělovací prostředky se „[o]dsouzení skandálů stalo nejen dobrým krokem z ekonomického hlediska, neboť zvyšovalo prodejnost a sledovanost, ale i protože dovolilo tisku a televizi představit se v rouchu nezávislé moc, nezaujatého subjektu sloužícího pouze veřejnému zájmu, strážce bdícího nad správností politického života. Média tak v průběhu tangentopolis získala typickou roli ‚morálních podnikatelů‘ této krize, podněcovatelů veřejného rozhořčení a křížové výpravy proti politikům.“³²⁰ Jinými slovy, veřejné sdělovací prostředky si byly vědomy enormního prospěchu, který jim postavení se na stranu prokurátorů za daných okolností na různých frontách může přinést, a podle toho se zachovaly.

Vazba mezi médií a prokurátory byla nejen takto zprostředkovaná, ale i naprosto přímá, a to v tom smyslu, že nelze říci, že veřejné sdělovací prostředky pouze informovaly o průběhu vyšetřování, nýbrž bezprostředně se soudci spolupracovaly. A jednalo se o spolupráci vzájemnou, neboť tito dobře a rychle pochopili, jak důležitého a mocného spojence, který se stane „hláskou troubou“ jejich pozic a jejich „prodlouženou rukou“, na svou stranu získají, vytvoří-li si s ním privilegovaný vztah spolupráce. Reportéři, fotografové a kameramani měli v průběhu akce vždy bezproblémový přístup do budovy milánské prokuratury, kde jich stabilně na jakékoli zprávy čekala až stovka, z nichž sice většina neměla „protekční přístup“ k jednotlivým soudcům, ale byli i tací³²¹, a někdo z prokurátorů vždy ochotně našel čas, aby je zpravil o „novinkách“. A nejen to. Novináři se rovněž překvapivě snadno dostávali k zápisům z výslechů, které si kopírovali přímo v soudní budově (!)³²² a poté jejich části publikovali. Jednalo se o postup prakticky protiprávní, neboť znamenal porušení „vyšetřovacího tajemství“ (*segreto istruttorio*), institutu, jehož smyslem je chránit vyšetřovaného v rámci logiky pravidla presumpce nevinny, aby žádné z výpovědí svým vyjitím na veřejnost ještě před uzavřením šetření nemohly a priori ovlivnit konečný rozsudek. Prokuratura však proti této praxi nijak nezasáhla, ani aby napříště zamezila jejímu opakování, ani ve smyslu

---

³¹⁹ Viz tamtéž, s. 66-68

³²⁰ Cit. viz tamtéž, s. 68

³²¹ Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 521-522 nebo Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s.

29

³²² Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 522

dementování zpráv, které novináři ze zápisů získali³²³, a zcela tak upřednostnila v duchu hesla „účel světi prostředky“ vlastní zájem nad zákonům odpovídajícími pravidly.

V důsledku to pak byla právě média, nikoli spravedlivý soudní proces, která měla moc rozhodovat o číkoliv legitimizaci nebo delegitimizaci³²⁴ a de facto odsouzení, neboť na základě nejrůznějších citovaných obvinění z průběhu výslechů mohl být kdokoli očerněn ještě před pravomocným rozsudkem, a to lhostejno jednalo-li se o obvinění stojící na reálném základě nebo nepravdivé. V době natolik rozjitřených emocí ve společnosti, zprávy k jejichž přiživování proudily právě skrze média (jak ostatně jinak v éře, kdy se svět stal „globální vesnicí“), byla samotná zmínka o někom v souvislosti s tangentopolis v podstatě odsouzením bez soudu, které už nikdy nešlo vzít zcela zpět a naprosto proti němu neexistovala obrana. Postupné kroky a kategorie patřící do logiky trestního procesu – vyšetřovaný, obviněný a odsouzený – automaticky splynuly v jedno. Tento stav trval minimálně do voleb na jaře 1994, tedy po celé období konce první republiky, jehož byl neoddělitelnou součástí a nejvlastnějším průvodním jevem.

3.4 Akce „Čisté ruce“ jako degradační rituál

3.4.1 Degradální rituály a politická delegitimizace

Velmi zásadní a interpretačně cenný úhel pohledu na akci „Čisté ruce“, na klíčovou roli médií v ní a na podporu veřejnosti, již se akce těšila, poskytuje hlavní teze Pier Paola Giglioliho vyjádřená v knize *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani* (tedy „Degradální rituály. Anatomie Cusaniho procesu“)³²⁵, že s ohledem na svůj průběh a podobu měl konec první italské republiky nejen rovinu čistě faktickou, ale i svůj symbolický aspekt, kdy byla delegitimizace posavadní politické třídy uskutečněna prostřednictvím „rituální degradace“ se všemi jejími typickými atributy a cíli. A nejednalo se zdaleka jen o rovinu doprovodnou, naopak to byla právě ona, která v událostech a jejich dopadu nabyla klíčového významu.

³²³ Viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 29

³²⁴ Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 521

³²⁵ Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*

Obecně vzato, rozličné verze degradačních ceremonií, jež původem náležejí do vojenské sféry, se ve větší či menší míře v různé podobě vyskytují v podstatě každé oblasti společenského života, neboť jsou důležitým prostředkem k upevnování kolektivní identity jednotlivých společenství, a tedy ve svém důsledku i jejich efektivním tmelem. Je možné je definovat jako „souhrn komunikačních aktivit spojených s veřejným odsouzením nějakého jedince a zaměřených na transformaci jeho sociální identity ve směru jeho pádu v sociálním žebříčku“³²⁶. Důsledkem a zároveň i smyslem takového procesu vyjádření morálního pobouření pomocí veřejného odsouzení pro společenství, v jehož rámci je onen jedinec degradován, je jednak upevnění solidarity v rámci dané skupiny, lhostejno je-li obžaloba oprávněná, či jde jen o nalezení obětního beránka³²⁷, a jednak má degradační rituál důležitý význam kognitivní, neboť potvrzuje, případně redefinuje symbolickou hranici mezi morálním a nemorálním v dané společnosti platící. Co se pak týče individuálních důsledků pro „degradovaného“ jedince, v rituálu dojde k redefinici jeho identity (a to identity totální, nikoli partikulární, týkající se jen nějakého sektoru jeho života)³²⁸, která je pak aplikována i retrospektivně – žalobci se tedy staví do role těch, kteří obžalovaného jako by dokázali odhalit v jeho pravé postatě, konečně ho demaskovat. Důkazem, že se degradace podařila, pak je právě společenská akceptace této nové identity inkriminovaného jedince. Celý proces je tím efektivnější, v čím větší míře jsou splněny tři podmínky: zaprvé jak moc fakta případu získají nálepku případu exemplárního (jak moc se je podaří postavit do binární opozice dobré-špatné), zadruhé do jaké míry se žalující dokáže efektivně prezentovat jako představitel kolektivních zájmů a zatřetí zda je dostatečně rozsáhlé a správné publikum (neboť při degradačním ceremoniálu se konstituuje systém vztahů mezi třemi rolemi – žalobcem, obžalovaným a právě publikem).³²⁹

Degradační rituály je pak s ohledem na jejich efekt možné velmi účinně využít právě v procesech politické delegitimizace, protože de facto poskytují klíč k její konečné efektivitě – i když jsou k jejímu proběhnutí primárně třeba strukturální příčiny, k tomu, aby byla úspěšně dovršená, musí najít i jakési své symbolické vyjádření, tedy

---

³²⁶ Cit. viz tamtéž, s. 18

³²⁷ V aspektu efektu upevnění skupinové identity prostřednictvím degradačního rituálu autor vychází z Durkheima. Viz s. 19

³²⁸ Zde Giglioli vychází z Garfinkela a jeho článku *Conditions of successful degradation ceremonies* publikovaném v „*American Journal of Sociology*“ roku 1955, viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 20

³²⁹ Viz tamtéž, s. 21-23

musí proběhnou řekněme i v kulturní rovině, vstoupit do kolektivního vnímání.³³⁰ K vyvrcholení takovéto symbolické kodifikace dochází ve chvíli, kdy jsou dosavadní držitelé moci zbaveni „insignií autority“³³¹, což nastává často právě skutečným a nefalšovaným veřejným degradačním rituálem, který prostřednictvím zničení sociální identity bývalých držitelů moci rituálně obnovuje společenství procesem delegitimizace ohrožené a rekapituluje komplexní podobu politické změny, připisujíc jí jednoznačný význam.³³²

3.4.2 Cusaniho proces

V průběhu konce první italské republiky došlo k takovéto symbolické kodifikaci delegitimizace staré politické třídy, vnímatelné a vysvětlitelné pomocí prizmatu degradačního rituálu, v rámci „maxiprocesu“ tangentopolis, tedy procesu se Sergiem Cusanim v aféře Enimont.³³³ Právě tento proces se stal ztělesněním a zároveň vrcholem medializace akce „Čisté ruce“, když po celou půlroční dobu svého trvání (od října 1993 do dubna 1994)³³⁴ byl v absolutním centru zájmu a pozornosti v zemi. Prakticky všechna jeho stání byla přenášena televizí na kanálu RAI3, zpravidla ze záznamu, který divákům večer co večer, přímo v *prime-timu* poskytl přesný obrázek o tom „nejzajímavějším“, co se v procesu událo nového, někdy ovšem, jako v případě výsledku Bettina Craxiho, se tak dělo dokonce v přímém přenosu. Sledovanost tohoto pořadu nazvaného *Un giorno in pretura* - „Jeden den u soudu“ – byla enormní a Cusaniho proces tak získal „ideální“ podmínky kompletně se vymknout klasickému právnímu rámci a logice a místo „prostého“ prostředku výkonu práva se stát arénou pro degradaci politické třídy první republiky.

³³⁰ Viz tamtéž, s. 15

³³¹ Cit. viz tamtéž

³³² Viz tamtéž

³³³ Viz kap. 1.9. To, že tento proces probíhal v Miláně, bylo de iure porušením článku 25 Ústavy, podle kterého nikdo nemůže být odebrán soudci, pod jehož pravomoc přísluší ze zákona (viz např. www.governo.it/Governo/Costituzione/CostituzioneRepubblicaItaliana.pdf). Kauzou Enimont se již od ledna 1993 zabývala prokuratura v Římě kvůli podezření ze zpronevěry. Příklad si poté ale v rozporu s právem přivlastnila prokuratura milánská, zcela v duchu logiky výroku Gherarda Colomba, který řekl svému římskému kolegovi na společné schůzce: „Možná jsi to nepochopil, ale my tu nemáme rozhodovat o tom, kdo je kompetentní, ale kdo může nebo nemůže vést vyšetřování. V Miláně, je to v tomto historickém a neopakovatelném okamžiku možné. Tady v Římě ne.“ Jednalo se o zřejmý důkaz plného převážení logiky politické nad právní. Cit. viz Pini, M.: *Una vita, un'era politica*, s. 568

³³⁴ Přesně od 28. října 1993 do 28. dubna následujícího roku, kdy byl Cusani odsouzen k osmi letům odnětí svobody a finanční náhradě ve výši 168 miliard lir. Viz Pini, M.: *Una vita, un'era politica*, s. 579

Už soudní proces jako takový obecně poskytuje výborné podmínky pro diskreditaci a proběhnutí degradačního rituálu (sám je rituálem par excellence, kdy nic neprobíhá jako mimo jeho rámec ve sférách běžného života a vše je striktně formalizované³³⁵). V Itálii počátku devadesátých let k tomu ještě významně přispěla nedávná změna „technických podmínek“ soudního přelíčení, tedy změna procesuálního práva, v jejímž důsledku původní vyšetřovací či smíšený proces vystřídal proces jednací či obžalovací³³⁶, což zásadním a nenahraditelným dílem přispělo k atraktivitě, kterou při své enormní medializaci mohl nabýt a nabyl proces se Sergiem Cusanim. Podle nového trestního zákoníku totiž formování důkazů a získávání informací mělo napříště probíhat až v sále v průběhu přelíčení. Předseda tribunálu a soudci znali maximálně základní linie případu, přičemž úkol představit ho, popsat trestný čin, výsledky vyšetřování a představit možnosti žaloby bylo zcela na státním zástupci (a pochopitelně obhájci obžalovaného) a všechno to, co se „doopravdy stalo“³³⁷, bylo rekonstruováno až v průběhu výslechu. Z tohoto důvodu ještě nabyly na relevanci argumentační postupy a schopnosti, prezentované a využívané ke získávání informací a na podporu předkládaných tezí, a prokurátorům se tak dostal do rukou enormní potenciál a možnost promítat do případu svůj pohled na věc, neboť prostým popsáním faktů určitým způsobem mohli vyslychanému připsat negativní morální atributy a dostat ho do nepříjemné defenzivy, kdy byl dotyčný nucen hledat strategii k záchraně vlastní důstojnosti.³³⁸

Prakticky bezprostředně po vypuknutí „maxiprocesu“ akce „Čisté ruce“, minimálně co se týče vnímání ze strany veřejného mínění, sám Cusani jakožto obžalovaný, a tedy podle „normální“ právní logiky hlavní figura v tomto procesu, prakticky okamžitě ustoupil do pozadí a hlavními „souzenými“ se místo něj stali z hlediska práva pouze v podstatě předvolaní svědci³³⁹, jimiž byli prominentní osobnosti první republiky. Hlavní pozornost se soustředila (předvolána byla celá plejáda manažerů

³³⁵ Pozice dvou stran účastníků se přelíčení je výrazně asymetrická ve prospěch „zástupců spravedlnosti“, jsou striktně stanovena pravidla pro braní si a dávání slova a podobně. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 143

³³⁶ Viz tamtéž, s. 78

³³⁷ Cit. viz tamtéž, s. 138

³³⁸ Viz tamtéž, s. 100 a 138

³³⁹ Předvolaní politici v procesu s Cusanim vystupovali přesně řečeno v pozici, kterou italský soudní systém definuje jako „vyšetřovaný pro trestný čin související“ (*indagato per reato connesso*), kteří narozdíl od svědků ve striktním slova smyslu mohou odmítnout odpovídat na otázky jako celek i na jakoukoli specifickou otázku a narozdíl od svědků nevypovídají pod přísahou. Je ale možné o nich zjednodušeně hovořit jako o svědcích, což ostatně dělá s podobnou malou vysvětlivkou i G. Fele. Viz tamtéž, s. 148

státních i soukromých podniků, bankéři, zástupci veřejné správy) zejména na vrcholné politické představitele jako Craxi, Forlani, La Malfa, Martelli, Altissimo či dokonce Bossi³⁴⁰, jejichž prostřednictvím se souzenou v procesu symbolicky stala italská politická třída. Nad vlastní, striktně právní rovinou procesu zde zcela převážila řeckně rovina morální a proces se takto mohl stát v první řadě nefalšovaným degradačním rituálem sloužícím k delegitimizaci politických představitelů první republiky, v čemž je třeba spatřovat jeho hlavní a nejdůležitější význam.

Politici představitelé v procesu vyslyšení, ač byli předvoláni, pouze aby osvětlili určité aspekty praxe nezákonného financování politických stran, o které se soudní tribunál zajímal, byli vystaveni strategii radikálního zpochybnění svých morálních kvalit a ocitli se v situaci, kdy se museli bránit ve dvou rovinách – právní a morální. Toto bylo nanejvýš obtížné, neboť důsledky jakékoli strategie, kterou pro svou obranu mohli zvolit, nejen že nebyly pro obě roviny jdoucí zcela shodným směrem, ale dokonce byly zpravidla v přímém vzájemném rozporu (zaměření se plně na co největší minimalizaci právních důsledků znamenalo katastrofální důsledky pro „image“ a v podstatě naopak). Přitom ale logicky nešlo od ani jedné z nich odhlédnout. To, jak velmi politikům záleželo v procesu natolik medializovaném nejen na právních důsledcích jejich vystoupení, ale i na záchraně vlastní tváře³⁴¹, je zřejmé z toho, že ani jeden z nich, ač na to měli právo, neodmítl odpovídat na otázky státního zástupce – jímž nemohl být nikdo jiný, než Antonio Di Pietro, jehož hvězda v té době zářila nad všechny ostatní - ani nepožádal o to, aby jeho výslech nebyl natáčen televizními kamerami.³⁴²

---

³⁴⁰ Z dalších jmen například Vizzini, Pomicino, De Michelis.

³⁴¹ Koncept „tváře“ G. Fele přejímá od Goffmana, který vychází z toho, že v každém vztahu vyžadujícím interakci s jinými osobami tíhne k přebírání určité linie chování, k vyhodnocování reakcí našich partnerů v dialogu a k tomu, že v jeho průběhu máme tyto jejich reakce na paměti. V podstatě tedy pouze prezentujeme svoji tvář, pozitivní sociální hodnotu, kterou člověk pro sebe vyžaduje prostřednictvím toho, co si o něm myslí ostatní na základě dojmu získaného z určitého kontaktu s ním. Brown a Levinson pak rozlišují mezi *pozitivní a negativní tváří*, kdy ta pozitivní je koherentní obrázek o sobě samém, který si dotyčný přeje, aby byl ostatními oceňován a potvrzován, aby byl uznáván, podporován, pochopen, obdivován; ta negativní pak představuje základní nárok na rezervovanost, na neporušitelnost osobního prostoru, na svobodu konání od vnějších požadavků. Více viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 139-140

³⁴² Vit tamtéž, s. 37

3.4.3 Volba diskurzivních strategií aktérů procesu

Mnozí z politiků, kteří museli v rámci procesu s Cusanim předstoupit před státního zástupce a vystavit se tak před očima veřejnosti jeho snaze o jejich degradaci, se pochopitelně pokoušeli různými dostupnými praktikami a strategiemi zachránit si svou tvář a ne pouze pasivně degradaci přijmout. Podle Giglioliho k tomuto cíli – omezit degradující vliv veřejného odsouzení - obecně mohou vést tři základní typy strategií: sociologická, psychologická a „sémantická“.³⁴³ První je založena na snaze vyslychaného ukázat, že za universalistickými nároky obžaloby se ve skutečnosti skrývají mnohem prozaičtější zájmy a vazby partikulárního charakteru. Co se týče potenciálu úspěšného využití této strategie v Cusanioho procesu, byl vzhledem k tehdejší atmosféře všeobecné nakloněnosti akci „Čisté ruce“ takřka nulový³⁴⁴. Podstatou druhého typu strategie pak je zpochybnit „normálnost“ žalobce, jeho duševní zdraví, a tedy zbagatelizovat obvinění jím vznesená. Rovněž tento způsob obrany ale v inkriminované době pozbyval veškeré efektivitu, ba dokonce se minul účinkem již bezprostředně po vypuknutí tangentopolis, kdy se k němu mnozí politikové uchýlovali, nicméně soudní moc jako aktér už nebyla marginalizovatelná a upozaditelná takto snadno.

Logicky tedy jediným typem strategie, který představitelům první republiky v procesu zbyl, byl ten třetí, který tkví v pokusu alespoň definovat události a fakta týkající se výsledku jiným způsobem, než jak je prezentuje obžaloba. Zachování si tváře v rámci „maxiprocesu“ tangentopolis, to, jak z něj vyslychaný vyšel před zraky veřejnosti, tedy bylo do velké míry produktem volby jeho „diskurzivní strategie“, přesněji výslednicí diskurzivních strategií aktérů procesu. Giglioli v této souvislosti definuje pět hlavních „rámců“ (ve smyslu *frame of interpretation* – interpretačního rámce)³⁴⁵, které se v procesu s Cusanim vyskytly a do nichž jeho aktéři promítali konkrétní fakta, která byla předmětem přelíčení. Právě tyto na počátku zvolené rámce

³⁴³ Viz tamtéž, s. 38

³⁴⁴ Toto se částečně změnilo až za druhé republiky.

³⁴⁵ Podle Batesona a později Goffmana jakékoli verbální i neverbální sdělení nemůže být pochopeno bez toho, aniž by se vztahovalo k nějakému meta-sdělení upřesňujícímu interpretační rámec, v němž lze toto sdělení aplikovat. V každodenním životě pak neustále používáme různé rámce, abychom dali smysl interakcím, jichž se účastníme, abychom je zařadili a byli schopni je interpretovat. Jedná se tedy o nezbytnou pomůcku naší orientace v sociálním životě, poskytující nám „vodítka“, definici situace, v níž se nacházíme. Zároveň pak ale jakmile jsou rámce jednou formulovány, získávají vlastní autonomii a objektivitu a zužují prostor subjektu, který je používá. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 42-43

pak determinovaly příslušné argumentativní strategie těch, kteří si ten který z nich zvolili, k němuž se svou interpretací vztahovali, a tudíž i jejich schopnost postavit se své degradaci, o niž usiloval státní zástupce.

3.4.3.1 Dominantní rámec „Čisté ruce“

První interpretační rámec, výchozí pro celý proces, neboť byl zároveň dominantní pro celý konec první republiky, který se v něm se odehrával, byl rámec prokurátorů, ten, pod kterým celá akce vešla ve známost, tedy „Čisté ruce“. Mezi ostatními potenciálními způsoby interpretace událostí měl tento vzhledem k šíři a míře podpory, které se v té době celé „tažení“ soudců proti vládní politické třídě první republiky těšilo, ve své době neohroženě privilegované postavení, a tudíž proti němu bylo pro ostatní velmi obtížné zaútočit a zpochybnit jej. Jeho podstatu vystihuje tento výrok Antonia Di Pietra: „Zákon o veřejném financování politických stran je státním zákonem. Kdokoliv ho poruší, dopouští se zločinu, který je morálně mnohem závažnější, když viníky jsou naši zástupci v parlamentu, ti, kterým jsme dali naši důvěru. Případ Montedison je projevem korupce na vysokých místech, která spočívá v centru veřejného života a ohrožuje morální řád v zemi a samotnou esenci demokracie.“³⁴⁶ Z těchto slov jasně vyplývá již prezentovaná důležitá skutečnost nejen pro proces samotný, ale pro celou tangentopolis, a to že jí dominující rámec byl primárně založen na morální a nikoli právní bázi, což potvrzuje podstatu procesu jako degradačního rituálu – státní zástupce v tomto rámci nevystupuje a není vnímán čistě či prvotně jako vykonavatel zákona, „zástupce práva“, nýbrž jako „zástupce morálky“, který „demaskováním viníků dovršuje rituál očisty veřejné sféry“³⁴⁷, když klade do přímého protikladu základní hodnoty (jako bezúhonnost, čestnost a respektování zákona) a ilegální praktiky politické rutiny.³⁴⁸ Interpretace fakt tímto způsobem politické lídry degradovala do pozice cynických ziskuchtivců, kteří zradili mandát daný jim jejich voliči s vidinou vlastního zisku či zisku jejich strany.³⁴⁹

---

³⁴⁶ Cit. viz tamtéž, s. 44

³⁴⁷ Cit. viz tamtéž

³⁴⁸ Viz tamtéž

³⁴⁹ Viz tamtéž, s. 45

3.4.3.2 Kontra-strategie politiků

Další čtyři rámce pak již nebyly ničím jiným než snahou ze strany vyslychaných politiků této interpretaci konkurovat a nějakým způsobem čelit překerní a neobvyklé situaci, v níž se nacházeli, o což se pokusili prostřednictvím do čtyř skupin zařaditelných diskurzivních strategií, které si v procesu „zvolili“ (uvozovky proto, že nejde v tomto případě o věc racionálního čistě utilitaristického kalkulu *per se*, ale spíše o retrospektivně hodnocený způsob přístupu a postoje).

Celkově nejfrekventovanější³⁵⁰ „kontra-rámec“ v procesu je možné podle Giglioliho nazvat „*Přiznávám, jsem viník*“, v duchu vět republikánského předsedy Giorgia La Malfa: „*Přiznávám, že jsem (si řekl o a) přijal příspěvek způsobem porušujícím zákon o veřejném financování stran. Přejímám za to zodpovědnost a jsem připraven zodpovídat se před zákonem. Trvám ale na upřesnění, že toto byla normální praxe a příspěvek neměl vliv na moji politickou autonomii.*“³⁵¹ Jádrem tohoto rámce tedy bylo uznání tezí obžaloby o vině ve smyslu přijetí nelegálních peněz pro stranu nebo pro volební kampaň, a tudíž v důsledku i akceptování své degradace a konce vlastní politické kariéry. Nicméně míra této degradace a důsledky z ní plynoucí velmi záležely a lišily se případ od případu. Jednak podle toho, jestli vyslychaný přiznal osobní obohacení se, či pouze přijímání nelegálních peněz pro stranu (v prvním případě byla degradace úplná, ve druhém, i když se stále pochopitelně jednalo o právně ilegální čin nebo konání, jeho degradační vliv mohl být menší vzhledem k tomu, že ilegality připadla primárně *roli* obžalovaného v systému - funkci, které zastával, pozici, ve které něco podobného „bylo normou“, a ne jemu jakožto konkrétní osobě a jeho osobní vina tak byla v rámci obecného vnímání oslabena³⁵²). A rovněž záleželo na tom, jestli přiznání bylo absolutní - tedy bez citované La Malfovy výhrady, že šlo o obecnou praxi, a tedy postrádalo jakoukoli snahu o sebeospravednění, kdy degradace byla opět absolutní³⁵³, nebo právě se snahou bránit se a morálně distancovat od zaběhnuté praxe, kdy si vyslychaný mohl částečně zachránit tvář podle stejné logiky rozpojení osobní zodpovědnosti a zodpovědnosti vázané na „*roli*“.

Naopak co do četnosti použití v Cusaniho procesu zcela ojedinělou strategií zvolil křesťanskodemokratický politický „matador“ Arnaldo Forlani, jehož rámec

³⁵⁰ Zvolili si ho například Vizzini, Altissimo, La Malfa, Pomicino, De Michelis či Martelli. Viz tamtéž

³⁵¹ Cit. viz tamtéž

³⁵² Právě tuto strategii rozpojení role a konkrétní osoby použil La Malfa. Více viz tamtéž, s. 45-47.

³⁵³ Takto se zachovali například Altissimo či Vizzini. Viz tamtéž

Giglioli označuje jako „*Nic jsem o tom nevěděl*“. Ne že by snad prvky tohoto přístupu nebyly přítomné i ve výpovědích jiných politiků, co se týče rámců, jsou stále jistou schematizací a „ideálními typy“, ale úplně a do všech důsledků byl jeho reprezentantem právě jen Forlani. Exemplární pro jeho postoj bylo prohlášení: „Nemyslím, že pod mým vedením získávala moje strana ilegální příspěvky. V každém případě, kdyby tomu tak přece jen bylo (ale já to vylučuji), absolutně nic jsem o tom nevěděl. Financování byla záležitost týkající se správy strany a nikoli jejího politického vedení. Jestliže administrativní tajemník strany tvrdí, že mě o nelegálním financování informoval, zjevně se mýlí nebo si špatně vzpomíná. Nevěděl jsem ani, že docházelo k nelegálnímu financování v rámci stran jiných.“³⁵⁴ Je evidentní, že hlavním smyslem vztahování se k tomuto rámci bylo ze strany Forlanioho co nejvíce zredukovat právní důsledky procesu pro jeho osobu, které tak v podstatě jako jediný z vyslychaných plně upřednostnil. To mělo ale zároveň katastrofální dopad na jeho obraz veřejného činitele v očích veřejnosti, neboť tato strategie ho nezbytně musela zahnat do kouta, a rovněž se tak stalo – v první řadě bylo takřka nemožné, i přes značnou decentralizaci strany, na niž se Forlani v tomto směru snažil odvolávat, že o praktikách ilegálního financování skutečně nic nevěděl, potažmo existovala mnohá, již veřejně známá, svědectví usvědčující ho v tomto směru ze lži.³⁵⁵ Na druhou stranu ale, i kdyby snad byla tato alternativa být hypoteticky vzata v potaz jako možná, dlouholetý předseda strany, ministr a premiér by sám sebe totálně znemožnil svojí neinformovaností o tom, co „všichni věděli“, a tudíž nekompetentností pro výkon svých funkcí.³⁵⁶

V pořadí celkově čtvrtý rámeček procesu Giglioli pojmenovává „*Demokracie něco stojí*“ podle výroku jeho hlavního reprezentanta, jímž byl Bettino Craxi. Craxi svou obranu zakládal na následujícím základě, či lépe postoji: „Demokratický politický systém stojí na organizacích, stranách, které jsou stále komplexnější a nákladnější a které bylo potřeba udržovat při životě. Všichni z politické sféry věděli, že účetnictví všech stran, či alespoň těch největších, bylo zfalšované. Všechny větší strany přijímaly doplňkové zdroje pocházející z neformálních a nelegalizovaných příspěvků. Ale tyto zdroje byly z velké části směřovány k hrazení agendy politické, sociální a kulturní. Demokracie něco stojí. Jestliže strany zaniknou, směřujeme ke společnosti ovládané organizacemi demokratickými jen stěží, [ke společnosti ovládané] videokracií. Je

---

³⁵⁴ Cit. viz tamtéž, s. 48

³⁵⁵ Včetně administrativního tajemníka strany Citaristiho. Viz tamtéž, s. 48

³⁵⁶ Viz tamtéž, s. 48-49

možné, že vedle uspokojování těchto reálných potřeb stran došlo rovněž k epizodám skutečné a nefalšované korupce. Nelze ale z jednotlivostí činit obecné závěry [a slepě generalizovat], nelze kriminalizovat celou politiku, ani to, k čemuž mnohdy došlo neregulérním způsobem či porušením pokryteckého zákona, jako je ten o veřejném financování stran, který všichni porušovali. Existuje také politická ušlechtilost těch, kteří [politice] obětovali svůj život z nezištných důvodů a museli čelit problému, jak udržet v chodu organizace se stále rostoucími náklady.³⁵⁷ V tomto rámci je tedy, jak je zřejmé, možné specifikovat tři základní témata, kolem nichž je soustředěn a která tvoří jeho základ. Prvním je rozpor mezi „vysokou politikou“, tedy politikou principů, a politikou rutinní, založenou na zájmech a kompromisech, kdy ale tyto dvě nejsou vnímány stejně jako uvnitř rámce „Čisté ruce“ jako vzájemně se vylučující antiteze, nýbrž politika kompromisů je zde podmínkou pro možnost vykonávat následně politiku principů. Jedná se zde o nanejvýš realistickou koncepci politiky, v podstatě jen aplikující známou Weberovu dichotomii mezi etikou smýšlení a etikou odpovědnosti, kdy v tomto Craxiho pojetí je opravdovým a dobrým politikem ten, kdo se řídí druhou z nich. Druhým tématem je automatické přiznání plného povědomí o existenci praxe nelegálního financování stran, které bylo fenoménem rozšířeným ve všech hlavních stranách a byli si ho dokonale vědomi všichni politici; zároveň ale Craxi striktně odmítl, že by peníze přijímal sám a sám se jejich použitím obohatil.³⁵⁸ Třetím tématem pak bylo převzetí zodpovědnosti, kdy vyslýchaný přiznává, že se jednalo o porušování zákona, narozdíl ale od kajícnictví v rámci „Jsem viník a přiznávám se“ zpochybňuje nikoli své chování, ale samotnou normu, kterou „porušovali všichni“. Objevuje se zde tedy v této podobě jeden z průvodních motivů Cusaniho procesu, a to kontrast mezi zodpovědností politickou a zodpovědností legální, mezi nimiž Craxi volí politickou.

Poslední rámec, který se v procesu objevil, pak Giglioli poněkud posměšně nazývá „*Ale pro lásku boží, ano*“, podle věty, kterou jeho hlavní představitel – Umberto Bossi – během výslechu připustil, že i Liga Severu se snažila získat od Enimontu nelegální příspěvek³⁵⁹, a byla tak oproti svým prvotním prohlášením rovněž do jisté

---

³⁵⁷ Cit. viz tamtéž, s. 51

³⁵⁸ „Příspěvky byly vyřizovány přímo s administrátory strany. Podnikatelé by si ani nedovolili mluvit o těchto věcech se mnou. Osobně jsem nikdy nepřevzal ani liru, nikdy mi nikdo nic nedal, ani jsem nic nikdy nevyžadoval.“ Cit. viz tamtéž, s. 53

³⁵⁹ Jednalo se o část slovní výměny mezi Di Pietrem a Bossim v soudní síni, která se stala poměrně slavnou. Poté, co Bossi připustil Di Pietrovi, že se měl sejt s člověkem z Enimontu (C. Sama) proto, aby Lize „otevřel dveře“, odvětil zástupce prokurátora: „[...] výrazem otevřít dveře myslíte zavděčit se Samovi, aby vyhověl potřebám Ligy?“ Bossi: „Ale pro lásku boží! Je to politické hnutí, které nemá veřejné financování...“ Di Pietro: „Ale pro lásku boží, ano, nebo pro lásku boží, ne?“ Bossi: „Pro lásku

míry zapletena do obchodu s úplatky. Vhodným označením pro tento rámec by ale podle Giglioliho rovněž bylo „*Nové něco stojí*“. Bossiho argumentace se totiž odvíjela následovně: „Jsme mladá politická síla, která nikdy nebyla zkompromitována prvorepublikovou korupcí. Všichni se stavěli proti nám a velice jsme potřebovali finanční zdroje, které jsme vyhledávali, jak nejkorektněji to šlo. Těsně před volbami naší straně velká společnost nabídla malý neregistrovaný příspěvek, který [administrativní] tajemník přijal. Ačkoliv se toto vše stalo, aniž bych o tom věděl, i já bych se zachoval stejně, kdybych byl na jeho místě, neboť se pro nás jednalo o otázku života a smrti.“³⁶⁰ Jednalo se o rámec svými charakteristikami velice podobný předchozímu – stejně jako Craxi, i Bossi deklaruje, že nikdy osobně nepřevzal žádné peníze a z právního pohledu je tudíž neviný, zároveň však vzhledem k okolnostem tuto praktiku brání jako politicky akceptovatelnou - ale odlišoval ho od něj jeho základní a konstitutivní rys, a to právě kontrast mezi starým a novým. Tedy zatímco Craxiho rámec představoval obranu minulého režimu, ten Bossiho implikoval přesně stejně kritický pohled na prvorepublikové praktiky jako tomu bylo v pozici státního zástupce. Navíc právě tématem, na němž Bossi v procesu lpěl takřka nejvíce, bylo vyjadřování nevole, že je spojován se zkorumpovanými politiky první republiky, proti nimž tolik vystupoval a brojil, což bylo jako obrana velmi účinné.

3.4.4 Důsledky jednotlivých strategií a role A. Di Pietra

Co se tedy týče efektu použití těchto jednotlivých rámců ze strany politiků na míru jejich degradace v očích veřejnosti, a tudíž i úspěšnosti degradačního rituálu, je podle Giglioliho možné rozdělit je do dvou skupin, respektive párů. První by tvořily „Přiznávám, jsem viník“ a „Nic jsem o tom nevěděl“, kdy vyslyšení v podstatě plně akceptovali definici situace prezentovanou Di Pietrem a omezovali se ve své obraně pouze na dovolávání se polehčujících okolností nebo na popírání, že spáchali to, co je jim připisováno.³⁶¹ Tyto strategie pro zachování si tváře nebyly zrovna účinné. Naopak druhé dvě, tedy Craxiho „Demokracie něco stojí“ a Bossiho „Ale pro lásku boží, ano“, se zakládaly na předefinování okolností vzhledem k prezentaci obžaloby, což

---

boží, ano, mějte trpělivost, ach, to je mizérie!“ Cit. viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 54

³⁶⁰ Cit. viz tamtéž, s. 53-54

³⁶¹ Viz tamtéž, s. 56

v důsledku umožnilo jejich představitelům co do ztráty tváře vyjít z procesu relativně bez úhony, tedy přesněji řečeno bez toho, aby jim proces v očích veřejnosti přitížil.

To, že mezi oběma dvojicemi rámců byl co do efektu skutečně značný rozdíl a že volba rámce měla klíčový význam, je jasně patrné, vezmeme-li v potaz výchozí pozice jednotlivých politiků před jejich výslechem v rámci procesu. „Diskreditační předpoklady“³⁶² Craxiho, který byl vnímán jako ztělesnění neřestí první republiky, rozhodně nebyly menší než ty Forlaniho nebo Martelliho, ba naopak; a stejně tak Bossi stál v komplikované pozici toho, kdo „káže vodu a pije víno“. Přesto jejich „vystoupení“ tváří v tvář Di Pietrovi bylo veřejností vnímáno v porovnání s ostatními velmi odlišně - ve prospěch Craxiho a Bossiho a v neprospěch těch ostatních.

Úspěšnost argumentačních strategií dvou posledně jmenovaných v tomto ohledu byla důsledkem toho, že rámce jimi zvolené umožnily odsunout stranou právní aspekty situace a soustředit se místo toho primárně na ty politické, tedy vrátit depolitizovanému problému jeho politický rozměr. Na poli právní definice událostí a stavu věcí a na poli morálním vyslyšení politici prohrávali, a to jak s ohledem na to, že fakta zřetelně svědčila pro jejich vinu z pohledu zákona, tak i proto, že byli nuceni prezentovat se jako soukromé osoby, usilující pouze o vyhnutí se právním důsledkům svého jednání, tudíž museli skončit zcela zdegradovaní.³⁶³ Příznačný byl v tomto ohledu „osud“ Forlaniho, jehož vystupování a opakované tvrzení, že nic nevěděl, působilo vzhledem k okolnostem až bizarně a směšně a jeho vystoupení se rovnalo oné metaforické „společenské sebevraždě“³⁶⁴, zvláště ještě s přihlédnutím k tomu, že pro svou záchranu neváhal svést vinu na jiné osoby.³⁶⁵ Oproti tomu Craxi, z procesu rozhodně nevyšel poníženy³⁶⁶, nemluvě o Bossim, který vcelku bez problémů i v novém systému pokračoval v politické kariéře.³⁶⁷ Oba dva totiž dokázali přenesením pozornosti od svojí

---

³⁶² Cit. viz tamtéž

³⁶³ Viz tamtéž, s. 56-7

³⁶⁴ Giglioli vnímání Forlaniho vystoupení ze strany veřejnosti ilustruje pomocí novinových titulků, které se objevily následujícího dne po jeho výslechu, jako například „Forlani jako zkamenělý“, „Arnaldo na koberečku“, „Forlani na rožni“, „Arnaldo bledý a vystrašený“, „Arnaldo, DC, zbitý a poražený“. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 51

³⁶⁵ Vše se snažil svést výhradně na Citaristiho. Viz tamtéž, s. 50

³⁶⁶ Titulky v novinách týkající se jeho výslechu zněly například „Bettino se zdviženou hlavou“, „Dlouhé burácení“. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 53

³⁶⁷ V této souvislosti stojí za zmínku, že mezi těmi, kdo si dokázali v procesu zachovat tvář, byl i jediný skutečný obžalovaný Sergio Cusani, který zvolil strategii v tomto procesu bezprecedentní, když se rozhodl s Di Pietrem naprosto nespolutracovat a zcela odmítl vypovídat a poskytovat státnímu zástupci jakékoli informace výměnou za mírnější podobu svého trestu. Rozhodl se tedy nepřistoupit na logiku degradačního procesu a plně si zachovat svou posavadní identitu a hrdost. Více o vyslyšení Cusaniho

konkrétní právní viny směrem „ke konfliktu mezi formálními požadavky ‚pokryteckého‘ zákona a nadřazenými politickými imperativy“³⁶⁸ a ke svým morálním vlastnostem politických lídrů, tudíž představitelů kolektivních subjektů, degradační efekt oslabit.³⁶⁹ Jinými slovy, dokázali se „departikularizovat“³⁷⁰, a zvýšit tak svoji důležitost a váhu, a tím zároveň zmenšit asymetrii mezi sebou samými a státním zástupcem. Asymetrii, která je jedním ze základních konstitutivních prvků degradačních ceremoniálů, neboť, jak již bylo řečeno výše, jejich úspěch je přímo závislý na schopnosti žalobce stát se ztělesněním veřejné morálky stojícím proti tomu, kdo se proti ní prohřešil. „Jestliže [ale] obžalovaný dokáže prezentovat svůj způsob chování ne jako porušení pravidla, nýbrž jako jednání, které bylo plně v souladu s jinou soustavou pravidel a morálních imperativů sdílených jinými subjekty, transformuje degradaci v konflikt hodnot.“³⁷¹

Rovněž se dá říci, že v zachování si tváře byli úspěšní ti, kteří dokázali obhájit svoji důvěryhodnost, ne v otázce přiznání či popření viny, ale v zachování vnitřní koherence svého vystupování, jak během procesu, tak i co se týče jejich předešlých činů a postojů, tak, jak byly veřejností vnímány. Významnou roli pro zachování této důvěryhodnosti a pro výslednou míru degradace obecně sehrála z logiky nových pravidel průběhu soudního procesu i podoba interakce mezi vyslychaným a Di Pietrem, která se případ od případu lišila v závislosti na tom, jaký postoj a strategii vůči konkrétním osobám státní zástupce zaujímal a nakolik jim nechal volný prostor k realizaci jimi zvolených strategií. Jeho pozice mu umožňovala, aby to byl právě on, na jehož vůli bude do velké míry záviset výsledek degradace, protože se mohl volně rozhodovat, v závislosti na své taktice, jestli vyslychanému poskytnout prostor a ulehčit mu jeho pozici, nebo mu klást překážky a vše mu zásadním způsobem ztížit.³⁷²

Za dva extrémy na škále konkrétních případů je možné opět označit výslechy Craxiho a Forlaniho. Zatímco Forlani byl podroben velmi tvrdému výslechu s použitím

---

viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 112-120

³⁶⁸ Cit. viz tamtéž, s. 57

³⁶⁹ I pro ně bylo nejtěžší, zcela v souladu s popsáním, jakmile byli donuceni bránit se na výhradně osobním poli. Pro Bossiho tato situace nastala ve chvíli, kdy při výslechu tvrdil, že o jistých konkrétních nelegálních penězích pro stranu nebyl informován a že je tedy i z právního hlediska neviný, stejně tak pro Craxiho byly nejhroší výpady proti jeho osobě z předcházejících měsíců, kdy byl jako soukromá osoba napadán z unikání před spravedlností, když Sněmovna zamítla žádost o jeho stíhání (viz kap. 1.8). Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 57

³⁷⁰ Cit. viz tamtéž

³⁷¹ Cit. viz tamtéž

³⁷² Viz tamtéž, s. 100

celého spektra diskreditačních technik³⁷³, ten Craxiho probíhal takovým stylem, že až vyvolával dojem a mnohé následné spekulace, že byl Di Pietro Craximu příznivě nakloněn a v rozporu s obecným očekáváním, že na něj bude abnormálně útočit, došlo v podstatě k pravému opaku – Di Pietrův postup vůči socialistickému expředsedovi se jevil jako smířlivý až spojenecký. Nejenže byl Craximu ponechán prostor k tomu, aby mohl bez přerušování mluvit a často přitom i stáčet diskurz jiným směrem, a tak částečně ze svého pohledu kontrolovat situaci, ale dokonce mu bylo umožněno i klást otázky, kdy mu Di Pietro v rámci své údajné strategie nechat ho co nejvíce mluvit, aby mohl prozradit potenciálně důležité skutečnosti a především potvrdit, o jak rozsáhlé praktiky se jednalo, přitakával, glosoval a i podporoval některá jeho tvrzení.³⁷⁴ Po celou dobu Craxiho výslechu tak Di Pietro jen velice volně vedl linii slyšení a bylo to vždy až po opakovaných intervencích předsedajícího soudce Tarantoly, kdy se vrátil k příslušnému postupu.³⁷⁵ Sám Tarantola se obecně vyjádřil k prokurátorově jednání kriticky, když například řekl: „Di Pietrova obžaloba byla často nepřesná, někdy měla mezery, nepochybně zavádějící... Obhajoba několikrát správně ukázala její neschopnost. [...] A tribunál neskrýval své rozpaky nad tím, že musel přihlížet prezentaci důležitých důkazů a prohlášení v soudní síni, o kterých věděl jen státní zástupce, zatímco ostatním stranám byly neznámé“.³⁷⁶ Ale byl to Di Pietro, kdo byl v té době mediální hrdina na vrcholu popularity, avšak ať byl tedy důvod jeho chování jakýkoliv, jen umocnilo obrovskou roli subjektivity v rámci procesu s Cusanim i celé akce prokurátorů. Byly to tedy skutečně především zvolené rámce, spíše než obvinění a předcházející kritiky, které mohly za rozdíl ve stupních morální degradace pocházející z Cusanioho procesu.³⁷⁷

---

³⁷³ Nátlakovost jeho otázek, zostření formátu výslechu, strategické používání mlčení, provokativní otázky, přerušování a „skákání do řeči“, implicitní i výslovná obviňování, vyslovování pochyb, kontrování verzemi výpovědí jiných. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 207

³⁷⁴ Viz tamtéž, s. 109-110

³⁷⁵ Viz tamtéž, s. 206-207

³⁷⁶ Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 580; Di Pietrův přístup pro jeho těžko vysvětlitelnou toleranci ke Craximu během jeho výslechu kritizoval dokonce i šéfprokurátor Borrelli. Viz Pini, M.: *Una vita, un'era politica*, s. 577

³⁷⁷ Viz tamtéž

3.4.5 Enormní míra manipulace

Hlavní proces celé tangentopolis, který si deklaroval za cíl stát se inkarnací spravedlnosti vykonané nad zkorumpovaným systémem a prostředkem přerodu a očištění italské společnosti, tak byl jen jedním velkým představením a bází „mediálního kanibalismu“³⁷⁸, který v jeho průběhu dosáhl svého vrcholu. Několik let po skončení akce „Čisté ruce“ politolog Angelo Panebianco podrobil tuto koluzi mezi prokurátory a médií ostré kritice, když jednak napadl skutečnost, že pod vlivem masmédií se v obecném povědomí zcela zmátly kategorie státní zástupce a soudce v tom smyslu, že ti první, nazýváni rovněž soudci, v podstatě povýšili v očích veřejného mínění do stavu, který jim nepříslušel („soudci“ z „revoluce soudců“, pod kterýmžto jménem akce „Čisté ruce“ vešla ve známost i v zahraničí ve striktním slova smyslu vůbec soudci nebyli³⁷⁹), a zároveň z nich média vytvořila „hvězdy a proroky“³⁸⁰. Stejně tak Panebianco kritizoval, že tím, že média pravidelně přijímala za své teze obžaloby, byla to ona, která rozhodujícím způsobem přispěla k tomu, že teze obhajoby byly ve vnímání veřejnosti zcela rozdraceny již dopředu³⁸¹ a že problém znovunalezení rovnováhy mezi obžalobou a obhajobou nemohl dojít uspokojivého řešení.³⁸²

O míře mediální manipulace v průběhu tangentopolis a jejím dopadu na společnost výmluvně svědčí výsledek průzkumu z května roku 1995 mezi studenty univerzity v Perugii – jedné z nejkosmopolitnějších v celé Itálii - kteří byli požádáni, aby odpověděli na otázku, kdo byl nejodpornější osobností světových dějin. První skončil Giulio Andreotti, následován Bettinem Craxim, kteří takto v žebříčku negativně vnímaných světových osobností předběhli i například Hitlera nebo co do italské „scény“ Totò Riinu, zatímco na opačnou otázku nejvíce studentů odpovědělo jméno „hrdiny“ akce „Čisté ruce“ Antonia Di Pietra.

Celá komplexní a mimořádně složitá problematika systému „legitimní nelegálnosti“ první republiky, už tak dost okleštěná, byla vazbou mezi soudci a médií a jejím enormním manipulativním vlivem, který dosáhl podobně extrémních projevů,

³⁷⁸ O něm hovoří např. Sandra Cavicchioli. Viz Giglioli, P. P., Cavicchioli, S., Fele, G.: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, s. 79

³⁷⁹ Vzhledem k tomu, jak se ale tato konfuze stala běžnou i napříč odbornou literaturou italské i zahraniční provenience, i v této práci k ní někdy s mým plným vědomím dochází.

³⁸⁰ Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 522

³⁸¹ Ostatně obhájci z valné většiny dokonce s prokurátory spíše spolupracovali, než že by jim ostře čelili, ve snaze minimalizovat následky pro své mandanty. Viz např. Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 20-21

³⁸² Panebianco se takto vyjádřil pro *Corriere della Sera*, viz tamtéž, s. 522-523

ještě více zredukována a zbanalizována. Místo hledání skutečných odpovědí a řešení byla nejprve veškerá zodpovědnost za léta všemi přijímaný systém alibisticky svalena na politiky, a vše bylo dále schematizováno do povrchních „černobílých“ mediálních obrazů plně v duchu promísení video-logiky a logiky degradační ceremonie, kdy vystupování jednotlivců a jejich diskurzivní strategie byly tím, co rozhodovalo o míře viny a nevin.

3.5 Fenomén sebevražd

Jedním z důsledků štvavé kampaně médií a praktik prokurátorů byly desítky³⁸³ sebevražd, ke kterým došlo v přímé vazbě na obvinění v rámci akce soudců, ať už z důvodu neunesení důsledků způsobených zapojením do skandálu, ale i na protest proti stávajícím praktikám decimace systému první republiky. Zajímavá je v tomto ohledu paralela s koncem fašistického režimu v zemi, který zaznamenal sebevraždu takového druhu pouze jednou, a to ještě navíc jen člověka velice nízko postaveného³⁸⁴, což rovněž nevyhnutelně pobízí k uvědomění si atmosféry, kterou tangentopolis v zemi vyvolala a která byla natolik vyhrocená, že ani tato smutná bilance v průběhu konce první republika neměla prakticky žádný efekt na zmírnění používaných praktik.

Obzvlášť některé z těchto sebevražd ale vzbudily velkou pozornost, mezi nimi především dvě: ta lombardského tajemníka socialistické strany a poslance Sergia Moroniho z 2. září 1992 a ředitele ENI Gabriele Cagliariho z 20. července následujícího roku.³⁸⁵ Oba dva po sobě zanechali dopisy „na rozloučenou“, které byly následně publikovány, ve kterých vysvětlili důvody svého činu, poskytli svědectví o situaci té doby a zároveň oba učinili natolik bravurní analýzu podstaty problematičnosti akce „Čisté ruce“, že si zasluhují podrobné odcitování.

---

³⁸³ Údaje o jejich přesném počtu se u jednotlivých autorů liší, například Václav Bělohradský hovoří o čísle 34 (viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 43), Massimo Pini o 42 (viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 421).

³⁸⁴ Byl to předseda tiskové agentury *Stefani*, Manlio Morgagni. Viz např. Montanelli, I., Cervi, M.: *L'Italia degli anni di fango (1978 – 1993)*, s. 315

³⁸⁵ Cfr. kap 1.6 a 1.9.

3.5.1 Dopis Gabriele Cagliariho

Gabriele Cagliari svůj dopis na rozloučenou před spácháním sebevraždy ve vězení San Vittore v létě 1993 adresoval své rodině a ostře zde kritizoval praktiky prokurátorů, o kterých bylo pojednáno výše.³⁸⁶ Mimo jiné v něm napsal:

„Kriminalizace způsobů chování, které byly společné všem, i soudcům samotným a i těm v Miláně, vyloučila ze hry pouze některé z nás, byli jsme postaveni na pranýř a předhozeni zášti veřejného mínění. Těžká, nevyvážená a nespravedlivá ruka spravedlnosti pak udělala zbytek. Zachází se s námi jako bychom ani nebyli lidé, jako se psy zahnanými vždy zpět do boudy. Jsem tu již přes čtyři měsíce nelegitimně zadržován. Neexistuje žádné nebezpečí, že bych mohl znovu udělat cokoli z toho všeho, co je mi kladeno za vinu, ani že bych mohl mařit příslušné důkazy, jelikož už nemám žádné rozhodovací ani jiné kompetence, neexistují ani žádné dokumenty, jež bych mohl zfalšovat. Ani bych nemohl nikam utéci, bez pasu, bez dokladů a navíc vytrvale kontrolovaný, jak to oni mají ve zvyku dělat. Mimoto je mi šedesát sedm let a zákon vyžaduje, aby jen za výjimečně vážných a nebezpečných okolností byl takový člověk vězněn v tak ponižujících podmínkách.

Jak ale víte, motivy této krutosti jsou dosti jiné, ostatně nám je opakovaně říkají i sami soudci, i když s absolutním zákazem zaprotokolovat je, ačkoliv to zákon předepisuje. Cílem těchto soudců, zvláště těch z milánské prokuratury, je donutit každého z nás, aby neodvolatelně a jednou provždy přetřel pouta se svým ‚prostředím‘, jak tomu říkají. Každý z nás, v očích veřejnosti ve své důstojnosti již zkompromitován, jen proto, že je vyšetřován nebo v horším případě zatčen, se musí stát ochotným ke ‚spolupráci‘, která spočívá ve zrazování a udávání, aby se stal nedůvěryhodným a nespolehlivým, tím, co oni sami nazývají ‚hanebný‘. Podle těchto soudců by tedy každému z nás měla být překažena jakákoli budoucnost, a tedy život. [...] Došel jsem k přesvědčení, že soudci nepovažují vězení za nic jiného než za nástroj své práce, psychologického mučení, [... v]ězení není než ohradou pro zvířata bez vlastní hlavy a bez duše. [...] Jak jsem řekl, jsme psi v boudě, ze které nás každý prokurátor může vytáhnout, aby předvedl vlastní cvičení a ukázal, že je lepší a přísnější než ten, který to své předvedl před pár dny či hodinami. Soutěží spolu jako trhovci, ovšem s tím

---

³⁸⁶ Právě z důvodu, že Cagliariho dopis je rovněž ilustrací praktik soudců, o nichž bylo výše pojednáno, zařazuji ho před Moroniho dopis, který naopak „uvádí“ úvahy v textu následující, ač chronologicky byly oba dopisy napsány v pořadí opačném.

rozdílem, že v tomto případě jde o lidskou kůži. Není tedy možné přijmout jejich soudy, ať už jakékoli. Ničí samotné základy kultury práva a kulturu práva jako takovou, neodvolatelně kráčejí cestou vedoucí k jejich autoritářskému státu, jejich režimu totální asociálnosti. V takovém žít nechci.

Zničili důstojnost celé třídy advokátů, kteří již nejsou schopni vést obhajobu nebo reagovat na neustálé porušování našeho základního práva být vyšetřováni a poté souzeni v souladu se zákony Republiky. A nejsou to jen advokáti, laičtí kněží společnosti, kdo prohrávají válku, ale celý národ, který bude trpět jejími důsledky po dlouhou dobu.

Těch pár z nás, kteří padli do rukou této ‚spravedlnosti‘, jsou obětními beránky národní tragédie stvořené touto revolucí. Jsem přesvědčen, že jsem povinen tuto roli odmítnout. Činím toto rozhodnutí při plném a jasném vědomí a s jistotou, že dělám správnou věc. [...]“³⁸⁷

3.5.2 Dopis Sergia Moroniho

Sergio Moroni svůj dopis adresoval tehdejšímu předsedovi Sněmovny Giorgiu Napolitanovi a jednalo se o hořce pronikavou diagnózu toho, co se v Itálii na začátku devadesátých let rozpoutalo, ačkoli tangentopolis byla prakticky ještě v počáteční fázi. Text jeho velmi známého a hojně citovaného dopisu zněl:

„Vážený pane předsedo, rozhodl jsem se obrátit se na Vás s krátkým zamyšlením, dříve než po sobě nechám prázdné své křeslo v parlamentu, poté co ukončím svůj život. Není pochyb o tom, že prožíváme měsíce, které budou znamenat radikální změnu způsobu existence v naší zemi, její demokracie a institucí, které jsou jejím vyjádřením. V centru všeho je krize stran (všech stran), které musí změnit podstatu a povahu své role.

Nicméně však není správné, že se tak děje prostřednictvím povšechného a násilného procesu, v němž kolo štěstěny některým jedincům připisuje úlohu rituálních obětí. Připomíná mi to děsivou proceduru decimace, k níž docházelo v některých armádách, a jistým způsobem se mi zdá, že má s tím, co se tu teď děje, určitou spojitost. Stejně tak mi není cizí přesvědčení, že temné síly chystají plány, které nemají absolutně

---

³⁸⁷ Dopis v celém znění viz např. <http://giudamaccablog.splinder.com/1058828479#445480>. Cit. viz tamtéž a viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 46

nic společného s obnovou ani ‚očistou‘. Velký závoj pokrytectví (sdíleného všemi) přikrýval dlouhé roky způsob fungování stran a systém jejich financování. Je typicky italské stanovit pravidla a zákony, o kterých se ví, že nebude možné je respektovat, přičemž se vychází z tiché dohody, že se všichni navzájem budeme krýt ve vymyšlení procedur a jednání, kterými budeme ona pravidla porušovat.

Jsem si vědom toho, že často není snadné rozlišit mezi těmi, kteří jen v zájmu strany přistoupili na přizpůsobení se procedurám z legálního hlediska nesprávným, a těmi, kdo z nich naproti tomu udělali nástroj svého osobního obohacení. Přesto je ale takovéto rozlišování nezbytné, a to primárně v morální než v legální rovině. Rovněž se mi nezdá správné, že natolik důležitá a citlivá věc je každodenně předhazována lačnému konzumu v podobě novinových a televizních rubrik, kterým je dovoleno zničit tvář a osobních důstojnost jedněch lidí pouhým citováním prohlášení a tvrzení jiných. Jsem si vědom toho, že existuje právo na informace, avšak existují i práva osob a jejich rodin. K tomu se přidává sklon některých politických subjektů vrhat se jako šakalové na mršiny, hledající tak vlastní nedůstojný užitek, zapomínající přitom ale, že sami byli nejrůznějšími způsoby protagonisty systému, za jehož nelítostné kritiky se dnes prohlašují.

Nevěřím, že si tato naše země vybuduje takovou budoucnost, jakou si zaslouží, pěstováním klimatu pogromu vůči politické třídě, jejíž meze jsou všeobecně známy, která ale přesto udělala z Itálie jednu z nejsvobodnějších zemí, v níž občané mohou nejen vyjadřovat vlastní myšlenky, ale i plně realizovat své možnosti a schopnosti. Začal jsem svou politickou kariéru v PSI velmi mladý, bylo mi teprve sedmnáct let. Stále ještě s vášní vzpomínám na mnohé politické bitvy a na ideály, ale dopustil jsem se chyby v tom, že jsem přijal ‚systém‘. Domníval jsem se totiž, že přijímat příspěvky a podpory pro činnost strany lze v kontextu, v němž se jedná o všeobecnou praxi, ospravedlnit, nikdy jsem si ale neřekl o úplatek, a už vůbec ne ho vyžadoval. Nikdy, opakuji nikdy, jsem úplatky nedomlouval, ani jsem přímo či nepřímo neovlivňoval administrativní procedury nesprávným a neregulérním způsobem, že by pak byly v rozporu s obecným zájmem.

Přesto jsem dnes zapleten do skandálu zvaného ‚tangentopolis‘ a označován za ‚zloděje‘ stejně jako jsou dnes mnozí další. Odmítám to, s jasným vědomím, že jsem nikdy nepřijal k osobnímu užítku ani jedinou líru. Ale když je slovo příliš měkké, nezbyvá než rozhodné gesto. Jenom si přeji, aby můj čin přispěl k vážnějšímu a spravedlivějšímu zamyšlení, k volbám a rozhodnutím vedoucím k vyzrálé demokracii,

kteřá se musí chránit. Hlavně si ale přeji, aby posloužil k tomu, že jiní v mé situaci budou ušetřeni morálního utrpení, které jsem prožil v těchto týdnech, že nedojede k hromadným procesům (pouličním nebo televizním), které mění předvolání k výsledku v odsouzení.“³⁸⁸

3.6 Rozdílný přístup soudců

Sergio Moroni v jednom místě svého dopisu hovoří o tom, že fungování systému první republiky umožňovalo „pokrytectví, které bylo sdílené všemi“, což plně koresponduje s popisem z druhé kapitoly, že systém „legitimní nelegálnosti“ byl založen na tiché dohodě všech tradičních stran – vládních i opozičních – a na úzké propojenosti politického a ekonomického sektoru země (a na souhlasu veřejného mínění i sektoru soudní moci). Přesto ale „souzenou“ a zavrženou v rámci akce „Čisté ruce“ byla pouze politická třída, a to ještě se zásadní výjimkou, kterou představovala jako přímá následnice komunistické strany PDS.

3.6.1 PDS/PCI - „strana soudců“

Je pravdou, že někteří představitelé a členové PDS (dříve PCI) byli v rámci akce vyšetřováni a podíl strany na prvorepublikové „tiché dohodě“ byl dobře znám, nicméně postoj prokurátorů k potrestání i jejich reprezentantů byl minimálně ambivalentní a míra postihu této strany oproti ostatním byla zcela disproporční, a to i vezmeme-li v potaz, že se jednalo o stranu opoziční. Ba co víc, byla to právě PDS, která se postavila na stranu akce prokurátorů do té míry, že jí bylo obecně přezdíváno „strana soudců“³⁸⁹, neboť její vedoucí představitelé jasně tušili, že bude-li úspěšná a dovede k decimaci ostatních stran, budou to oni, kdo ze změněných podmínek síly bude profitovat.³⁹⁰ Stejně tak i pro

³⁸⁸ Cit. viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 30-32, Bělohradský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 24-25 a Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 45

³⁸⁹ Viz např. Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani pulite*, s. 55

³⁹⁰ Nabízí se zde znovu odcitovat Moroniho: „K tomu se přidává sklon některých politických subjektů vrhat se jako šakalové na mršiny, hledající tak vlastní nedůstojný užitek, zapomínající přitom ale, že sami byli nejrůznějšími způsoby protagonisty systému, za jehož nelitostné kritiky se dnes prohlašují.“ Viz 3.5.2

soudce bylo výhodné mít spojence v rámci politické sféry, a tak v průběhu tangenteropolis došlo k vytvoření vztahu jakési symbiózy mezi těmito dvěma skupinami.

V rámci milánského *poolu* byla vyšetřováním korupčního chování této strany pověřena státní zástupkyně Tiziana Parenti, která se stala součástí Borrelliho týmu jako poslední, až v průběhu jeho existence a ne na dlouho. Do odhalování zapletení PDS/PCI do nelegálních praktik se pustila s velkou razancí, ovšem právě z toho důvodu byla nucena na konci roku 1993 *pool* opustit, což se stalo velkým politikem a předmětem sporů, ideologických i utilitaristických, mezi zastánci a odpůrci (ex)komunistů. Bylo ale každopádně neoddiskutovatelným faktem, že se jednalo o jasný důkaz, že v rámci tangenteropolis nebylo každému zdaleka „měřeno stejným metrem“. Parenti rozpoutala na milánské prokuratuře ostrou roztržku, když na základě svých šetření nechala doručit soudní obsílku administrativnímu tajemníkovi PDS/PCI Marcellovi Stefaninimu, aniž by to „schválili“ ostatní členové *poolu*³⁹¹, a následně byla odsunuta na okraj a v podstatě nucena rezignovat na svou pozici. Podstatu „nepohodlnosti“ svého jednání a zároveň důvod k odlišnému přístupu vůči PDS vystihla sama státní zástupkyně v rámci jednoho pozdějšího rozhovoru větou: „Gerardo D'Ambrosio mi dal na srozuměnou, že nesmí být zasláno předvolání žádnému z exponentů PDS ..., neboť tato síla zajišťuje konsensus pro vyšetřování v rámci akce ‚Čisté ruce‘.“³⁹² Jednoduše tedy neexistovala vůle a žádný zájem konci první republiky dominující soudní moci, aby je podporující a na stranu jejich akcí se stavějící PDS byla zatažena do skandálů adekvátně svému reálnému podílu na nyní odsuzovaném systému.

Kroky proti PDS se tak omezily řekněme na ty pro evidentnost příslušných porušení zákona nezbytně nutné (například zatčení Prima Gregantiho³⁹³), a když už takovéto byly činěny, postavila se jim do cesty překážka, která zcela chyběla v případě všech ostatních stran – členové PDS nepropadli hysterii a snaze zachránit se obětováním prvních „obětí“ prokurátorům (čímž vynikli především socialisté, zcela v duchu Craxiho označení Chiesy „darebákem“ - *maruolo*³⁹⁴), ale udrželi „disciplínu“ a

---

³⁹¹ Jak píše Piero Colaprico, obsílky byly zpravidla posílány, shodli-li se na tom všichni členové *poolu*, což Parenti „porušila“, neboť s obsílkou Stefaninimu souhlasil pouze *gip* Italo Ghitti, naopak nejostřeji proti jejím snahám vystupoval Gerardo D'Ambrosio (mimo jiné známý svou levicovou orientací). Viz podrobněji Colaprico, P.: *Capire Tangenteropoli*, s. 48-51

³⁹² Vyjádřila se tak pro *Corriere della Sera* v listopadu 1994. Cit. viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 124

³⁹³ Více např. viz Colaprico, P.: *Capire Tangenteropoli*, s. 49-50, o dalších zatýkáních viz Pini, M.: *Una vita, un'era politica*, s. 558

³⁹⁴ Cfr. kap. 1.1.

jednotu.³⁹⁵ Přesto ale do vyšetřování nebyly zapojeny špičky strany a jak ironicky konstatuje Arturo Diaconale, zatímco tedy předsedové ostatních stran byli do vyšetřování vtaženi, neboť o ilegálních prostředcích ve své straně „nemohli nevědět“, vrcholní představitelé PDS evidentně beze všeho o tomto v rámci své strany nevědět mohli.³⁹⁶ Jediná PDS pak rovněž vyšla nezasažená z Cusaniho „maxiprocesu“, neboť když Di Pietro chtěl ke svědectví předvolat Achille Occhetta a Massima D'Alemu, předseda tribunálu Giuseppe Tarantola jejich předvolání zamítl³⁹⁷ (o vtažení představitelů této strany se při svém výslechu neúspěšně pokusil Craxi svou výpovědí, která by jinak jistě poskytla důležité indicie k prošetření³⁹⁸, po nichž by prokurátoři ihned „sáhli“, kdyby se jednalo o někoho z PSI či DC, ne však když šlo o „hájeného spojence“).

K negativnímu dopadu akce „Čisté ruce“ na PDS jako celek a její budoucnost tedy nejen že nedošlo, ba naopak se tato strana „svezla na vlně popularity“ soudců jako jejich spojenec, což jí vyneslo důležité politické body, které dostala volnou ruku zúročit v novém politickém systému, ač i ona byla nedílnou součástí prvorepublikových praktik a profitovala z nich.

3.6.2 Ekonomická sféra jako „oběť“

Stejně tak aspirování akce „Čisté ruce“ na roli „spravedlivého“ prostředku očisty systému a potrestání a odstranění jeho neduhů zpochybnil celkový postoj jejich iniciátorů k ekonomické sféře a jejímu podílu na nelegálních praktikách prvorepublikového systému, na nichž se podílela rozhodně neméně než ta politická, jak je zřejmé z konceptu „ambientální korupce“.³⁹⁹

Reakce představitelů ekonomického sektoru na tangentopolis byly zjednodušeně dvojího typu.⁴⁰⁰ Prvním byla snaha svalit veškerou vinu za nelegální systém na politiky, podle logiky, že kdyby politici nežádali nebo dokonce nevymáhali úplatky, podnikatelé, či alespoň jejich většina, by jim je spontánně nedávali, oni sami žádnou vinu tedy nenesou. Druhým typem pak bylo přiznání částečné zodpovědnosti některými

³⁹⁵ Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 557-561

³⁹⁶ Viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 123

³⁹⁷ Viz tamtéž, s. 579 nebo Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s. 50

³⁹⁸ Viz např. Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 565

³⁹⁹ Viz kap. 2.3.1

⁴⁰⁰ Viz Mershon, C., Pasquino, G., (ed.): *Politica in Italia 1994*, s. 64

podnikateli, když tak například velmi opožděně učinili Cesare Romiti (Fiat) a Carlo De Benedetti (Olivetti). Nicméně i v tomto případě dotyční ospravedlňovali své praktiky tím, že k podobnému jednání byli prakticky dohnáni v zájmu své společnosti či firmy, neboť podílet se na obchodu s úplatky byl jediný způsob, jak si zajistit přístup k zakázkám a kontraktům, a tudíž i jak zajistit prosperitu a přežití své firmy.⁴⁰¹

Je tedy evidentní, že oba typy reakcí se lišily pouze v otázce přiznání, jinak si byly velmi blízké – připustili-li podnikatelé svůj podíl na zodpovědnosti za systém „legitimní nelegálnosti“ či nikoli, stylizovali se do role pouhých obětí zvůle politické třídy. A co je nejdůležitější, této jejich interpretaci se v průběhu akce „Čisté ruce“ podařilo prosadit jako legitimní, čemuž značně napomohlo její bezbřehé rozšiřování prostřednictvím masmédií, především pak tiskem, který ostatně tímto „jen“ zaštiťoval své majitele.⁴⁰²

Tato sebestylizace zástupců ekonomické sféry do role obětí politických praktik však evidentně naprosto neodpovídala realitě a byla její zjevnou, a záměrnou, dezinterpretací. Jak řekl Bettino Craxi, „ekonomický systém nebyl obětí nějakého diktátu; jednalo se o ilegální jednání podnikatelské sféry uskutečňované s plným vědomím a zodpovědností a za účely nejrůznějšího druhu.“⁴⁰³ Ze strany podnikatelů se co do jejich podílu na odsuzovaných praktikách jednalo slovy Donately Della Porta o *scambio volontario*, tedy „dobrovolný obchod“, kdy jejich účast na obchodu z úplatky, jak mimo jiné vyšetřování tangentialopolis jasně ukázalo, byla nejen úmyslná, ale zpravidla těmi již se na směnách podílejícími úporně bráněná (a naopak ti, kteří z nich byli vyloučeni po ní dychtili)⁴⁰⁴. Po ochraně nabízené politiky a příležitosti podílet se na lukrativních veřejných zakázkách byla mezi podnikateli enormní poptávka⁴⁰⁵ vázaná nejen na tento zprostředkovaný, ale i přímý finanční profit. Nedocházelo totiž „k vymáhání soukromého kapitálu ze strany zkorumpovaných politiků a funkcionářů, ale spíše ke společnému přivlastňování si veřejných zdrojů vytvořených státní intervencí ze strany veřejných činitelů a [právě] podnikatelů. Tuto skutečnost potvrzují prostá čísla týkající se úplatků. V kontraktech veřejně oznámených po konci akce „Čisté

⁴⁰¹ Viz tamtéž

⁴⁰² O vývoji a podobě vlastnictví některých médií a vlivu na ně ze strany vlastníků viz stručně např. Tamburrano, G.: *Ma l'Italia è una vera democrazia?*, s. 83-86

⁴⁰³ Cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 538. A při svém výslechu řekl Craxi Di Pietrovi: „Mnozí z těchto podnikatelů nestydatě lžou... Copak je možné si vážně představit, copak je možné věřit, že skupina jako Fiat by mohla být vydírána a zastrášována?“ Cit. viz tamtéž, s. 576

⁴⁰⁴ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 137

⁴⁰⁵ Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 47

ruce“ cena placená veřejnými společnostmi klesla v průměru o čtyřicet až padesát procent, například z 300/350 miliard za kilometr metra na 150/200 miliard [...]. Vzhledem k tomu, že podniky, které tyto zakázky získaly za snížené ceny, nejsou žádné charitativní organizace, ale hledí na svůj vlastní zisk, vyplývá z uvedeného, že oněch čtyřicet až padesát procent navíc, placených dříve veřejnými společnostmi jejich smluvním podnikům, tvořil (alespoň z části) extra-zisk. Počítáme-li pak, že výše úplatků představitelům státní správy se pohybovala od dvou do patnácti procent hodnoty zakázky, je evidentní, že podniky měly z korupce nejen značné ekonomické výhody, ale rovněž jim připadla ‚ta větší část dortu‘ [přímo z úplatku samotného], rovnající se průměrně cca pětatřiceti procentům hodnoty zakázky.⁴⁰⁶ Jak poznamenal Giuliano Amato, to, že by podnikatelé byli oběťmi, jak se snažili tvrdit, bylo groteskní.⁴⁰⁷

Přestože i představitelé ekonomické sféry byly vyšetřováni v rámci akce „Čisté ruce“ (a nebylo jich málo), veřejné mínění pod vlivem médií koncentrovalo svou pozornost výhradně na politiky, případně na zkorumpované byrokraty, a reputace podnikatelů se skandály takřka nedotkly.⁴⁰⁸ Decimace politické třídy jakožto jednoho z hlavních aktérů systému legitimní nelegálnosti zcela nenašla svého adekvátního protějšku ve vztahu k tomu druhému. I prokurátoři soustředili svou pozornost a kampaň plně proti politikům a podnikatelé, tedy úplatkáři, zůstávali jaksi stranou nebo řekněme v pozici pouhého prostředku k hlavnímu cíli potrestání politické třídy. Koneckonců o jejich postoji jasně svědčí už samotný koncept *dazione ambientale*, implikující situaci, kdy podnikatelé jsou oběťmi tlaku prostředí⁴⁰⁹, nebo Di Pietrovo taktické striktní rozpojení a připisování zcela odlišné váhy v rámci akce „Čisté ruce“ *corruzione* – přijímání úplatků a *concussione* – uplácení, ve prospěch té druhé z obou kategorií.⁴¹⁰

Ač tedy podnikatelé byli nedílnou součástí nelegálních praktik a vděčnými aktivními poživateli jejich výhod, byli to oni, pro něž se vzhledem k tomu, že výše stále rostoucích nákladů „ambientální korupce“ začala být těžko udržitelná a pád Berlínské zdi definitivně zažehnal potenciální „komunistické nebezpečí“ v původním slova smyslu, náhle stalo výhodnějším v terminologii teorie her „zradit“, k čemuž při první

⁴⁰⁶ Cit. viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 137. Navíc se podniky sdružovaly do kartelů, v rámci nichž si pak rozdělovaly veřejné zakázky. Viz tamtéž

⁴⁰⁷ Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 472

⁴⁰⁸ Viz Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 135

⁴⁰⁹ Viz Della Porta, D.: *La capitale immorale: le tangenti di Milano*, s. 233

⁴¹⁰ Více viz Colaprico, P.: *Capire Tangentopoli*, s.19-20

vhodné příležitosti, již bylo právě vypuknutí tangentopolis, také přistoupili.⁴¹¹ Jak však upozorňuje Daniele Ungaro, „[n]e vždy ten, kdo zradí [v kontextu teorie her] je lepší než ostatní. Naopak, často politik, který se řídí v první řadě identitární logikou pro maximalizaci vlastních výhod, nemůže s ohledem na auto-interpretaci své role zradit. Může být objektivně odsouzen za provedení nelegálních administrativních kroků nebo za nezodpovědnost při nepočítání s kolektivními náklady na vyloučení jím způsobené, ale je těžko možné v tomto kontextu správně určit konkrétní osobní odpovědnost jednotlivých obviněných, rovněž vzhledem k podobě odměn přislíbených za zradu.“⁴¹² Přesto na něco podobného zcela úmyslně nebyl brán zřetel a byli to uplácející podnikatelé, kteří zůstali ušetřeni decimace, která přes svoji deklarovanou „spravedlnost“ měla prioritu zcela jinde – právě ve vládnoucí třídě první republiky ztělesňované DC a PSI, které se vzhledem k hluboké krizi systému, jak bylo řečeno, již nedokázaly bránit.

3.7 Konec první republiky s otazníkem

V posledních dvou letech existence první republiky tak byla celá politická třída země zcela odstavena od reálné moci prostřednictvím intervence soudců a médií a nahrazena ve své funkci z vnějšku právě představiteli soudní moci⁴¹³, kteří ač nevolení, přivlastnili si po celou tuto dobu monopol na reprezentaci vůle občanů a definici zájmů země, na určování, komu připsat „vinu“ za její problémy, ač podobná kategorizace byla vzhledem k okolnostem zcela nepatřičná. Místo hájení zájmů jedince dle práva a výhradně v jeho mezích představitelé soudní moci s posvěcením médií expandovali do oblasti jim nepříslušející, pasovali do role reprezentantů kolektivních zájmů a de facto se takto stali aktéry v pravém slova smyslu politickými⁴¹⁴ s politickými cíli, minimálně až do parlamentních voleb na jaře 1994 plně v systému dominujícími a těšícími se značné legitimitě, ovšem plně bez základního atributu politických reprezentantů – zodpovídání se občanům. Zpolitizované soudnictví, pro demokratický systém

---

⁴¹¹ O „zradě“ soudců viz např. Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 68. O příklonu Fiatu na stranu prokurátorů viz Diaconale, A.: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e giornalisti*, s. 112-115

⁴¹² Cit. viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 74

⁴¹³ Daniele Ungaro hovoří o „sostituzione extra-elettorale“, viz Ungaro, D.: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, s. 56

⁴¹⁴ Viz tamtéž, s. 107 a 110

minimálně stejně nebezpečné, jako zasahování politické sféry do nezávislosti soudců⁴¹⁵, tak zcela nad rámec svých pravomocí⁴¹⁶ a pomocí účelového využití i zneužití prostředků k jeho dispozici, rozhodlo o způsobu decimace dosavadního systému, stalo se arbitrem toho, koho trestat a koho ne a za co, ač samo bylo součástí všech neduhů systému, akceptující po dlouhou dobu jeho pravidla. Nebylo než jednou ze stran, která počátkem devadesátých let pouze dokázala využít příznivé podmínky pro realizaci vlastní „politiky“.

Právě skutečnost, že praktiky, které byly nyní souzeny a kriminalizovány jako deviace některých, konkrétně určitých členů a skupin politické třídy, byly ve skutečnosti po desetiletí přikryty „závojem pokrytectví sdíleným všemi“, jak napsal ve svém citovaném dopise Sergio Moroni, byla nejdůležitějším aspektem skutečné podstaty akce „Čisté ruce“ s nezávažnějšími dopady. Realita byla, že systém „legitimní nelegálnosti“, do něhož italská první republika zatížená svými anomáliemi zdegenerovala, byl vlastní společnosti jako celku, kdy se na něm každý občan zvlášť a různá centra moci ve státě jako celky, do určité míry a na určité úrovni podíleli, ostatně již z jeho samotného označení míra jeho konsensu *ex definitione* vyplývá - jednalo se o systém *legitimní*, tedy mající souhlas. Šlo tedy „o politický problém v nejširším slova smyslu, o problém občanské společnosti a politické kultury“⁴¹⁷ země. Zcela v rozporu se svou podstatou „normálního“ rysu systému, byl ale problém „legitimní nelegálnosti“ depolitizován a zbavený kontextu postaven jako prosté kriminální chování jedinců, jejichž potrestáním a rituální degradací bude plně a adekvátně vyřešen. Základním charakteristickým znakem akce „Čisté ruce“ tak bylo, že v jejím rámci došlo k předefinování nejvlastnější systémové charakteristiky na zločin⁴¹⁸. Padesátileté demokratické uspořádání v ní bylo souzeno jako „zločinecký spolek“ (*associazione per delinquere*)⁴¹⁹ a partitokracie, v užším slova smyslu vládní politici, byli v interpretaci soudců, masově šířené ve štvavé kampani médií, demagogicky postaveni do pozice původců odpovědných plně a výhradně za degeneraci systému, v níž ostatní byli jen oběťmi. Moroniho „závoj pokrytectví“, k jehož stržení, rovnajícimu se opětovné politizaci nyní pronásledovaného

---

⁴¹⁵ Viz např. Tamburrano, G.: *Ma l'Italia è una vera democrazia? Politica informazione giustizia in un'epoca di transizione*, s. 79 nebo Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 166

⁴¹⁶ „Soudcům přísluší vyšetřovat a soudit ty, kteří byli zapleteni do korupce, ale ne způsobit přerušení zasedání parlamentu, demise ministrů, pád vládní třídy: toto spadá do pravomocí orgánů politických, to přísluší voličům.“ Cit. viz tamtéž, s. 78

⁴¹⁷ Cit. viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 46

⁴¹⁸ Viz tamtéž, s. 43

⁴¹⁹ Viz např. Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 595

fenoménu a přiznání si jeho pravé podstaty, socialistický politik svým dopisem vyzval, tak zůstal i v průběhu akce „Čisté ruce“ rozprostřený nad italskou společností. Odmítnutí uznat skutečnost, že souzené praktiky politiků se těšily všeobecnému souhlasu a byly v podstatě reakcí na silnou poptávku po privilegiích ze strany společnosti, a politici tudíž nebyli kriminálníky, ale jen jedněmi z aktérů jednajících v obecně deviantním prostředí⁴²⁰, učinilo z tangenterpolis nic víc než bázi pro rozdrčení DC a PSI a pro vyhnutí se podstatě fenoménu, bez skutečného zájmu na odhalení jeho dimenzí a kulturního kontextu. Nelegální financování stran – všech stran – za první republiky navíc bylo po dlouhá desetiletí kryto souhlasem nejen „zevnitř“ systému, ale i „zvnějšku“ – zcela v rámci logiky rozdělení světa do dvou bloků až do sklonku osmdesátých let byl způsob financování italských stran podporován a legitimizován ve „vyšším zájmu“ odolání „hrozbě komunismu“.⁴²¹ Nic z toho však při akci „Čisté ruce“ nebylo podrobena analýze, pouze obejito exemplárním potrestáním vybraných jednotlivců.

Při konci první italské republiky tak stejně jako při jejím začátku opět vystoupil do popředí onen „genetický kód sjednocené Itálie“, o němž hovořil Galli della Loggia v souvislosti vypořádání se země s fašismem.⁴²² Transformovat hluboký a všeprostupující politický problém do morálních kategorií a vyřešit ho exemplární decimací zvolených viníků byl postup plně odpovídající vzorci tak charakteristickému pro italskou historii a politickou kulturu – po připsání kladných a záporných znamének na nositele „mínus“ (v tomto případě na politiku a politiky) svalit všechnu nepohodlnou vinu a vyhnout se tak hlubší debatě o kořenech příslušného stavu v italských kulturních, ekonomických, politických a občanských dějinách.⁴²³ Stejně jako v případě (ne)vyrovnání se s fašismem, který po skončení druhé světové války začal být zcela v rozporu s realitou interpretován jako zemi cizí a vnucený prvek⁴²⁴, byla kriminalizací politiků v akci „Čisté ruce“ pohodlně a bezbolestně obejita vážná diskuse o minulosti země a reálném podílu každého jednotlivce na ní.

Tento opětovný útek od minulosti místo její analýzy, řešení „rychlou a lacinou zkratkou“⁴²⁵, tentokrát soudní, kterým se země zcela vyhnula nutnosti čelit pojmenování příčin existence jejích hlubokých a vážných anomálií, které jí znemožňují uspokojivé

⁴²⁰ Viz Bělohradský, V.: *Dispensa di Sociologia politica*, s. 27

⁴²¹ Viz tamtéž, s. 30

⁴²² Viz kap. 2.1.2.

⁴²³ Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 42

⁴²⁴ Viz kap. 2.1.2.

⁴²⁵ Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 55

fungování, pak nejen že ale nic reálně nevyřešil a ani nemohl, ale naopak ještě přispěl k problémům, které anomálie generují. Akce „Čisté ruce“ „italské problémy neřeší, ale komplikuje, protože sama je morálním a politickým problémem. [...] nebyla očištným procesem, ale tragédií plnou mystifikací. Policejní a soudní akce proti stranickému systému nakazila italské veřejné mínění fašizující představou, že krize demokratické společnosti (a první republika jí nepochybně byla) je možno řešit kriminalizací, rituální decimací a ponižující marginalizací jejích představitelů. V demokracii vládnutí vlády není než odrazem způsobu, kterým se vládne ve společnosti jako celku na všech úrovních. Bez kritiky systému jako celku není možné vyřešit problémy jeho dysfunkcí.“⁴²⁶

Je možné říci, že ze dvou možných interpretací tangentopolis, které byly popsány výše (kap. 3.3.2) bylo v letech průběhu akce „Čisté ruce“ postupně zvoleno v nesprávném pořadí a pro daný okamžik to horší či nešťastnější z každé z nich. Nejprve, jak bylo řečeno, převládla plně perspektiva považující pranýřovaný fenomén „ambientální korupce“ „za symptom hluboké degenerace veřejné sféry ohrožující samotnou esenci demokracie“, z níž ale byla vyvozena pouze okleštěná nutnost moralizujícího tažení soudců a médií proti politické sféře a rituální degradace jejích představitelů jako způsob vypořádání se s minulostí. Racionalita a „političnost“ druhé interpretace, považující politickou korupci za důsledek strukturálních faktorů řešitelných jejich změnou, byla zcela odvržena. Naopak ale byl využit jeden z jejích dezinterpretovaných aspektů pro konstrukci druhé republiky – všeřešící politické inženýrství, tedy povrchní naděje, že institucionální změny budou pro zemi samospásné. Užitečnost, které obě interpretace potenciálně skýtaly v případě, že by nedošlo k depolitizaci celé kauzy, která by nikdy neopustila sobě vlastní sféru hlubokého politického problému v nejširším slova smyslu, v rámci které by byla řešena a byla jí přiznána její naléhavost a prorostlost celou společností, o jejíchž kořenech by vznikla sice bolestná, ale nezbytná diskuse, tak byla zcela promrhána.

Expert na italskou politiku, politolog Gianfranco Pasquino, zastává názor, že přechod od první ke druhé italské republice měl takové charakteristiky a parametry, že je adekvátní považovat ho ne za transformaci v rámci jednoho režimu, ale za přechod od jednoho režimu ke druhému, i když v rámci té samé třídy režimů – režimů demokratických. Tato italská transformace byla dána změnami ve čtyřech dimenzích či

---

⁴²⁶ Cit. viz tamtéž, s. 44

aspektech, které je možné považovat za klíčové a které k uvažování o dvou režimech opravňují, jimiž jsou struktura stranického systému, stranické složení vlády, institucionální uspořádání a charakter sociopolitického systému (tedy podoba vztahů mezi občanskou společností na jedné straně a politickými silami a institucemi na straně druhé).⁴²⁷ V tomto smyslu pak nahlíží na zhruba dvouleté období konce První republiky jako na skutečné období přechodu, jak ho definují O'Donnell a Schmitter v rámci teorie přechodů od režimů autoritativních k demokratickým, tedy jako interval mezi jedním a druhým politickým režimem, pro nějž je charakteristické, že v jeho průběhu nejsou trvale definována a všeobecně přijímána pravidla politické hry, neboť právě o ně především jde, a „[a]ktéři bojují nejen za uspokojení svých bezprostředních zájmů (a zájmů těch, koho se domnívají reprezentovat), ale také o určení pravidel a procedur, jejichž konfigurace rozhodne o vítězích a poražených v budoucnu – tj. jakých prostředků je legitimně možné užívat v politické aréně a jací aktéři budou ke hře připuštěni.“⁴²⁸ V návaznosti na tuto Pasquinovu úvahu, definující soudce z akce „Čisté ruce“ jako hlavní aktéry přechodu, je možné vést paralelu s jistou dávkou zjednodušení i dále – je-li v rámci tranzitologie za kýžený a ideální výsledek přechodu považována úspěšná konsolidace demokracie, s plným vědomím odborníků ovšem, že tohoto výsledku je nanejvýš obtížné dosáhnout, za úspěch přechodu ke druhé italské republice by nepochybně bylo nasnadě považovat vytvoření takového systému, jenž by nepřevzal neduhy – anomálie republiky první a nadále by jimi nebyl zatížen ve svém fungování.

Již pouhý charakter okolností, za nichž ale byla druhá republika nastolena, a především charakter ústředního aktéra období konce republiky první, který se halasně vydal do boje za „očistu“ systému jednostrannou kriminalizací jedné z jeho složek a jehož postupy a praktiky byly zpětně odsouzeny i některými mezinárodními autoritami⁴²⁹, však již dopředu determinoval spornost a pochybnost výsledku této

---

⁴²⁷ Viz Mershon, C., Pasquino, G. (ed.): *Politica in Italia 1994*, s. 54

⁴²⁸ Cit. viz Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*, s. 77-78, jinak viz Mershon, C., Pasquino, G. (ed.): *Politica in Italia 1994*, s. 67

⁴²⁹ Již na konci roku 1992 „Mezinárodní federace pro lidská práva“ (*Fédération Internationale des Droits de l'Homme*) veřejně prohlásila, že „systematické preventivní věznění ... oficiálně motivované obavou z možného ‚maření důkazů‘ má ve skutečnosti za cíl vyvíjet tlak za účelem získání doznání viny nebo pro udání spolupachatelů“ (cit. viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 536), což je v rozporu s článkem 275 trestního zákona a s ochranou Práv člověka. O několik let později Bettino Craxi, který byl v prosinci 1994 odsouzen k odnětí svobody na pět a půl roku (nikdy ale k výkonu trestu nenastoupil, neboť v té době – od května 1994 - se již nacházel v Hammamet v Tunisku), aniž by byl v rámci svého případu kdykoli vyslýchán a například jeho projev ve Sněmovně z července 1992 (cfr. kap. 1.6) byl považován za „mimosoudní přiznání“ (Viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 537), se proti tomuto rozsudku v roce 1997 odvolal k „Evropskému soudu pro lidská práva“ ve Štrasburku, který o pět let později – v prosinci 2002 (Craxi se výroku soudu již nedožil, zemřel počátkem roku 2000) - obvinil

tranzice, založené na partikularistických zájmech, rituální decimaci, vynucených přiznáních, zpochybnění osobních práv a utilitaristické „zradě“ některých z „hráčů“. Jak již na začátku roku 1993 napsal Norberto Bobbio: „První republika právě skončila. Neříkám to, jako většina Italů, s úlevným vydechnutím či dokonce triumfálně. Říkám to s pocitem hořkosti, ne snad proto, že bych nevěřil, že by si nezasloužila skončit neslavně, což se také stalo či se právě děje, ale protože takto žalostný konec je výrazem selhání celého národa a nejen politické třídy, která je nyní bez ustání a se zuřivostí obviňována těmi, kteří ji po léta podporovali a poskytovali jí pro vládnutí nutný konsensus. Jako demokratická země, jako stát svobodných občanů jsme, musíme si to přiznat, obstáli nesmírně špatně.“⁴³⁰

Není pochyb o tom, že nejpozději volbami z jara 1994 první italská republika ve své posavadní podobě skutečně skončila a začala éra republiky druhé. K tomuto tvrzení nás opravňují výrazné změny ve čtyřech primárně politologických dimenzích, o nichž hovoří Pasquino a které vyplývají ze zemětřesení na italské politické scéně⁴³¹, ostatně stejně jako prostý fakt, že se toto dělení na první a druhou republiku se plně vžilo u odborné i laické veřejnosti. Je ovšem třeba odlišit, co přesně tento konec znamenal a co nikoli. Vzhledem k tomu totiž, že v průběhu přechodu od jedné ke druhé republice nenastal ani pokus reálně se zabývat kořeny anomálií země a jejími politicko-kulturními deficity, které tak přetrvaly (ba dokonce byly posíleny a utvrzeny dalším sporným momentem italských dějin, jímž akce „Čisté ruce“ sama o sobě vzhledem ke svým rozporům byla), je možné vyslovit přesvědčení, že se i v tomto případě nejednalo než o změnu plně odpovídající italskému modelu změn podle Vilfreda Pareta⁴³², tedy o

---

Itálii z porušení paragrafu 3d článku 6 „Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod“ o právu na spravedlivé řízení, tedy paragrafu, který říká, že každý obžalovaný má jako jedno ze svých minimálních práv „vyslyšet nebo dát vyslyšet svědky svědčící proti němu a dosáhnout předvolání a výslechu svědků svědčících v jeho prospěch za stejných podmínek, jako svědků svědčících proti němu“ (Cit. viz <http://www.echr.coe.int>). Soud rovněž v rámci rozsudku uvedl, že, jak ostatně stanovil samotný italský „Kasační soud“ v roce 1996, Craxi byl odsouzen „výhradně na základě prohlášení vyslovených před začátkem procesu jinými vyšetřovanými osobami, které ale poté v rámci jeho procesu odmítli svědčit, a na základě prohlášení Gabriele Cagliariho, který roku 1993 spáchal sebevraždu. Craxiho obhájci tedy nemohli protestovat proti výpovědím, které tvořily právní základ rozsudku (Viz rozsudek Craxi vs. Italy z 5. 12. 2002 na <http://www.echr.coe.int> nebo viz Pini, M.: *Craxi. Una vita, un'era politica*, s. 600). Ostatně v podobném duchu v roce 1995 vyšel například článek v renomovaném *Financial Times*, v němž jeho autor Robert Graham konstatoval, že během akce „Čisté ruce“ soudci v Itálii „porušovali lidská práva ... a manipulovali tisk, když nechávali dostat se na veřejnost úryvky svědectví, které měly zůstat tajné“ (cit. viz tamtéž, s. 623) a američtí diplomaté v Itálii konstatovali, že „preventivní zadržování nemůže být založeno na odmítnutí podezřelého poskytnout informace“ (cit. viz tamtéž, s. 624).

⁴³⁰ Cit. viz Bobbio, N.: *Verso la Seconda Repubblica*, s. 37

⁴³¹ Viz kap. 1.

⁴³² Pareto hovoří o dvou extrémních modelech změn – britském a italském: zatímco Britové mění podstatu při zachování formy, Italové mění formy při zachování podstaty. Viz Bělohradský, V.: *Italská cesta k většinovému systému*, s. 40

pouhou změnu formy při zachování podstaty, pouhé „přelití stejné tekutiny do jiné lahve“, kdy vnější formy – tedy právě jako institucionální struktura, stranický systém, složení vlády - jsou změněny, obsah však zůstává stejný. Přes dramatičnost a tragičnost akce „Čisté ruce“ a velká hesla o očištění a změně v jejím průběhu hlásaná soudci a médii, či spíše právě pro mystifikaci a pokrytectví v nich spočívající, Itálie nepřestala být a ani nemohla „krajiny se zombi“ ve smyslu metafory Alberta Arbasina, kde se neustále vracejí nepohřbené mrtvoly blízké i vzdálené italské minulosti a zmocňují se všeho, „co je živé, nové, samostatné a podstatné, [m]inulost v Itálii vždy znovu vítězí, mrtvoly pevně svírají současnost a nutí ji podobat se minulosti víc než v demokracii lze připustit“⁴³³. Avšak „pouze lidé a společnosti, které si jsou kriticky vědomy své minulosti, toho, co je hluboce ovlivnilo a ovlivňuje, jsou tváří v tvář současnosti a minulosti svobodní.“⁴³⁴

Konec první italské republiky je tak důležitým příkladem a mementem toho, jak nebezpečné pro politický systém je, když do veřejného prostoru nejsou připuštěny základní otázky vztahující se k vlastní podstatě jeho špatného fungování a jsou nahrazeny povrchním moralizujícím výkladem, realizovaným jakýmsi „deus ex machina“ vstoupivším do systému. Expanze soudní moci do sféry moci politické, implikující mimo jiné porušení základního demokratického principu – dělby moci, kde si nárokuje monopol na kritiku a interpretaci stavu věcí, v důsledku znamená, že veřejný prostor není dále schopen samoregulace a je mu pouze vnučen partikulární pohled onoho dočasného hegemonu. Stane-li se však takovéto pokrytectví, které transformuje politické problémy v problémy morální, nástrojem řešení systémových nedostatků, jedná se jen o řešení iluzorní a veškeré negativní rysy se pouze znovuobnoví a patologie systému přetrvávají nezměněné.

Skutečný a definitivní „konec“ první republiky se všemi jejími atributy a logikou tak, jak ho aktéři tranzice propagovali, do značné míry zůstává záležitostí interpretace a úhlu pohledu. Neoddiskutovatelné změny, k nimž došlo v rámci přechodu do druhé republiky, se odehrály pouze „na povrchu“, nejhlubší příčiny degenerace systému první republiky – jeho anomálie a chronický deficit občanskosti v zemi, jehož byla snaha veřejnosti o vyhnutí se přiznání si vlastní zodpovědnosti vyhřeznuvší v tangentopolis ostatně nejpřímějším projevem - totiž zůstaly ve své podstatě naprosto netknuté. Byly

---

⁴³³ Cit. viz tamtéž

⁴³⁴ Cit. viz Scoppola, P.: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, s. 532

obejity režimem soudců a rituální degradací, která měla budit chtěnou iluzi o vyřešení problémů země, avšak nebyla přitom nic než jejich znovupotvrzením, demonstrací a prohloubením. První republika, ač je formálně uzavřenou kapitolou, tak zůstala s celým svým paralyzujícím dědictvím pevně v samém jádru systému.

ZÁVĚR

První italská republika v důsledku prolnutí se mnoha faktorů - historických, politických, institucionálních, kulturních i mezinárodních - vznikla a ustálila se jako systém, který, ač nezpochybnitelně demokratický, obsáhnul jistá specifika, která představovala pro kultivaci a hladké fungování demokratických procedur v pravém smyslu slova výraznou komplikaci. Tyto takzvané „anomalie“, mezi nimiž figurovaly především hluboké rozpolcení země podle osy Sever – Jih, systém zablokované demokracie, koluze politiky a veřejné sféry a důsledky negativního vlivu katolické církve na politickou kulturu v zemi, našly své vyústění v systému nezákonných praktik a vzájemných interakcí všech hlavních sektorů společnosti, který lze označit jako systém „legitimní nelegálnosti“. Jednalo se o určitou tichou dohodu napříč společností, která byla de facto prostředkem, jak při existenci anomálií umožnit fungování systému, kdy byla obecně řečeno akceptována existence užívání nelegálních praktik výměnou za profit v rámci trojúhelníku politici – představitelé ekonomické sféry – společnost. Spolu s transformismem, klientelismem a účelovým rozdělováním nejrůznějších postů (*lottizzazione*) se tak imanentní charakteristikou systému stala i všeobecná korupce, které si všichni byli vědomi a na určité úrovni a do jisté míry se na ní rovněž podíleli.

Počátkem devadesátých let se však tento letitý systém ocitl v nevyhnutelné a komplexní, ač stále jaksí latentní, krizi, která byla zapříčiněná mimo jiné neudržitelným růstem nákladů systému „ambientální korupce“ vzhledem k jeho čím dál tím větší inkluzivnosti, či zásadní změnou mezinárodní situace po roce 1989. Dříve než na ni ochromený politický systém dokázal zareagovat, byla rozhodujícím způsobem urychlena obdoba bezprecedentní intervencí představitelů soudní moci. V průběhu pouhých dvou let, vymezených zatčením Maria Chiesy v únoru 1992, po němž milánská prokuratura rozpoutala akci „Čisté ruce“, a parlamentními volbami na jaře 1994, které je vzhledem k míře institucionálních změn možné oprávněně označit za začátek nového systému, tak první republika ve své původní podobě přestala existovat. V rámci korupčních skandálů byla smetena ze scény prakticky celá dosavadní vládnoucí politická třída, spolu s vládními stranami, které byly po celou první republiku pilířem systému.

Představitelé soudní moci, ač tato po léta rovněž profitovala z ustáleného systému, dokázali v nastalém mocenském vakuu plně využít prostor, který jim poskytovala ústava zakotvující zcela bezprecedentní nezávislost, což do té doby vzhledem ke konstelaci sil v systému nebylo možné. Navíc ve chvíli, kdy je již nikdo nemohl zastavit, využili i čerstvé změny v trestním zákoníku, které jim usnadňovaly pozici, a své metody založili na jinak v takovýchto podmínkách nemyslitelném zneužívání výkladu zákona o předběžné vazbě, který byl použit jako donucovací prostředek k prolomení mlčení vyslychaných.

Po tomto průlomů do „omerty“ kryjící systém se rozhodující pro úspěch soudců a sílu jejich expanze stalo, že na svou stranu tentokrát dokázali získat důležité „spojece“, především masmédiá, čímž vznikla velice vlivná koalice za „očistu“ systému, který byl ve velmi vypjaté atmosféře kriminalizován a za výhradní viníky toho, v jakém stavu se nacházel, byli označeni politici a obecně partitokracie, přestože tato schematizující interpretace prokurátorů zcela neodpovídala velmi složité realitě první republiky. Přesto však, denně předkládaná a velebená médii, našla v důsledku enormní mobilizace ve svůj prospěch podporu u veřejného mínění, které se postavilo na stranu soudců, i když ještě těsně před vypuknutím tangentopolis nevycházeli tito z průzkumů veřejného mínění o moc lépe než jiní aktéři systému. Interpretace reality, kterou nyní poskytli, však dávala lákavou možnost uvěřit, že problémy, které se týkaly všech, stejně jako zodpovědnost za ně, lze vyřešit pouhou decimací a rituální degradací „dostatečného“ počtu představitelů systému. Právě tento nanejvýš účinný prostředek politické delegitimizace byl v rámci tangentopolis využit. Jeho vrcholem se stal plně medializovaný proces se Sergiem Cusanim, v němž ovšem symbolickými obviněnými byli původně jako svědci předvolaní vrcholní političtí představitelé země a v jehož důsledku se navýsost složitá a vážná otázka italské politické kultury a problémů země zredukovala již dokonce ani ne na vinu či nevinu v právním slova smyslu, ale na otázku volby vhodné diskurzivní strategie a přístupu vyslychajícího prokurátora k obviněnému. Přestože v rámci akce „Čisté ruce“ byli vyšetřováni a souzeni rovněž reprezentanti ekonomické sféry a představitelé opozičních stran, v rozporu s jejich plným zapojením do „obchodu s úplatky“ byli ve srovnání s představiteli a členy stran vládních podrobeni ze strany prokurátorů zcela jinému přístupu, neúměrně mírnějšímu, což v důsledku vážně zpochybnilo nestrannost soudců. Díky širokému zázemí měli prokurátoři ve svém konání prakticky zcela volnou ruku, aniž by je dokázaly zastavit do voleb 1994 mimo sféru souzených politiků v podstatě ojediné hlasy proti jejich konání (včetně několika

desítek sebevražd v přímé reakci na akci „Čisté ruce“), a zcela v souladu se svými prohlášeními a aspiracemi dočasně zaujali roli těch, kteří reprezentují veřejný zájem, čímž nahradili politiky expanzí do jejich sféry činnosti, bez toho ovšem, že by měli z voleb vzešlou legitimitu.

V průběhu dvou let konce první italské republiky tak došlo k plné inverzi politického a nepolitického. Ex definitione apolitická moc – soudnictví – se stala politickým aktérem sledujícím vlastní zájem a cíle a v úzké souvislosti s tím byl z navýsost politického problému, jímž degenerace systému byla, vytvořen problém morální. Akce „Čisté ruce“ a spolu s ní i konec systému první republiky, a co hůře začátek republiky druhé, tak byly založeny na kriminalizování a předefinování dosavadních systémových charakteristik v morálních termínech, které byly povrchním a účelovým zjednodušením skutečnosti, avšak zároveň plně v souladu s deficitem občanských ctností v zemi a s tendencí řešit komplikovanou minulost útekem a zkratkou, namísto zodpovědné a obtížné analýzy kořenů jejích problémů a dysfunkcí. Anomální systém první republiky tak sice přestal existovat co do své formy a byl nahrazen republikou druhou, jednalo se však o tranzici jaksi „na povrchu“. Podstata problémů systému, které zapříčinily jeho degeneraci vyústivší až do podoby, za niž byla v rámci tangentopolis souzena celá vládní politická třída země, totiž nejen že nebyla překonána, ale ještě se k ní přidaly všechny problematické momenty akce soudců a jejich nevyhnutelně vážné a nebezpečné důsledky pro politickou kulturu země. Akce „Čisté ruce“, která tedy nejenže nevyřešila problémy první republiky, protože nechala netknout jejich podstatu, ale navíc představuje sama v důsledku vážný problém, tak činí z „konce první republiky“, ze které však zůstalo mnohem více než mělo, další položku ve výčtu anomálií italského politického systému.

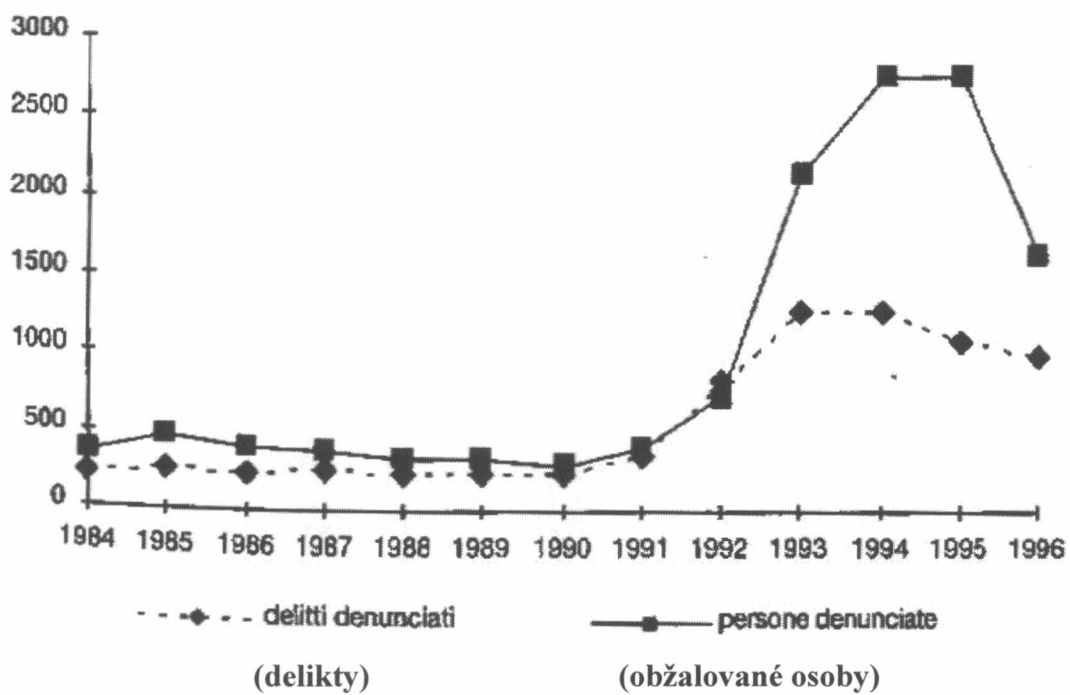

SEZNAM PŘÍLOH:

- I. Graf nárůstu počtu obžalovaných ve věci korupce v první polovině 90. let
- II. Volební výsledky 1992 - tabulka
- III. Mapa italských regionů podle míry občanskosti
- IV. Systém s multipolární soutěží
- V. Struktura veřejného sektoru za první republiky
- VI. Organizace soudců – vývoj ideologických frakcí (tabulka)

I. Graf nárůstu počtu obžalovaných ve věci korupce v první polovině 90. let

Korupce v Itálii 1984-1996 (uplácení i přijímání úplatků)

Zdroj: Della Porta, D., Vannucci, A.: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, s. 17

II. Volební výsledky 1992 - tabulka

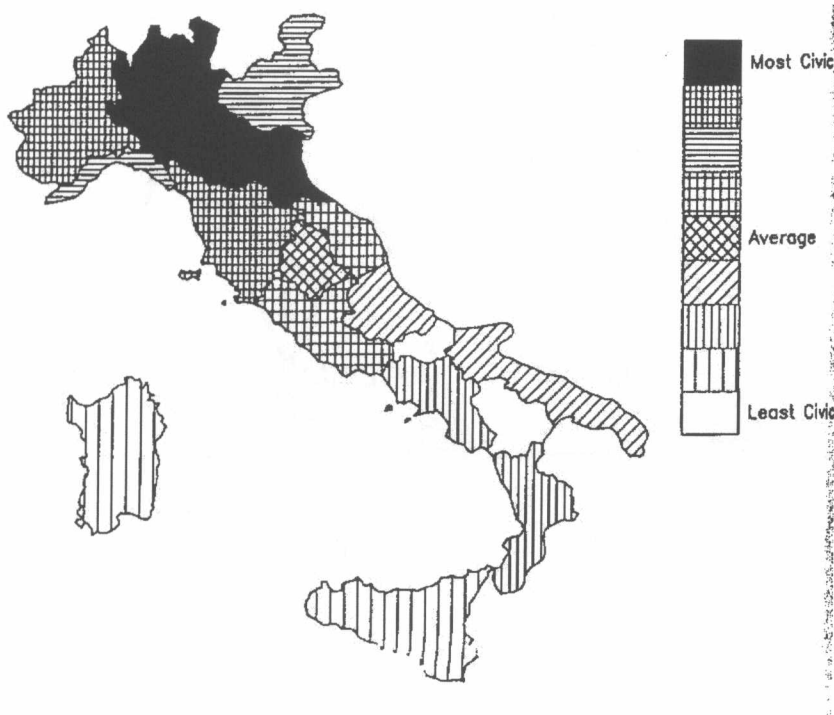
Srovnání výsledků komunálních voleb z prosince 1992, parlamentních voleb z června téhož roku a předchozích komunálních voleb

partito	comunali 1992	politiche 1992	precedenti comunali	differenza fra le comunali
Dc	24,3	29,1	35,6	-11,3
Psi	9,9	13,5	18,2	-8,3
Pds	11,4	13,3		
			16,3	+1,4
Rif. com.	6,3	5,8		
Msi	7,2	5,5	3,7	+3,5
Pri	3,6	5,0	5,0	-1,4
Pli	2,9	3,7	2,5	+0,4
Psdi	4,9	4,0	4,9	0,0
Pannella	0,8	1,1	-	+0,8
Verdi	1,6	2,8	2,0	-0,4
Lega	13,7	10,3	4,3	+9,4
Rete	4,0	1,3	-	+4,0
Altri	9,4	13,9	7,5	-1,9

Zdroj: Hellman, S., Pasquino, G. (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, s. 127

III. Mapa italských regionů podle míry občanskosti

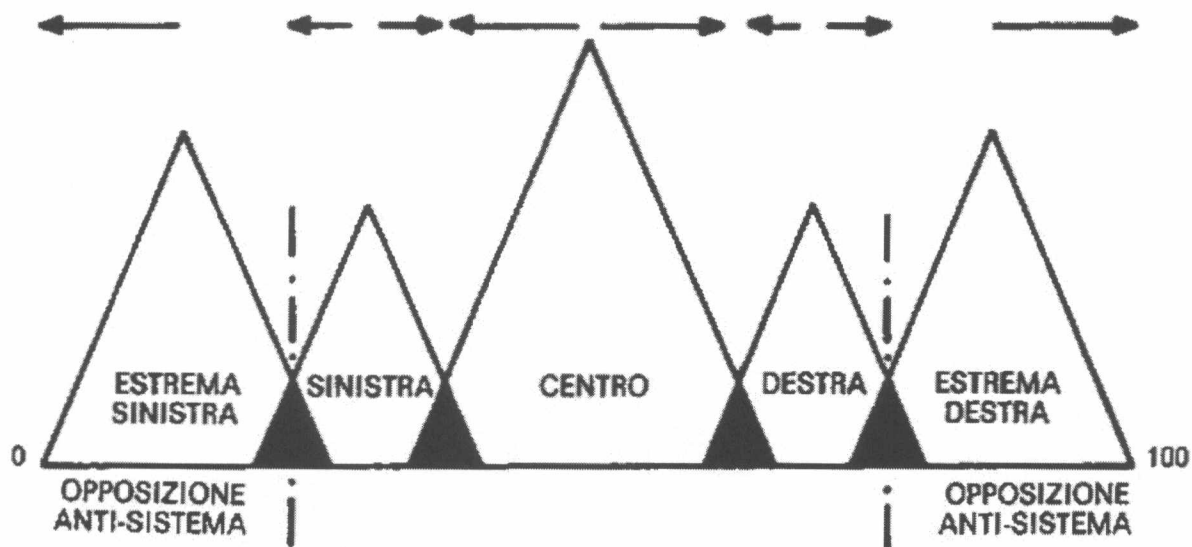
Tradice občanskosti v italských regionech 1860-1920

Zdroj: Putnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R. Y.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, s. 79

IV. Systém s multipolární soutěží

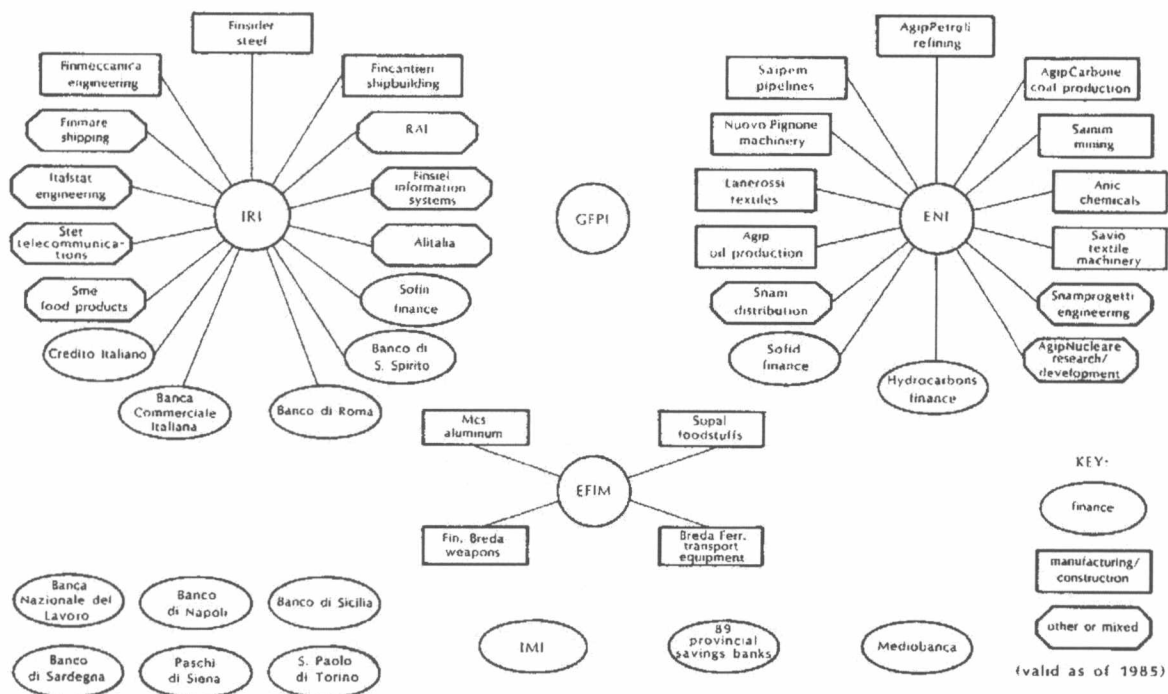
G. Sartori – multipolární soutěž

Zdroj: Sartori, G.: *Teoria dei partiti e caso italiano*, s. 60

V. Struktura veřejného sektoru za první republiky

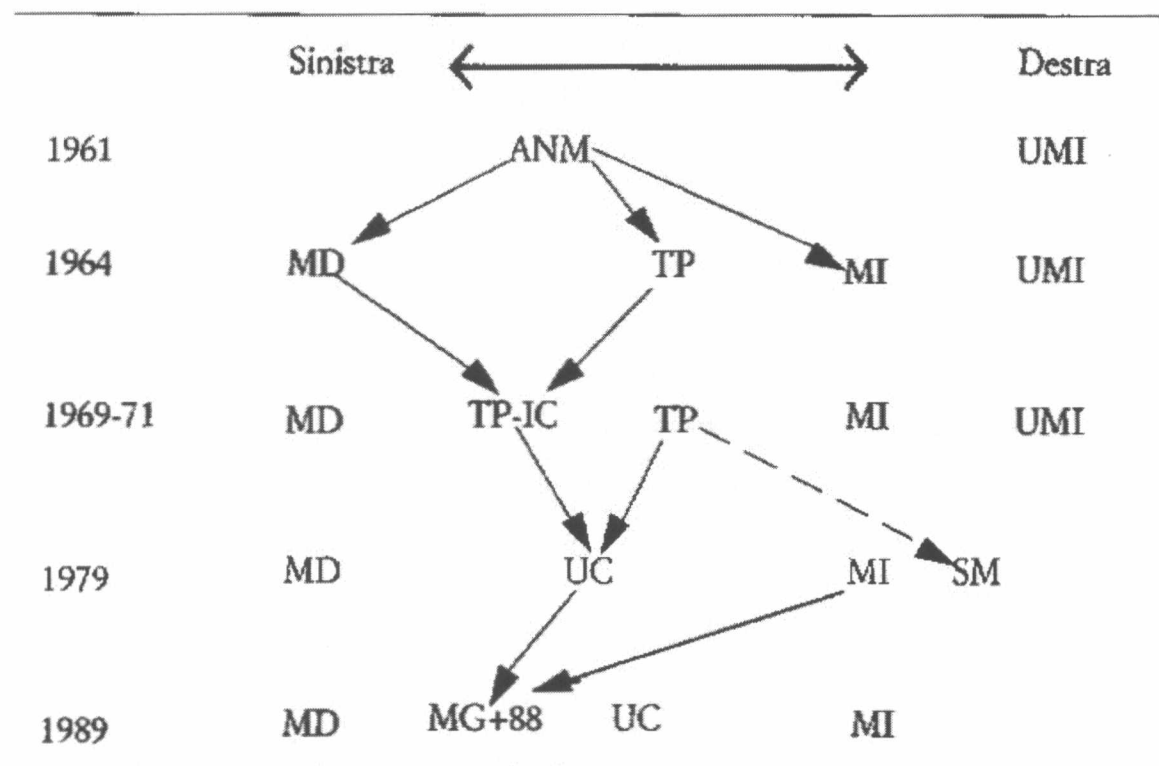
Struktura veřejného sektoru – banky a veřejné korporace

Zdroj: Spotts, F., Wieser, T.: *Italy. A Difficult Democracy*, s. 138

VI. Organizace soudců – vývoj ideologických frakcí (tabulka)

Organizované ideologické frakce v rámci soudní moci (1961-1989)

Poznámka: umístění jednotlivých skupin na pravolevém kontinuu je pouze přibližné.

Zkratky:

- ANM = Associazione Nazionale Magistrati
- UMI = Unione Magistrati Italiani
- MD = Magistratura Democratica
- TP = Terzo Potere
- MI = Magistratura Indipendente
- TP-IC = Terzo Potere-Impegno Costituzionale
- SM = Sindacato della Magistratura
- MG = Movimento per la Giustizia
- 88 = Proposta '88

Zdroj: Guarnieri, C.: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, s. 100

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ:

Monografie:

- ALMOND, Gabriel A., VERBA, Sidney: *The Civic culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Sage, Newbury Park 1989
- ARBASINO, Alberto: *Paesaggi italiani con zombi*, Adelphi, Milano 1998
- ARBASINO, Alberto: *Un paese senza*, Garzanti, Milano 1980
- BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Dispensa di Sociologia politica*, Università degli Studi di Trieste, 2007, pdf www.units.it
- BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Italská cesta k většinovému systému*, in Klíma, Michal: *Možnosti úpravy či reformy volebního systému v České republice*, Praha 1999
- BOBBIO, Norberto: *Verso la Seconda Repubblica*, La Stampa, Torino 1997
- BOSCO, Anna: *Comunisti. Trasformazioni di partito in Italia, Spagna e Portogallo*, Mulino, Bologna 2000
- CARTOCCI, Roberto: *L'Italia di tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, in Tullio-Altan, Carlo: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, Gaspari, Udine 1997
- COLAPRICO, Piero: *Capire Tangentopoli*, Il Saggiatore, Milano 1996
- DELLA PORTA, Donatella, VANNUCCI, Alberto: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, Laterza, Roma-Bari 1999
- DIACONALE, Arturo: *Tecnica postmoderna del colpo di stato: magistrati e gornalisti*, Spirali/Vel, Milano 1995
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*, Sociologické nakladatelství, Praha 1994
- GALLI, Giorgio: *Dal bipartitismo imperfetto alla possibile alternativa*, Mulino, Bologna 1975
- GALLI, Giorgio: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, Mulino, Bologna 1966
- GALLI, Giorgio: *I partiti politici italiani (1943-2004)*, BUR, Milano 2004
- GALLI DELLA LOGGIA, Ernesto: *La morte della patria; La crisi dell'idea di nazione tra Resistenza, antifascismo e Repubblica*, Laterza, Roma-Bari, 2003

- GIGLIOLI, Pier Paolo, CAVICCHIOLI, Sandra, GIOLO, Fele: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, Mulino, Bologna 1997
- GUARNIERI, Carlo: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, Mulino, Bologna 1992
- IGNAZI, Piero: *Il potere dei partiti. La politica in Italia dagli anni Sessanta a oggi*, Laterza, Roma-Bari 2002
- MONTANELLI, Indro, CERVI, Mario: *L'Italia degli anni di fango (1978 – 1993)*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 2005
- MORAVCOVÁ, Dagmar, BĚLINA, Pavel: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914 – 1941*, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1998
- PINI, Massimo: *Craxi. Una vita, un'era politica*, Mondadori, Milano 2006
- PIZZORNO, Alessandro: *Il potere dei giudici; Stato democratico e controllo della virtù*, Laterza, Roma-Bari 1998
- PROCACCI, Giuliano: *Dějiny Itálie*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001
- PUTNAM, Robert D., LEONARDI, Robert, NANETTI, Raffaella Y.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, 1994
- SARTORI, Giovanni: *Teoria dei partiti e caso italiano*, SugarCo, Milano 1982
- SCOPPOLA, Pietro: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, Mulino, Bologna 1997
- SPOTTS, Frederic, WIESER, Theodor: *Italy. A Difficult Democracy*, Cambridge University Press, 1986
- TAMBURRANO, Giuseppe: *Ma l'Italia è una vera democrazia? Politica informazione giustizia in un'epoca di transizione*, Editori Riuniti, Roma 1997
- TULLIO-ALTAN, Carlo: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, Gaspari, Udine 1997
- UNGARO, Daniele: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, Armando, Roma 1997

Sborníky:

HELLMAN, Stephen, PASQUINO, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1992

HELLMAN, Stephen, PASQUINO, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993

MERSHON, Carol, PASQUINO, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1994. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1994

Odborné články:

BALBONI, Enzo: *Presidente della Repubblica, giudici e Consiglio superiore della magistratura: cronaca di un aspro conflitto istituzionale*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1992, s. 61-85

BESSION, Jean, BIBES, Geneviève: *Né maggioranza, né opposizione: le elezioni politiche del 5 e 6 aprile 1992*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993, s. 57-82

CATTANEO, Mario A.: *Potere giudiziario e protagonismo dei magistrati*, in *Ideazione. I percorsi di cambiamento*, anno I, n. 1, novembre/dicembre 1994, s. 119-123

CAVAZZUTI, Filippo: *Le privatizzazioni che non decollano*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1992, s. 213-231

CORBETTA, Piergiorgio, PARISI, Arturo M. L.: *Ancora un 18 aprile. Il referendum sulla legge elettorale per il Senato*, in Mershon, Carol, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1994. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1994, s. 141-160

DELLA PORTA, Donatella: *La capitale immorale: le tangenti a Milano*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993, s. 219-240

- DELLA PORTA, Donatella, VANNUCCI, Alberto: *Corruption and Political Financing in Italy*, http://ww1.transparency.org/working_papers/country/italy_paper.html
- DELLA PORTA, Donatella, VANNUCCI, Alberto: *Mafia, politica e mercato negli scambi corrotti*, in Mershon, Carol, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1994. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1994, s. 211-231
- DELLA SALA, Vincent: *Le dimissioni di Cossiga e l'elezione di Scalfaro: presagio di presidenzialismo?*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993, s. 143-155
- FOLLINI, Marco: *La Dc nel 1992: mali estremi, quali estremi rimedi?*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993, s. 83-101
- HELLMAN, Stephen: *La difficile nascita del Pds*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1992, s. 111-135
- KUNC, Jiří: *Zrod a zánik stranického systému: První italská republika*, in *Politologická revue*, 1/1994
- LEONARDI, Robert, KOVACS, Monique: *L'irresistibile ascesa della Lega nord*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993, s. 123-141
- MARCONI, Pio: *Giustizia e giudici in un vero Stato di diritto*, in *Ideazione. I percorsi di cambiamento*, anno I, n. 1, novembre/dicembre 1994, s. 111-118
- MCCARTHY, Patrick: *Il referendum del 9 giugno*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1992, s. 39-59
- MENNITTI, Domenico: *Ma questa non è la Seconda Repubblica*, in *Ideazione. I percorsi di cambiamento*, anno I, n. 1, novembre/dicembre 1994, s. 13-18
- PASQUINO, Gianfranco, VASSALLO, Salvatore: *Il governo di Carlo Azeglio Ciampi*, in Mershon, Carol, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1994. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1994, s. 69-89
- QUAGLIARIELLO, Gaetano: *La rivoluzione italiana a metà del guado*, in *Ideazione. I percorsi di cambiamento*, anno I, n. 1, novembre/dicembre 1994, s. 19-23

- RHODES, Martin: *Il declino dell'«onda lunga» e la fine del craxismo*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1993, s. 103-122
- ŠUŠLÍKOVÁ, Lada: *Proměny stranického systému první a druhé italské republiky. Vztah volební reformy a transformace tohoto systému*,
www.iips.cz/upload/moderni_politika/suslikova.pdf
- SABETTI, Filippo: *L'emergenza criminalità*, in Hellman, Stephen, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1992, s. 191-211
- WERTMAN, Douglas A.: *L'ultimo anno di vita della Democrazia cristiana*, in Mershon, Carol, Pasquino, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1994. I fatti dell'anno e le interpretazioni*, Mulino, Bologna 1994, s. 119-139

Prameny:

- CRAXI, Bobo: *Craxi. Il socialismo dei padri e quello di domani* (conversazione con Francesco Borgonovo, Aliberti 2006)
- D'AGATA, Salvatore: *La repubblica in maschera. I travestiti della politica in Italia*, Spirali/Vel, Milano 1994
- D'AMBROSIO, Gerardo: *La giustizia ingiusta*, Rizzoli, Milano 2005
- DI PIETRO, Antonio: *Intervista su Tangentopoli (a cura di Giovanni Valentini)*, Laterza, Roma-Bari 2000
- STERPA, Egidio: *Dialogo con Giorgio Bocca sui fantasmi d'una generazione*, Editoriale Nuova, Milano 1978

Internetové zdroje:

- www.camera.it – Camera dei Deputati - dolní komora Parlamentu
- www.echr.coe.int – Evropský soud pro lidská práva
- www.fondazionecraxi.org – Fondazione Craxi – Craxiho nadace
- www.governo.it – Governo italiano - italská vláda

www.ideazione.com – *Ideazione* - časopis o politické kultuře

www.senato.it – *Senato della Repubblica* – Senát

RIASSUNTO

Il fattore decisivo che ha provocato, nella prima metà degli anni novanta, la fine del sistema della Prima repubblica italiana, già nella profonda crisi, è stato un intervento inaudito della magistratura, scatenato dalla Procura di Milano nel febbraio 1992, da dove si è diffuso velocemente e ha gradualmente investito tutto il paese. Rappresentanti del mondo economico ma soprattutto di quello politico sono stati imputati di vasta corruzione e violazione sistematica della legge sul finanziamento dei partiti e con un massiccio supporto dei mass media e dell'opinione pubblica sono stati sottoposti ai processi penali e degradanti. La serie di indagini chiamata "Mani pulite" ha smantellato nel corso di due anni la prima repubblica con il suo intero ceto di governo e i suoi partiti tradizionali i quali sono sostanzialmente scomparsi.

L'interpretazione comune dell'azione dei giudici italiani li presenta come salvatori del paese corrotto governato dal ceto di governo criminale che è stato il responsabile unico della profonda degenerazione del sistema. L'obiettivo di questa tesi consiste nel mostrare, attraverso un'analisi delle radici dei problemi del sistema e degli aspetti importanti dell'azione dei giudici, che si tratta di un'interpretazione superficiale e sbagliata. La prima repubblica italiana era un sistema specifico, in seguito all'impatto di diversi fattori basati su molte anomalie che hanno reso difficile il funzionamento democratico del sistema in senso stretto. Come soluzione di queste anomalie si era costituito un sistema di "illegalità legittima" quando le pratiche illecite erano generalmente accettate da tutta la società. In "Mani pulite", però, sono state attribuite principalmente ai politici attraverso criminalizzazione dell'intero sistema e una seria discussione sui problemi della prima repubblica e i suoi radici è stata evitata dalla semplificazione moralizzatrice e dalla spolticizzazione della questione del tutto politica. Il modo stesso della fine della prima repubblica insieme con le pratiche dei giudici ha poi portato molti dubbi sulla transizione italiana perché rappresenta come tale un problema grave per la cultura politica italiana, un'altra sua anomalia che si aggiunge al complicato passato del paese.

La tesi si suddivide in tre capitoli, tra cui il primo di cui costituisce, con la presentazione cronologica degli eventi importanti dei due anni conclusivi della prima repubblica, la parte descrittiva del testo. Nel secondo capitolo poi segue l'analisi delle

anomalie del sistema della prima repubblica, la presentazione dei concetti di “illegalità legittima” e “corruzione ambientale” e la descrizione della posizione della magistratura nel sistema. Il terzo capitolo consiste nell’analisi dei tratti specifici di “Mani pulite” e il suo carattere problematico che mette in dubbio la soluzione dei problemi italiani e la fine stessa del sistema.

PROJEKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Téma: Konec První italské republiky

Autor: Tereza Kožichová

Obor: Politologie

Vedoucí práce: prof. Václav Bělohradský

Akademický rok: 2006/2007

V první polovině 90. let se italský politický systém ocitl v hluboké krizi. Akce „Čisté ruce“, rozpoutaná prokuraturoou v Miláně na jaře 1992, postupně zachvátila celou zemi, špičky ekonomického a politického života byly vtaženy do soudních procesů kvůli obviněním z rozsáhlé korupce, jež byla desetiletí součástí samotného fungování země. Dosavadní politické strany, které byly po téměř padesát let alfou a omegou italského politického systému, ve svých dosavadních identitách ve volbách naprosto propadly a s nimi se skončila i První italská republika. Přestože akce Čisté ruce často bývá prezentována a interpretována jako proces očisty systému od neduhů partitokracie a zvláště politiků, v němž sehrála soudní moc roli zachránce země z pasti, do níž ji v poválečném období strany dostaly, jedná se o výklad povrchní a při komplexnějším pohledu, domnívám se, mylný. Konec První italské republiky byl vyústěním spolupůsobení řady faktorů historických, kulturních, institucionálních, politických, vnitřních i vnějších, byl průsečíkem překrytí problematičností italského systému, k čemuž samotná *tangentopolis*, jak bývá vlna skandálů rovněž nazývána, přispěla vlastním zásadním dílem. Velice specifický systém s mnoha anomáliemi, jímž První republika byla, byl založen na „nelegální legitimitě“ či „legitimní nelegálnosti“, nezákonné praktiky tedy byly obecně akceptované v rámci jakési „tiché dohody“ napříč společností. Počátkem devadesátých let však došlo k obratu, kdy byly připsány za vinu politickému systému, který byl jako celek kriminalizován a jeho představitelé podrobeni rituální degradaci, diskuse o vlastních hlubokých příčinách anomálií italského systému byla obejita moralizujícím zjednodušením; došlo k záměrné inverzi politického a nepolitického.

Ve své diplomové práci se chci zaměřit právě na tuto problematičnost konce První italské republiky, na její příčiny a analýzu. Nejprve se chci věnovat genezi vlastní akce Čisté ruce, bude se jednat o deskriptivní část práce, pro níž bude volen chronologický postup prezentace důležitých událostí *tangentopolis* a popis krize a konce politického systému První republiky. Následovat bude rozbor prvorepublikových specifíků a anomálií, ve kterých jsou nejen kořeny a příčiny podoby konce režimu, ale rovněž jsou dle mého názoru nezbytným klíčem k jeho pochopení. Teoretickým základem této části budou především dva klíčové koncepty popisující defektní fungování prvorepublikového systému, a to koncept „nedokonalého bipartitismu“ G. Galliho a „polarizovaného pluralismu“ G. Sartoriho. Jádrem práce pak bude analýza rozporuplnosti a problematičnosti samotné akce Čisté ruce a údajné italské tranzice. Záměrem práce tedy není věnovat pozornost historii První republiky, ani detailní popis

jejího politického systému. Stejně tak není záměrně mou ambicí hodnotit úspěšnost či neúspěšnost italského přechodu ani zabývat se Druhou republikou, a to především s ohledem na to, že při dodržení stanoveného rozsahu textu by nebylo možné dostatečně se věnovat mnou stanovenému záměru práce.

Vzhledem k tomu, že k tématu existuje v italské produkci již velké množství literatury, budu ve své práci čerpat právě ze sekundární literatury, analýz a studií zaměřených na různé aspekty *tangentopolis*, stejně jako z monografií a studií týkajících se První italské republiky.

Struktura práce:

1. „Tangentopolis“

- Začátek akce Čisté ruce (milánské procesy 1992)
- Geneze (teritoriální rozšíření procesů, záběr napříč stranickým spektrem, Cusaniho proces + politické špičky, fenomén sebevražd)
- Výsledky (bilance procesů, decimace dosavadních politických stran, vznik systému Druhé republiky + referenda)

2. První italská republika (anomálie systému)

- Historické vlivy na italskou politickou kulturu; nedostatek občanských ctností, „amorální familismus“, transformismus
- Charakter systému - role poválečného uspořádání světa do bloků, zablokovaná demokracie, „nedokonalý bipartismus“ (G. Galli); „polarizovaný pluralismus“ (G. Sartori)
- „Legitimní nelegálnost“ (ambientální korupce, klientelismus, „lottizzazione“)
- Postavení soudní moci
- Krize systému

3. Problematičnost akce Čisté ruce

- Převážení soudní moci nad mocí politickou, praktiky, problém sebevražd

- Vliv médií, transformace systému jako představení, „rituální degradace“, volené strategie jako základ pro výsledek procesů
- Kriminalizace systému a soudní „zkratka“ namísto hlubší analýzy, jednostrannost, depolitizace politického a viceversa

Literatura:

ARBASINO, Alberto: *Paesaggi italiani con zombi*, Adelphi, Milano 1998

ARBASINO, Alberto: *Un paese senza*, Garzanti, Milano 1980

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Dispensa di Sociologia politica*, www.units.it

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Italská cesta k většinovému systému*, in Klíma, Michal:

Možnosti úpravy či reformy volebního systému v České republice, Praha 1999

BERARDINELLI, Alfonso: *Autoritratto italiano*, Donzelli, Roma 1998

BOBBIO, Norberto: *Verso la Seconda Repubblica*, La Stampa, Torino 1997

CARTOCCI, Roberto: *L'Italia di tangentopoli e la crisi del sistema partitico*, in Tullio-Altan, Carlo: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, Gaspari, Udine 1997

COLAPRICO, Piero: *Capire Tangentopoli*, Il Saggiatore, Milano 1996

D'AMBROSIO, Gerardo: *La giustizia ingiusta*, Rizzoli, Milano 2005

DELLA PORTA Donatella, VANNUCCI, Alberto: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, Laterza, Roma-Bari 1999

DI PIETRO, Antonio: *Intervista su Tangentopoli (a cura di Giovanni Valentini)*, Laterza, Roma-Bari 2000

GALLI, Giorgio: *Dal bipartitismo imperfetto alla possibile alternativa*, Il Mulino, Bologna 1975

GALLI, Giorgio: *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*, Il Mulino, Bologna 1966

GALLI, Giorgio: *I partiti politici italiani (1943-2004)*, BUR, Milano 2004

GIGLIOLI, Pier Paolo, CAVICCHIOLI, Sandra, FELE, Giolo: *Rituali di degradazione. Anatomia del processo Cusani*, Il Mulino, Bologna 1997

GUARNIERI, Carlo: *Magistratura e politica in Italia. Pesi senza contrappesi*, Il Mulino, Bologna 1992

- HELLMAN, Stephen, PASQUINO, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1992*, Il Mulino, Bologna 1992
- HELLMAN, Stephen, PASQUINO, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1993*, Il Mulino, Bologna 1993
- IGNAZI, Piero: *Il potere dei partiti. La politica in Italia dagli anni Sessanta a oggi*, Laterza, Roma-Bari 2002
- MERSON, Carol, PASQUINO, Gianfranco (ed.): *Politica in Italia 1994*, Il Mulino, Bologna 1994
- PINI, Massimo: *Craxi. Una vita, un'era politica*, Mondadori, Milano 2006
- PROCACCI, Giuliano: *Dějiny Itálie*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001
- SARTORI, Giovanni: *Teoria dei partiti e caso italiano*, Sugarco, Milano 1982
- SCOPPOLA, Pietro: *La repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*, Il Mulino, Bologna 1997
- STERPA, Egidio: *Dialogo con Giorgio Bocca sui fantasmi d'una generazione*, Editoriale Nuova, Milano 1978
- TAMBURRANO, Giuseppe: *Ma l'Italia é una vera democrazia? Politica informazione giustizia in un'epoca di transizione*, Editori Riuniti, Roma 1997
- TULLIO-ALTAN, Carlo: *La coscienza civile degli italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*, Gaspari, Udine 1997
- UNGARO, Daniele: *La transizione italiana. Analisi e interpretazioni sociologiche*, Armando, Roma 1997